

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Komenského
v Bratislave

KATEDRA FILOZOFIE
A DEJÍN FILOZOFIE

ČÍTANIE A PÍSANIE FILOZOFICKÝCH TEXTOV

MARTIN NUHLÍČEK

2023

STIMUL

Čítanie a písanie filozofických textov

Autor:

Mgr. Martin Nuhlíček, PhD.
martin.nuhlicek@uniba.sk

Afiliácia:

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra filozofie a dejín filozofie
<https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-filozofie-a-dejin-filozofie/>

Recenzent:

doc. Mgr. Miloš Taliga, PhD.

Jazyková redakcia:

Mgr. Miroslava Mišičková

Technická redakcia:

Milan Regec

(CC BY-NC-SA 4.0) Martin Nuhlíček a STIMUL, 2023

Dielo je vydané pod medzinárodnou licenciou Creative Commons BY-NC-SA 4.0 (vyžaduje sa: povinnosť uvádzať pôvodného autora diela; povinnosť odvodené dielo zdieľať pod rovnakou licenciou ako pôvodné dielo; len nekomerčné použitie odvodeného diela).

Viac informácií o licencií a použití diela:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Vydavateľstvo:

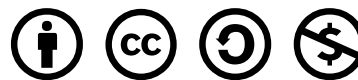
STIMUL, Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta
<https://fphil.uniba.sk/stimul>

Prvé vydanie, 119 s., rozsah autorského textu: 160 NS, 8 AH

Bratislava, 2023

ISBN (PDF) 978-80-8127-391-9

ISBN (EPUB) 978-80-8127-392-6

PREDHOVOR

Vysokoškolské skriptá o čítaní a písaní filozofických textov vznikli pre potreby rovnomenného kurzu určeného pre študentov a študentky prvého ročníka filozofických odborov. K ich vytvoreniu viedli dva dôvody. Po prvé, viacerí prijatí uchádzači sa na stredných školách, žiaľ, nestretli s dostatočným vyučovaním akademických zručností ako sú čítanie s porozumením, práca s argumentáciou, písanie odborných textov alebo odkazovanie na použité zdroje. A po druhé, hoci existujú príručky akademického písania, komplexná pomôcka pre narábanie s *filozofickými textami*, či už ide o ich čítanie alebo písanie, dosiaľ nevznikla. Filozofia má totiž oproti iným disciplinám špecifika (napr. charakteristické pojmoslovie či dôraz na myšlienkové konštrukcie), ktoré si zasluhujú zvláštnu pozornosť. Tieto skriptá majú ambíciu reagovať na obidva uvedené dôvody. Začínajúcim študentom a študentkám poskytnú orientáciu v akademických nárokoch, ako aj návody a pomôcky na ich úspešné napĺňanie. Navyše, skriptá sú zamerané na tie problémy a otázky, s ktorými sa spravidla stretávajú (a občas zápasia) poslucháči filozofických odborov. Predložené skriptá sú vďaka tomu určené nielen poslucháčom Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, na ktorej primárne vznikli, ale aj všetkým študentom a študentkám filozofie z iných vysokých škôl. A hoci majú byť pomôckou hlavne pre filozofických začiatočníkov, v nich obsiahnuté informácie môžu byť užitočné pre každého, kto sa snaží čítať a písať o filozofii.

Skriptá sú rozdelené na dvanásť kapitol. Kapitoly 1 až 6 sú prevažne zamerané na čítanie, chápanie a prezentovanie filozofických textov, zatiaľ čo kapitoly 7 až 12 sa venujú vytváraniu, písaniu a upravovaniu študentských písomných prác. Paleta preberaných okruhov zodpovedá cieľu skript: prechádzajú od všeobecného uvažovania o filozofickom čítaní, cez návody na analýzu a pochopenie filozofických textov, až po budovanie vlastného kritického postoja a jeho odborné komunikovanie. Okruhy v druhej časti skript do istej miery kopírujú proces vzniku filozofickej práce: od výberu témy, cez stratégie na výstavbu textu až po formálne úpravy a techniky citovania. Jednotlivé kapitoly sú koncipované ako kombinácia vybraných teoretických vedomostí s praktickými príkladmi. Keďže majú skriptá slúžiť najmä začínajúcim študentom a študentkám, niektoré odborné prvky sú v nich vysvetlené s miernym zjednodušením. Cieľom tohto prístupu je umožniť ich ľahkú praktickú využiteľnosť. Niektoré použité príklady poukazujú na dobrú, iné – celkom zámerne – na zlú prax (ak chcú napríklad upozorniť na najčastejšie študentské chyby, s ktorými sa pri výučbe stretol autor skript). Súčasťou každej kapitoly je stručné zhrnutie najdôležitejších bodov a niekoľko cvičení na upevnenie preberaných zručností alebo na ďalšie uvažovanie o téme. Verím, že takto koncipovaný text bude čitateľsky prístupný a obohacujúci zároveň.

Za podrobné prečítanie a užitočné pripomienky k rukopisu týchto skript ďakujem odbornému recenzentovi doc. Mgr. Milošovi Taligovi, PhD. Za podstatné jazykové vylepšenie textu

ďakujem Mgr. Miroslave Mišíčkovej. Za motiváciu, záujem, ochotu diskutovať, chápať a učiť sa nakoniec ďakujem účastníkom a účastníčkam kurzu *Čítanie a písanie filozofických textov*.

Martin Nuhlíček

OBSAH

Predhovor	3
1 Filozofické čítanie	7
Čo je filozofia?	7
Štúdium filozofie.....	9
Špecifikum filozofického čítania	11
2 Odborné zdroje	15
Druhy odborných zdrojov	15
Rozpoznávanie zdrojov.....	18
Elektronické zdroje	20
3 Analýza textu	25
Štruktúra textu	25
Prvky textu	28
Odborné výrazy	32
4 Rekonštrukcia argumentácie.....	37
Argumentácia a argumenty	37
Identifikovanie argumentov.....	40
Hodnotenie argumentov	43
5 Kritické čítanie.....	49
Interpretácia textu	49
Kritika textu	52
Kritické myslenie	54
6 Prezentácia textu.....	57
Príprava prezentácie	57
Elektronická prezentácia	59
Akt prezentovania	62
7 Filozofické písanie.....	65
Špecifikum filozofického písania.....	65
Autorstvo filozofických prác	66
Postup filozofického písania	68
8 Štruktúra práce	71
Časti filozofickej práce	71
Téma a cieľ práce	74
Osnova práce.....	77

9	Elementy písania	81
	Výstavba textu	81
	Prezentovanie argumentov	82
	Textové nástroje.....	86
10	Štylistické úpravy	91
	Akademický štýl	91
	Explicitné vyjadrovanie	92
	Orientovanie čitateľa.....	95
11	Citovanie zdrojov	99
	Problém plagiátorstva	99
	Pravidlá citovania	101
	Techniky citovania	103
12	Finalizácia práce	111
	Úvod a záver práce	111
	Formálne náležitosti	112
	Kontrola a odovzdanie práce.....	114
	Literatúra	117

1 FILOZOFICKÉ ČÍTANIE

PROBLÉM

- Nečítajte texty ako noviny alebo beletriu, čítajte ich filozoficky!
- Dobre, ale... – ako ich mám teda čítať?

Čo je filozofia?

Filozofické čítanie a písanie sa líši od beletristického, žurnalistického alebo technického čítania a písania. Na odlíšenie filozofického typu týchto aktivít od iných by nám mohlo zdanie pomôcť zodpovedanie otázky: *Čo je to filozofia?* Ak chceme rozoberať čítanie a písanie spojené s filozofiou, mali by sme si najprv objasniť samotný pojem filozofie. Dokonca by sme mohli povedať, že prvým predpokladom pre štúdium filozofických textov je schopnosť rozpoznať, ktoré texty sú filozofické.

Hoci to môže vyzeráť ako užitočný návrh, s vymedzením filozofie sú späté problémy. Ide totiž o mimoriadne bohaté, členité a nerovnorodé pole uvažovania o rozličných problémoch a otázkach, ktoré je ťažké uchopiť jednou definíciou alebo poučkou. Aj keď väčšina filozofov a filozofiek dokáže zhruba charakterizovať svoju disciplínu, podať presné, vyčerpávajúce a všeobecne prijímané vymedzenie jej podstaty a povahy je neľahkou úlohou. V rámci filozofie existuje celé jedno odvetvie nazývané „filozofia filozofie“ alebo „metafilozofia“, ktoré sa zaoberá tým, ako čo najpresnejšie a najkomplexnejšie uchopiť samotnú filozofiu.

Z týchto dôvodov sa síce nemôžeme venovať systematickému rozboru otázky, čo je filozofia – to by bol námet na úplne inú publikáciu – môžeme však vstúpiť do tejto témy. Pokúsime sa položiť si niekoľko otázok o filozofii a filozofovaní, na ktoré nemusíme nevyhnutne nájsť definitívnu odpoveď. Dôležité bude zamyslieť sa nad týmito otázkami, preskúmať svoje vlastné názory a tak zistiť, ktoré črty filozofie považujeme za kľúčové (alebo aspoň zistiť, čo všetko o filozofii zatiaľ nevieme). V tomto zmysle môže nasledujúci vstup do témy slúžiť ako cvičenie na rozbeh nášho uvažovania.

Čo je to filozofia je základnou a najťažšou otázkou. Možno nám napadne jej stredoškolská definícia – filozofia je „láska k múdrosti“. Čo to však znamená a ako presne by sa dal tento typ lásky študovať alebo vykonávať? Je jasné, že našu otázku potrebujeme sformulovať inak. Aj mnohí filozofickí autori ju pokladajú za náročnú a namiesto definície filozofie radšej vysvetľujú, čo ľudia zaoberajúci sa filozofiou robia a aké *problémy* skúmajú. Skúsme sa teda zamyslieť, ktoré problémy a otázky by sme označili za filozofické. Čo z nich robí práve filozofické problémy? Sú filozofické z hľadiska špecifických predmetov, o ktorých filozofia uvažuje?

Alebo je filozofia špecifická nie v tom, čo skúma, ale akým spôsobom to robí? Nepochybne sú to náročné úvahy, ale aj malý pokrok v nich môže predstavovať významný posun pri vyjasňovaní filozofie.

Presnejšie súradnice nášmu uvažovaniu môže dať odlíšenie filozofie od iných ľudských intelektuálnych aktivít a disciplín. Porovnajme napríklad filozofiu s psychológiou. Čo skúma psychológia a aké zistenia sú jej cieľom? Ak dokážeme vyjadriť, v čom sa od nej filozofia odlišuje, pomôže nám to v jej lepšom pochopení. Rovnakým spôsobom môžeme pokračovať aj pri všeobecnejších otázkach. Aký je rozdiel medzi filozofiou a vedami? Otázka, či je sama filozofia vedou, tvorí ďalší diskutabilný problém, na ktorý možno nahliadať z rozličných perspektív. Aký je rozdiel medzi filozofiou a umením? Aký je rozdiel medzi filozofiou a náboženstvom? A aký je rozdiel medzi filozofiou a mystikou či ezoterikou? Je možné, že medzi týmito oblasťami a filozofiou existujú prieniky? Bez ohľadu na to, ako úspešne sa nám podarí odpovedať na tieto otázky, porovnávaním filozofie s inými oblasťami fakticky spresňujeme jej vlastnú charakteristiku. Hovoríme, že ide o *negatívne vymedzenie* filozofie, čiže jej vymedzenie pomocou uvedenia, čo filozofia nie je.

Musíme ešte urobiť malú odbočku. So slovom „filozofia“ sa v bežnom živote môžeme stretnúť v rozličných súvislostiach, ako napríklad „filozofiou nášho mužstva je hrať útočný hokej“ alebo „celý život sa riadi filozofiou nenásilia“. Otázkou je, v akom význame sa tu hovorí o filozofii a či ide o tú istú filozofiu, aká sa študuje na vysokých školách. Pri týchto slovných spojeniach pravdepodobne cítime odlišnosť. Je to dané tým, že výraz „filozofia“ môže označovať viaceré rozdielnych vecí. Môžeme ňou myslieť akademickú disciplínu alebo myšlienkový systém konkrétneho mysliteľa – filozofiu Aristotela či filozofiu Kanta. No tiež ňou môžeme označovať osobný postoj voči niektorým veciam, ale aj stratégiu nášho konania v určitých situáciách. Treba teda rozlišovať, či hovoríme o filozofii v akademickom alebo neakademickom zmysle. Podobné je to napríklad pri slove „medicína“, ktoré akademicky označuje lekárstvo, ale neakademicky môže znamenať aj liek, liečivo. Na vysokej škole sa študuje akademická filozofia.

Ako sa teda dá *pozitívne vymedziť* to, čo sme nazvali akademickou filozofiou? Keďže cieľom tejto časti nie je ponúkať jasné, hotové odpovede, ale skôr povzbudzovať k vlastnému rozmyšľaniu, nebudeme robiť systematický prehľad možných definícií filozofie. Ako presne definovať filozofiu, je samo osebe filozofickým problémom. Povahu filozofie predbežne iba naznačíme prostredníctvom dvoch citátov z filozofických učebníc:

„Filozofia problematizuje, kladie nároky na myslenie, nenechá ho kráčať ľahšími cestami, núti ho zaujímať aj iné pozície než tie, na ktoré si zvyklo. Filozof je ten, kto odhaľuje viaceré rovín uvažovania, o tej istej veci, neuspokojí sa s jediným riešením (a už vôbec nie s tým najľahším či najlacnejším). (...) V určitom zmysle pôsobí filozof ako oponent (možno len metodický oponent) verejnej mienky, bežných či dokonca vulgárnych presvedčení. (...) Filozof

kladie tieto limity nielen politike a spoločenským procesom, ale aj vede, umeniu, etike, náboženstvu, dokonca sebe samému, filozofii samej.“¹

„Filozofia je aktivita: je to spôsob myslenia o istých druhoch otázok. Jej najcharakteristickejšou črtou je používanie logických argumentov. Filozofi sa typicky zaoberajú argumentmi: buď ich vymýšľajú, kritizujú argumenty druhých, alebo oboje. Tiež rozoberajú a objasňujú pojmy. Slovo „filozofia“ sa často používa v oveľa širšom zmysle, v ktorom znamená všeobecný životný postoj alebo inokedy označuje niektoré formy mysticizmu. Toto slovo nebudeme používať v tomto širšom zmysle: naším cieľom je vyjasniť niektoré kľúčové diskusie v rámci myšlienkovvej tradície, ktorá začala v antickom Grécku a prekvitá aj v dvadsiatom storočí (...).“²

Uvedené citáty nás upozorňujú na dve črty, ktoré sú pre filozofovanie kľúčové. Prvou z nich je *problematizovanie vecí*: nespoliehanie sa slepo na názory druhých, ale samostatné a autentické premýšľanie o veciach. Pozor, to neznamená ničomu neveriť a všetko odmietat'. Znamená to vypočuť si a pochopiť myšlienky druhých, ale zároveň kontrolovať, či sú dané úvahy správne a akceptovateľné. Druhou dôležitou črtou je *práca s argumentmi*: vo filozofii si nevšímame len to, čo niekto tvrdí, ale predovšetkým na základe čoho to tvrdí; skúmame dôvody a argumenty, ktoré stoja za jednotlivými myšlienkami. Keď to pritiahneme za vlasy, tak môžeme povedať, že vo filozofii nikdy nikoho nebude zaujímať, čo si niekto myslí – kým nepredloží dobré dôvody a argumenty, pre ktoré si to myslí, a pre ktoré by si to azda mali mysliet' aj ostatní.³

Štúdium filozofie

Ako sa filozofia študuje? Počas štúdia filozofie sa študenti a študentky trénujú predovšetkým vo vyššie spomenutých dvoch aspektoch, teda v samostatnom uvažovaní a správnom argumentovaní. Všeobecne tak môžeme povedať, že štúdium filozofie spočíva hlavne v rozvíjaní *schopnosti myslenia*. Schopnosť dobre mysliet' je totiž prednosťou nielen vo filozofii, ale aj v najrôznejších oblastiach spoločenského života. Stačí sledovať debaty v médiách alebo na sociálnych sieťach a hneď je jasné, že rozvinuté uvažovanie nepredstavuje cnosť, ktorej by bol medzi ľuďmi prebytok. Štúdium filozofie prispieva k lepšiemu chápaniu pravdivosti a zdôvodnenosti rôznych tvrdení, vyhýbaniu sa predsudkom a unáhleným záverom, odhalovaniu skrytých predpokladov a k vnímaniu súvislostí v širšej perspektíve. Zároveň podporuje jasné a presné vyjadrovanie, ako aj schopnosť dobre formulovať myšlienky vo verbálnej

¹ Vydra, A.: *Akademické písanie*. Trnava: Filozofická fakulta TU v Trnave 2010, s. 8.

² Warburton, N.: *Philosophy: The Basics. Fifth Edition*. London: Routledge 2012, s. 1 – 2.

³ Kto by sa chcel hlbšie zaujímať o charakter a vymedzenie filozofie, musí siahnuť po inej publikácii, než sú tieto skriptá. Zrozumiteľný vstup do témy ponúkajú napríklad autori učebnice: Saunders, C. et al.: *Doing Philosophy: A Practical Guide for Students*. London; New York, NY: Continuum 2010, s. 3 – 8.

i písomnej podobe. To všetko súhrnne zaradujeme medzi *analytické, argumentačné, kritické a interpretačné zručnosti*, ktorých ovládanie hrá v súčasnom svete čoraz významnejšiu úlohu. Začiatocníci sa musia pripraviť na to, že štúdium filozofie bude zrejme celkom odlišnou skúsenosťou, než štúdium na strednej škole, ale aj na väčšine iných vysokých škôl. Okrem spomenutého rozvíjania intelektuálnych zručností je samozrejmom súčasťou štúdia osvojovanie si znalostí o významných postavách z dejín filozofie, ako aj získanie prehľadu v hlavných filozofických disciplínach. No najväčší dôraz sa kladie na aktívne a samostatné uvažovanie: študenti rozoberajú problémy a dostávajú veľa otázok, navrhujú a zdôvodňujú možné riešenia, študujú množstvo rôznorodých textov, ústne i písomne vykladajú idey, skladajú skúšky z logiky argumentácie a formulujú vlastné myšlienky a odpovede. Úlohou študentov a študentiek filozofie teda nie je naučiť sa hotové odpovede, ale skôr zorientovať sa v jednotlivých problematikách a pokúsiť sa argumentovať v prospech vybraných názorových pozícií. Spolu s autormi učebnice *Doing Philosophy* (Robiť filozofiu) tak môžeme povedať, že štúdium filozofie nie je len učenie sa o filozofii a jej ústredných postavách, ale aj pokusom o vlastné filozofovanie. Študovať filozofiu v tomto zmysle znamená nielen učiť sa o filozofii, ale tiež učiť sa, ako *robiť* filozofiu.⁴

Štúdium filozofie nie je pre každého. Kto má rád jasné odpovede, usporiadané a systematické poznatky, tak si pravdepodobne nepríde na svoje. Sklamany bude aj ten, kto prišiel hľadať „zmysel života“ alebo akési ezoterické tajomstvá. Filozofické otázky sú síce často otvorené, neukončené a zamotané, ale ich skúmanie si nevyžaduje viac než „obyčajnú“ poctivú myšlienkovú prácu. Preto sa napokon dostanú do ťažkostí aj tí, ktorí si vybrali filozofiu len ako ľahkú cestu za vysokoškolským titulom.

To, čo sa vyučuje na vysokej škole, sa občas prirovnáva k „*remeslu filozofie*“. Na to, aby sa remeselník dopracoval k tvorbe kvalitných výrobkov, musí najskôr zvládnuť základné postupy vo svojej oblasti a dostatočne sa v nich vycvičiť. Analogicky aj vo filozofii treba najskôr zvládnuť základné zručnosti myslenia a argumentovania, aby sme sa mohli priblížiť k riešeniu náročnejších problémov. Tieto zručnosti sa prirodzene rozvíjajú pomocou základných činností, ktoré vykonávame v rámci filozofie: *čítanie – porozumenie – uvažovanie – diskutovanie – písanie*. Uvedené aktivity kopírujú proces filozofovania; v tomto poradí pracujú študenti filozofie aj profesionálni filozofi. Pomôcť s objasnením a nacvičením týchto činností si dáva za cieľ publikácia, ktorú držíte v rukách. Obsahuje elementárne stratégie, ako čítať filozofické texty smerom k ich pochopeniu, a ako dobre napísať filozofickú prácu, ak máme pripravenú jej východiskovú myšlienku. Je však len základným návodom; najlepšou školou filozofie je až samotná prax filozofovania.

⁴ Saunders, C. et al.: *Doing Philosophy: A Practical Guide for Students*. London; New York, NY: Continuum 2010, s. 11.

Špecifikum filozofického čítania

Zamerajme sa teda najskôr na *filozofické čítanie*. V čom je filozofické čítanie iné, než napríklad čítanie novin alebo krásnej literatúry? Hlavný rozdiel spočíva v tom, že filozofický text, rovnako ako akýkoľvek iný odborný text, sa nedá čítať len rýchlo a zbežne, ale treba ho *študovať*. Texty vo filozofii neraz obsahujú zložité vetné konštrukcie, abstraktné úvahy, komplikované argumenty či špeciálnu filozofickú terminológiu, preto by sa sotva dali pochopiť pomocou povrchného čítania. Štúdium filozofických textov si spravidla vyžaduje väčšie intelektuálne úsilie; aj prečítanie (a pochopenie) pomerne krátkeho textu môže čitateľa stať množstvo času a práce. Samozrejme rozličné texty sa líšia v miere náročnosti. Niektoré sú napísané relatívne prehľadne a čitateľsky prístupne, iné sú zložitejšie a môžu odolávať viacnásobným pokusom o ich rozlúštenie. Navyše filozofi a filozofky nepísali iba bežné odborné texty: nájdu sa aj filozofické dialógy, eseje, básne atď. V tejto knihe sa však takými formami nebudeme zvlášť zaoberať; ostaneme pri klasických argumentatívnych odborných textoch, na ktorých sa nám bude učiť asi najľahšie. Ani ich autori však publiku často neulahčujú život – práca s textami preto občas znamená ozajstné bádanie.

Štúdium filozofických textov už môžeme charakterizovať ako filozofickú aktivitu. Nezahrňa totiž len oboznámenie sa s myšlienkami autora textu, pasívne prijímanie obsahu, ale aj posúdenie a hodnotenie jednotlivých myšlienok a argumentov, čiže aktívne vstupovanie do myšlienkového dialógu s autorom. Filozofické čítanie sa niekedy charakterizuje jednak ako *rozumejúce*, a jednak ako *polemizujúce* čítanie. To znamená, že v jeho priebehu sa neustále sústreďujeme na autorov postup, myšlienkovito „kráčame“ spolu s ním a snažíme sa čo najlepšie porozumieť argumentom a tvrdeniam, ktoré autor predkladá. Zároveň však „kontrolujeme“ jednotlivé kroky v texte, premýšľame o nich spolu s autorom a aj sami bez neho, domýšľame dôsledky, všímame si súvislosti, formulujeme pripomienky. Slovom, polemizujeme: Má to autor správne? Môže naozaj platiť to, čo tvrdí? Vysvetlil poriadne svoje dôvody? Nevynechal niečo v postupe uvažovania? – Práve týmto spôsobom je možné krok za krokom budovať vlastný filozofický názor na konkrétny text. (O budovaní vlastného postoja k textu budeme ešte podrobnejšie hovoriť.)

Filozofické čítanie je proces, ktorý pozostáva zo sledu niekoľkých činností. Na jeho začiatku stojí *prípravná fáza čítania*, ktorej cieľom je získanie celkového prehľadu o texte. Mnohí študenti a študentky podceňujú túto fázu čítania, vrhajú sa rovno na samotný text a potom zápasia s ťažkosťami vyplývajúcimi z nepochopenia širšieho kontextu danej filozofickej práce. Preto je vhodné najskôr sa celkovo oboznámiť s textom, ktorý sa chystáme prečítať; prezrieť si jeho štruktúru a postupnosť, všimnúť si jeho názov a meno autora. V ideálnom prípade by sme mali byť schopní (aspoň zhruba) identifikovať filozofickú tému alebo problém, ktorému sa text venuje. Až keď rozumieme, čo za text máme pred sebou a o čom sa v ňom

bude asi hovoriť, sme pripravení na **hlavnú fázu čítania**, ktorá slúži na pochopenie vlastného myšlienkového postupu textu, jeho záverov, ako aj ich zdôvodnenia. Táto fáza predstavuje ústrednú časť práce s filozofickým textom, zahŕňajúcu analýzu centrálnych pojmov, tvrdení a argumentov predložených v texte. Súbežne s čítaním textu zároveň uvažujeme aj o jeho prijateľnosti, význame a súvislostiach, ktoré by sme si mali usúvzťažniť v záverečnej, **hodnotiacej fáze čítania**. Po dočítaní textu je teda užitočné neodložiť ho nabok, ale opätovne sa zamyslieť nad jeho obsahom, overiť si, či sme všetkému porozumeli, ale najmä pokúsiť sa k nemu zaujať nejaké odôvodnené, možno polemické, stanovisko. Táto činnosť je známa aj ako interpretovanie textu, teda komplexné vysvetlenie jeho obsahu a významu, ktoré je hlavným účelom filozofického čítania.

Znovu zdôrazňujeme, že takto s textami pracujú aj profesionálni filozofi a filozofky, a takto sa musí s textami naučiť pracovať každý, kto sa chce seriózne venovať filozofii. Preto sa na jednotlivé časti a aspekty procesu filozofického čítania pozrieme bližšie. Nasledujúce kapitoly ponúknú základné rady a návody, ako z čítania filozofických diel urobiť zvládnuteľnú a efektívnu, a azda aj intelektuálne zaujímavú aktivitu.

Na samý koniec si ukážeme niekoľko príkladov skutočných filozofických textov, ktoré sa môžu javiť ako zložitejšie na pochopenie. Bude na nich dobre vidno, že filozofia sa nedá len zbežne čítať, ale treba ju študovať, a toto štúdium môže byť niekedy celkom náročné. Naším cieľom teraz nebude dokonale porozumieť nasledujúcim úryvkom, ale ukázať si, s akými typmi textov sa môžeme vo filozofii stretávať. Nemusíme teda robiť komplexnú analýzu týchto textov, no napriek tomu sa nad nimi skúsime zamyslieť. Vedeli by ste aspoň približne určiť, o čom tieto texty hovoria? Čo vám prekáža pri ich porozumení a čo by ste mohli urobiť pre to, aby vám boli jasnejšie? Pokiaľ sa vám podarí začať s rozmotávaním ich zmyslu, môžete o sebe vyhlásiť, že ste sa práve pustili do naozajstného filozofického čítania.

Ukážka č. 1:

„Musíme najprv určiť rozdiely a vyjadriť sa o tom takto. Nie je možné, aby niekto to, čo vie, pretože má na to spomienku v svojej duši, ale to nevníma, pokladal za niečo iné, a nie za to, čo vie a o čom má obraz vtlačený v svojej duši, ale ho nevníma. Práve tak je nemožné, aby niekto to, čo vie, pokladal za to, čo nevie a o čom nemá odtlačok v svojej duši; ďalej, aby niekto to, čo nevie, pokladal za niečo iné, a nie za to, čo práve nevie; tak isto, aby to, čo nevie, pokladal za to, čo vie; ďalej, aby to, čo vníma, pokladal za niečo iné, a nie za to, čo vníma a aby to, čo vníma, pokladal za niečo z toho, čo nevníma; a to, čo nevníma, za to, čo vníma.“⁵

⁵ Platón: Teaitetos. In: Martinka, J. (ed.): *Antológia z diel filozofov. Predsokratici a Platón*. Bratislava: Iris 1970, s. 274 – 275.

Ukážka č. 2:

„Jestvuje veda, ktorá skúma súcno ako súcno i to, čo mu samo o sebe náleží. Táto veda nie je však totožná ani s jednou z takzvaných zvláštnych vied. Totiž ani jedna z týchto vied neskúma všeobecne súcno ako súcno, ale každá si z neho volí istú časť a skúma určenia prislúchajúce tejto časti, ako napríklad matematické vedy; ale keďže hľadáme počiatky a najvyššie príčiny, je zrejmé, že musia patriť určitej prirodzenosti, ktorá jestvuje sama o sebe. Ak teda filozofi, ktorí hľadali prvky jestvujúceho, hľadali tieto počiatky, musia tie prvky prislúchať súcnu nie mimochodom, ale pokiaľ je súcnom. Preto aj my musíme skúmať prvé príčiny súcna ako súcna.“⁶

Ukážka č. 3:

„Pohlédneme si do očí. Jsme Hyperborejci – víme až príliš dobre, jak žijeme stranou. „Ani po souši, ani po vodě nenajdeš cestu k Hyperborejčům“: to věděl o nás už Pindaros. Mimo sever, mimo led, mimo smrt – *náš* život, *naše* štěstí... Objevili jsme štěstí, známe cestu, našli jsme východisko z celých tisíciletí labyrintu. Kdo *jinak* je našel? – Moderní člověk snad? – „Nevím, kudy kam, jsem vším, co neví, kudy kam“ – vzdychá moderní člověk... *Touto* moderností jsme stonali – shnilým mírem, zbabělým kompromisem, vši ctnostnou nečistotou moderního Ano a Ne. Tato tolerance a largeur srdce, která všechno „odpouští“, protože všechno „chápe“, toť pro nás scirocco. Raději v ledu žít nežli mezi moderními ctnostmi a jinými jižními větry!...“⁷

Ukážka č. 4:

„1 Svet je všetko, čo je faktom.

1.1 Svet je súhrn faktov, nie vecí.

1.11 Svet je určený faktami a tým, že sú to *všetky* fakty.

1.12 Lebo súhrn faktov určuje, čo je faktom, a tiež, čo všetko nie je faktom.

1.13 Fakty v logickom priestore sú svetom.

1.2 Svet sa rozpadá na fakty.

1.21 Niečo môže byť faktom alebo nebyť faktom a všetko ostatné môže ostať také isté.

2 To, čo je faktom, fakt, je existencia stavov vecí.

2.01 Stav vecí je spojenie predmetov (vecí).“⁸

⁶ Aristoteles: Metafyzika. In: Martinka, J. (ed.): *Antológia z diel filozofov. Od Aristotela po Plotina*. Bratislava: Pravda 1972, s. 287.

⁷ Nietzsche, F.: *Antikrist*. Olomouc: Votobia 1995, s. 9 – 10.

⁸ Wittgenstein, L.: *Tractatus Logico-Philosophicus*. Bratislava: Kalligram 2003, s. 33.

ZHRNUTIE

Akademická filozofia sa dá pozitívne vymedziť pomocou zdôraznenia jej dvoch kľúčových znakov: problematizovania bežných vecí a názorov, a aktívnej práce s argumentmi a dôvodmi, na základe ktorých sa voľačo tvrdí.

Štúdium filozofie nie je len učenie sa o filozofoch a filozofii, ale podstatným spôsobom zahŕňa aj vlastné pokusy o filozofovanie. Na to si však treba najskôr osvojiť základné schopnosti a zručnosti „remesla filozofie“.

Filozofické čítanie sa od čítania iných textov odlišuje v tom, že filozofické texty treba študovať. Štúdium filozofických textov sa vykonáva ako rozumejúce, ale aj polemizujúce, čiže hodnotiace čítanie. V procese filozofického čítania treba tiež dbať na prípravnú fázu, teda oboznámenie sa s textom, ako aj na konečnú hodnotiacu fázu, v ktorej si formujeme vlastný postoj k textu.

CVIČENIA

1. Zamerajte sa na vyššie uvedené úryvky filozofických textov. Pokúste sa samostatne vyhľadať relevantné informácie o daných dielach a ich autoroch. S ich pomocou sformulujte niekoľko viet, v ktorých čo najzrozumiteľnejšie objasníte obsah týchto úryvkov.
2. Prezrite si súčasné aj minulé čísla niektorých humanitne orientovaných multidisciplinárnych odborných časopisov. U nás sú to napríklad časopisy *Ostium* alebo po anglicky vydávaný *Human Affairs*. Rozhodnite, ktoré v nich publikované články by ste označili ako filozofické, a ktoré ako nefilozofické. Pokúste sa vysvetliť, na základe čoho ste sa rozhodovali.

2 ODBORNÉ ZDROJE

PROBLÉM

- Pri štúdiu používajte len odborné zdroje!
- Dobre, ale... – ako mám vedieť, ktoré sú to?

Druhy odborných zdrojov

Štúdium filozofie sa nedá predstaviť bez študovania odborných textov, ktoré označujeme aj ako *odborné zdroje*. Filozofovanie o akejkoľvek téme by nemalo prehliadať významné diela minulosti i súčasnosti, pretože mnohé myšlienky v nich už boli sformulované neraz originálnejším, jasnejším či vplyvnejším spôsobom, než by sme boli schopní my sami. To však neznamená otrocky sa pridržiavať diel predchádzajúcich filozofov a filozofiek. Znamená to nezačínať filozofovanie vo vzduchoprázdne, ale nadviazať na prácu, ktorú už spravili iní.

Narábanie s odbornými zdrojmi tvorí pevnú súčasť štúdia filozofie. Na jednotlivých predmetoch sa čítajú a študujú rozličné texty a niektoré z nich študenti prezentujú v ústnej alebo písomnej forme. K centrálnym, najdôležitejším textom je na predmetoch obyčajne k dispozícii zoznam pomocnej, doplnkovej literatúry. Celý zoznam povinnej aj odporúčanej literatúry, ktorý prináleží k určitému predmetu, sa dá nájsť v *sylabách* predmetu. Ide o základný dokument obsahujúci všetky dôležité informácie k určitému predmetu, ako sú preberané tematické okruhy, podmienky potrebné na jeho absolvovanie a spravidla aj kompletný zoznam príslušnej odbornej literatúry. Pre začiatočníkov však môže byť problém vyznať sa v dlhých zoznamoch filozofických zdrojov a vybrať si, ktoré z nich a v akom poradí by bolo vhodné študovať. Isté inštrukcie k čítaniu textov vám poskytnú vyučujúci; no pre plnohodnotnú orientáciu v zoznamoch literatúry je najprv nevyhnutné vedieť rozpoznať, aké *typy publikácií* sa ukrývajú za jednotlivými záznamami. Zo samotných záznamov sa totiž dá vyčítať, či ide o celú knihu, kratší článok, heslo na internete alebo niečo iné. Schopnosť čítať takéto záznamy nesporne uľahčuje výber vhodných textov na štúdium.

Všetky odborné knihy, časopisy a ďalšie publikácie, z ktorých čerpáme informácie, súhrnne nazývame *bibliografické zdroje*. Predstavíme si ich najčastejšie druhy a vysvetlíme si rozdiely medzi nimi, aby sme sa v ďalšej časti mohli posunúť k návodom na rozpoznávanie týchto zdrojov.

1. *Monografia*. Ucelená publikácia väčšieho rozsahu („kniha“), ktorá má obyčajne rozsah niekoľkých desiatok až stoviek strán. Monografia je pôvodné vedecké dielo, ktoré komplexne spracúva určitú odbornú tému. Predpona „mono-“ v uvedenom slove znamená,

že jej obsahom je jedna téma, rozpracovaná do hĺbky. Neznamená to, že má iba jedného autora (aj keď to platí pre prevažnú časť monografií): občas môže vzniknúť aj monografia, ktorá má dvoch či troch autorov (no málokedy viac). Z formálneho hľadiska do tejto kategórie patria všetky filozofické „knihy“, ktoré boli napísané v priebehu filozofickej histórie.

2. **Odborný časopis.** Publikácia, ktorá vychádza v pravidelných intervaloch (minimálne dvakrát ročne, ale zvyčajne o čosi častejšie). Časopisy bývajú zamerané na jednu akademickú oblasť. Na filozofiu sa u nás zameriava niekoľko odborných časopisov. Za najvýznamnejšie možno považovať *Filozofiu* a *Organon F*, ktorých obsah je zaznamenávaný v medzinárodných citačných databázach.⁹ V odborných časopisoch sú väčšinou uverejňované kratšie texty v rozsahu približne do 20 strán. V prvom rade sú to **odborné články**, teda pôvodné vedecké práce, ktoré na menšom priestore riešia niektoré čiastkové problémy alebo aspekty vybranej témy. Časopisy však uverejňujú aj ďalšie žánre ako sú diskusie, polemiky, preklady, recenzie a podobne.
3. **Zborník.** Súbor odborných článkov od viacerých rôznych autorov, spoločne vydaných v knižnej forme. Články v zborníku sú prevažne pôvodné vedecké práce, ktoré spája spoločná téma alebo nejaká iná súvislosť. Viaceré zborníky vznikli ako publikačné výstupy z konferencií, na ktorých sa stretli odborníci a odborníčky s podobnou témou výskumu. Od monografie sa zborník odlišuje vyšším počtom autorov (teoreticky ich môžu byť až desiatky), z ktorých každý prispieva k téme vlastným kratším článkom. Od odborného časopisu sa zborník líši v tom, že nevychádza periodicky, ale zvyčajne jednorazovo. Napokon treba uviesť, že zborník ako celok má vždy svojho editora alebo editorov, čiže osoby zodpovedné za celkové zostavenie, usporiadanie a vydanie zborníka. Do zborníka teda prispieva viacero autorov, ale dohromady ho dáva iba jeden alebo zopár editorov.
4. **Antológia.** Súbor textov zostavený z existujúcich prác (alebo úryvkov prác) vybraných od rôznych autorov a vydaných v podobe samostatnej knižnej publikácie. Vytvára sa najmä za účelom prehľadu v najvýznamnejších textoch týkajúcich sa určitej problematiky alebo dejinného obdobia. Antológia je teda výber z existujúcich (často aj starších) diel, ktorý združuje dôležité texty prislúchajúce k určitej oblasti. Od monografií, zborníkov a článkov v časopisoch sa antológia odlišuje tým, že neobsahuje nové vedecké práce, ale robí výber z už publikovaných textov. So zborníkom má však spoločné to, že má tiež svojho editora alebo editorov, ktorí antológiu ako celok pripravujú, zostavujú a vydávajú. Na slovenskej filozofickej scéne stojí za pozornosť monumentálna desaťzväzková *Antológia z diel filozofov*, ktorá zahŕňa preklady takmer všetkých najplyvnejších filozofických textov od antiky až po súčasnosť.

⁹ Oplatí sa sledovať aj český *Filosofický časopis*, rovnako zaznamenávaný v medzinárodných databázach, v ktorom často publikujú aj slovenskí autori.

5. **Učebnica, encyklopédia, slovník.** Náučné a výkladové publikácie, ktorých cieľom nie je uverejňovať pôvodné vedecké práce profesionálnych autorov, ale zrozumiteľným spôsobom vysvetliť kľúčové pojmy alebo tematické okruhy v rámci určitej oblasti. Učebnica má spravidla podobu „knihy“, no od predchádzajúcich knižných publikácií sa odlišuje tým, že nemá vedecko-odborný, ale predovšetkým náučný charakter. Encyklopédie a slovníky pozostávajú z kratších textových útvarov („hesiel“) venovaných výkladu jednotlivých filozofických tém (encyklopédie) resp. pojmov (slovníky). Medzi encyklopédiami a slovníkmi nemusí byť vždy jednoznačný rozdiel; obidva tieto typy zdrojov sa však častejšie vyskytujú v online priestore. (O elektronických zdrojoch budeme bližšie hovoriť onedlho.)

Okrem uvedenej typológie bibliografických zdrojov, čiže ich rozdelenia na jednotlivé druhy, existuje aj klasifikácia zdrojov podľa miery ich *vedeckej originality*. Keďže ide o všeobecne používanú klasifikáciu, bude užitočné priblížiť si aj toto delenie.

1. **Primárne zdroje.** Pôvodné, originálne odborné texty, v ktorých autori a autorky nastoľujú, rozoberajú a riešia filozofické otázky. Vzhľadom na to, že prostredníctvom týchto textov filozofi komunikujú svoje myšlienky a riešenia, majú najvyššiu hodnotu ako filozofické pramene. Z tých istých príčin bývajú tiež najzložitejšie na pochopenie; obyčajne sa odporúča začať štúdium nejakej témy čítaním výkladovej literatúry a až potom prejsť k primárnym textom.
2. **Sekundárne zdroje.** Výkladové a interpretačné texty k primárnym zdrojom. Sú to texty, ktoré filozofi napísali o primárnych zdrojoch resp. o filozofických témach riešených v primárnych zdrojoch. Typicky obsahujú detailnejšie analýzy rozličných aspektov danej problematiky, výklady a komentáre k vyjadreniam významných autorov, odhalenia všelijakých filozofických či historických súvislostí atď. Sú to odborné filozofické texty, ale slúžia predovšetkým na vyjasnenie a lepšie pochopenie primárnych textov.
3. **Terciárne zdroje.** Prehľadové a náučné publikácie, ktoré slúžia na vstup alebo úvod do zvolenej témy. Patria sem učebnice, encyklopédie, slovníky a ďalšie publikácie, ktoré majú za cieľ podať základný prehľad v určitej oblasti, tematizovať alebo vysvetliť jej najvýznamnejšie pojmy, problémy a riešenia. Táto kategória zdrojov môže dobre poslúžiť na úvodné oboznámenie sa s určitou témou, ale väčšinou sa nepoužíva na odbornú prácu.

Už len doplníme, že obidve spomínané delenia sa môžu voľne prelínať. Primárne texty môžu mať podobu knižnej monografie, článku v odbornom časopise alebo zborníku, ale napríklad aj antológie. Sekundárne texty môžu tiež tvoriť kratšie články, rovnako ako rozsiahlejšie vedecké monografie. Iba terciárne zdroje sa obyčajne obmedzujú na formu učebnice, encyklopédie a slovníka.

Rozpoznávanie zdrojov

Teraz si ukážeme, ako vo všeobecnosti čítať jednotlivé záznamy v zoznamoch literatúry, ktoré tiež nazývame *bibliografické záznamy*. Tieto záznamy sa uvádzajú v štandardizovanej štruktúre, ktorá má jednotné pravidlá, a práve to nám uľahčuje ich čítanie.

Každý bibliografický záznam obsahuje *povinné časti*: v prvom rade meno a priezvisko autora, názov práce a rok vydania. Bez týchto troch základných údajov by sme nevedeli jednoznačne určiť, ktorú konkrétnu prácu daný záznam označuje. To však nie je všetko: súčasťou záznamov sú aj ďalšie povinné informácie, ktoré sa líšia podľa toho, či ide o knižnú publikáciu („knihu“) alebo iný typ zdroja. V prípade knižnej publikácie sa uvádza ešte názov vydavateľstva, v ktorom daná kniha vyšla, a miesto (mesto) vydania. V prípade neknižnej publikácie sa rovnako uvádzajú ďalšie údaje, ktoré umožňujú jej jednoznačnú a zrozumiteľnú identifikáciu. Ak ide napríklad o článok v časopise, tak sa uvádza názov časopisu, jeho ročník a číslo, ako aj strany, na ktorých daný článok nájdeme. Ak ide o článok v zborníku alebo antológii, uvádzajú sa názov, editori a vydavateľské údaje celého zborníka či antológie a tiež strany. Pri online publikáciách pridávame webovú adresu a dátum jej návštevy. Slovom, každý bibliografický záznam musí byť zostavený tak, aby sa podľa neho dala ľahko a bez zmätkov nájsť zdrojová publikácia.

Pozrime sa na niekoľko príkladov skutočných bibliografických záznamov, na ktorých bude dobre vidno rozdiely vysvetlené v predchádzajúcom odseku:

- (1) Višňovský, E. (2009): *Štúdie o pragmatizme a neopragmatizme*. Bratislava: Veda.
- (2) Nuhlíček, M. – Szapuová, M. (2012): Poznámky ku skepticizmu alebo Čo spochybňuje, a čo nespochybňuje skeptik. *Filozofia*, roč. 67, č. 2, s. 147 – 159.
- (3) Moural, J. (2013): Co obsahuje Humova mysl? In: Démuth A. et al.: *Rozpravy o Humovej filozofii*. Pusté Úľany: Schola Philosophica, s. 24 – 32.
- (4) Hume, D. (1967): Traktát o ľudskej prirodzenosti. In: Münz, T. (ed.): *Antológia z diel filozofov. Novoveká empirická a osvietenská filozofia*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry.
- (5) Goldman, A. (2008): Reliabilism. In: Zalta, E. N. (ed.): *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/entries/reliabilism>. Dátum návštevy: 30. 6. 2020.

Existuje niekoľko pomocných rád, ako identifikovať typ zdroja podľa bibliografického záznamu. Základnou radou je poriadne si prečítať celý záznam. Sledujme, či ide o samostatnú publikáciu („knihu“) alebo o kratšiu prácu s uvedením zdroja, v ktorom ju môžeme nájsť. Samostatné publikácie, ale aj názvy časopisov alebo zborníkov a antológií ako celkov sa väčšinou uvádzajú *kurzívou* (šikmým písmom). Naopak, kratšie časti publikácií ako sú články, kapitoly,

heslá a pod. sa zapisujú obyčajným písmom. Na to, že text je súčasťou inej, rozsiahlejšej publikácie, môže upozorňovať aj slovíčko „in“ za názvom práce alebo uvedenie jeho rozsahu strán. Online texty prirodzene rozpoznáme podľa toho, že v zápise figuruje internetový odkaz.

Aká publikácia sa teda ukrýva v príklade (1)? Kurzívou napísaný názov nám napovedá, že pôjde o knižný titul, čo potvrdzuje aj uvedené miesto vydania a názov vydavateľstva. Mohlo by teda ísť o monografiu alebo učebnicu. Podľa špecifického odborného názvu je však pravdepodobnejšie, že kniha od E. Višňovského bude vedeckou monografiou.

V príklade (2) máme dvoch autorov, ktorí spoločne napísali danú prácu. Jej názov nie je uvedený kurzívou, takže nepôjde o knižnú prácu. O aký typ práce ide, začne byť jasné, keď záznam dočítame do konca: odkaz na časopis *Filozofia*, jeho konkrétny ročník, číslo a strany sú dôkazom, že text o skepticizme bude článkom v odbornom časopise.

Podobný charakter má text od J. Mourala v príklade (3), o ktorom môžeme podľa uvedených strán tiež usudzovať, že bude len kratším článkom. No tento článok nevyšiel v časopise. Slovíčko „in“ nám prezrádza, že ho nájdeme v knižke, ktorej celý názov je uvedený kurzívou, a ktorú editorsky zostavil A. Démuth. Je to teda článok publikovaný v zborníku.

Príklad (4) by nám nemal robiť problémy, akonáhle sa dostaneme k informácii, že dotýčny text je súčasťou („in“) *Antológie z diel filozofov*. Tak ako zborník, aj antológia má celý názov uvedený kurzívou a má tiež svojho editora. Nech nás nemýli rok vydania 1967 – D. Hume žil v 18. storočí, ale preklad jeho diela v antológii vyšiel až v danom roku.

Ako ukazuje príklad (5), aj pri online textoch sa uvádzajú povinné identifikačné údaje. Záznam nám hovorí, že text je súčasťou Stanfordskej filozofickej encyklopédie, teda pôjde o heslo v encyklopédii. Aj takéto heslo má svojho autora, názov, rok zverejnenia a encyklopédia ako celok má svojho editora. Špecifický je tu len odkaz na webovú lokalitu a dátum návštevy.

Tieto príklady, samozrejme, nepredstavujú vyčerpávajúci zoznam všetkých možných bibliografických záznamov. Vybrali sme len niekoľko ich najčastejších typov. Rôznorodosť v záznamoch však môže byť oveľa väčšia. Na jednej strane existujú rôzne neštandardné záznamy, texty bez konkrétneho autora (napr. zákony), oficiálne nevydané spisy, nestránkované dokumenty, odkazy na zvukové alebo dátové nosiče a pod. Na druhej strane neexistuje len jeden výlučný spôsob uvádzania bibliografických záznamov. Máme niekoľko rozličných štýlov, akými sa záznamy dajú koncipovať, ktoré sa navzájom odlišujú poradím položiek a spôsobom ich zapisovania. Všetky štýly však majú spoločné to, že obsahujú úplný zoznam povinných údajov, čím nám umožňujú jasne identifikovať zdrojový dokument. Zistiť, aký druh publikácie označuje ľubovoľný bibliografický záznam je teda v princípe možné pomocou jeho dôkladného a kompletného prečítania. (Vytváranie bibliografických odkazov budeme preberať neskôr v kapitole 11.)

Aby sme si precvičili aj druhé delenie zdrojov podľa ich originality, vyššie uvedených päť príkladov bibliografických záznamov rozdelíme na primárne, sekundárne a terciárne zdroje. Príklady (1) a (2) vyzerajú ako pôvodné vedecké práce, v ktorých autori formulujú svoje vlastné filozofické myšlienky. Ak je to tak, teda ak tieto práce nie sú komentármi k iným dielam a postavám, ale prezentujú nové poznatky, potom ide o primárne zdroje. V príklade (3) však autor píše o vybranom aspekte filozofie iného predstaviteľa, konkrétne D. Huma, ktorý sa snaží bližšie rozobrať. Keďže jeho text má charakter pomocnej literatúry k štúdiu Humovej filozofie, patrí medzi sekundárne zdroje. Dielo samotného Huma, uvedené v príklade (4), predstavuje originálnu prácu známeho filozofa, preto ho zaraďujeme medzi primárne zdroje. Posledný príklad (5) označuje encyklopedický, čiže náučný a výkladový text, ktorý zhrňa hlavné body určitej problematiky. Vzhľadom na to ho radíme medzi terciárne zdroje.

Elektronické zdroje

Samostatnú kategóriu zdrojov tvoria elektronické zdroje, čiže texty, ktoré sa nachádzajú na internete. V dnešnej dobe sa takéto zdroje používajú neraz častejšie než klasické papierové knihy a časopisy. Navyše, mnohé publikácie sú popri papierovej verzii dostupné tiež online: napríklad vyššie spomenuté časopisy *Filozofia* a *Organon F* majú všetky zverejnené články dostupné aj na svojich webových stránkach. Niektoré časopisy vychádzajú dokonca len v elektronickej podobe. Z týchto dôvodov sa musíme pristaviť aj pri problematike online zdrojov.

Hlavný problém s elektronickými zdrojmi je očividný. Mnohokrát sa na internete dajú nájsť rozličné texty a články, ktoré zdanlivo hovoria o téme, ktorú hľadáme, ale nedokážeme o nich ľahko usúdiť, nakoľko sú dôveryhodné. Online priestor obsahuje množstvo balastu a okrem dobrých informácií zahŕňa aj kopec nekvalitného obsahu. Mimoriadnu pozornosť je treba preto venovať tomu, či sú nami zvolené internetové zdroje dostatočne odborné a relevantné. Určite by sme nechceli čerpať myšlienky z pochybných alebo laických stránok. Zásadná otázka teda znie, ako rozpoznať elektronické zdroje, ktoré môžeme používať ako *odborné zdroje*? A ktoré online zdroje by sme, naopak, nemali používať pri akademickej práci?

Mnohí študenti už majú skúsenosť s čerpaním informácií z internetu pri príprave školských prác. Dôležité je zamyslieť sa, ktoré stránky pri tom použili a na základe čoho im dôverovali? Dali by sa niektoré z nich označiť ako odborné stránky? Najprv sa pozrieme na príklady webových stránok, ktoré nemôžeme považovať za odborné zdroje. Medzi najpoužívanejšie stránky, na ktorých ľudia zvyknú vyhľadávať informácie, patrí nepochybne Wikipédia. Je to však odborný zdroj, ktorého použitie by bolo prípustné aj pri akademickej práci? Viacerých zrejme nepotešíme – žiaľ, odpoveď je *záporná*. Wikipédia nie je odborný zdroj, z ktorého by sme mohli čerpať informácie pri študovaní filozofie. Dôvodom je fakt, že ju píše – zjednodušene povedané – „ľudia ľuďom“. Autormi článkov teda nie sú nevyhnutne etablovaní

odborníci z jednotlivých vedeckých oblastí, ale akíkoľvek jej užívatelia. A to je problém, pretože v takom prípade nemáme záruku, že články, ktoré obsahuje, sú z odborného hľadiska dostatočne dobre spracované. Tým samozrejme nechceme tvrdiť, že všetky informácie na Wikipédii sú chybné; ide len o to, že pri žiadnom jej článku nemáme úplnú istotu o jeho odborných kvalitách. Ešte horšie sú na tom rôzne ďalšie stránky, ktoré vznikli ako pomôcky (alebo zdroje ťahákov) pre študentov, napríklad web referaty.sk. Napokon do kategórie nevhodných odborných zdrojov zaraďujeme aj všetky bežné masmédiá, teda noviny, časopisy, televízie, spravodajské portály, podcasty či sociálne siete. Dôvod je rovnaký: na akademickú prácu potrebujeme informácie spracované a skontrolované expertmi v danom odvetví, čo zamestnanci ani používatelia médií väčšinou nespĺňajú.

Ktoré sú teda vhodné elektronické zdroje v oblasti filozofie? Musia to byť také zdroje, pri ktorých je zabezpečené, že všetky nimi poskytované informácie pochádzajú od najlepších odborníkov, prípadne ich takí odborníci kontrolujú a spravujú. Žiarivými príkladmi sú niektoré filozofické online encyklopédie, ktoré sú zastrešené poprednou univerzitou či renomovaným vydavateľstvom. Už sme spomenuli Stanfordскую encyklopédiu filozofie (Stanford Encyclopedia of Philosophy); ďalšími dobrými možnosťami sú Internetová encyklopédia filozofie (Internet Encyclopedia of Philosophy) alebo Routledgeská encyklopédia filozofie (Routledge Encyclopedia of Philosophy). Každá z týchto encyklopédií má na svojej stránke uvedené údaje o tom, kto ju založil a kto ju spravuje, ako aj o zložení „vedeckej rady“, ktorá dohliada na odbornú úroveň jednotlivých článkov. Do takýchto encyklopédií neraz prispievajú najvýznamnejší súčasní filozofi a filozofky, čo je zrejme na základe riadne uvedeného autorstva článkov, ktoré sú vždy podpísané. Takéto zdroje teda možno použiť na oboznámenie sa s určitou témou, dokonca ich môžeme smelo citovať vo filozofických prácach alebo prezentáciách. Ich odbornosť je totiž (na rozdiel od iných stránok) zaručená, a preto tvoria užitočné pramene vhodné aj pre akademickú prácu.

Súčasťou odborných elektronických zdrojov nie sú len encyklopedické stránky. Na internete sú často zverejnené aj rozličné články, kapitoly, prezentácie, recenzie a pod. Jedna možnosť, ako zaistiť, že vyfiltrujeme len tie z nich, ktoré sú odborne kvalitné, spočíva v použití niektorej dostupnej online databázy na vyhľadávanie zdrojov. Medzi najznámejšie z nich patria Google Scholar alebo PhilPapers: ak budeme pomocou nich hľadať elektronické zdroje k nejakej téme, tak medzi nájdenými výsledkami by sa nemali nachádzať neodborné alebo pochybné texty. Pre zaujímavosť ešte uvedieme, že existujú aj akademické sociálne siete, ako napríklad ResearchGate či Academia.edu. Pokiaľ na nich začnete sledovať svojich obľúbených autorov či autorky, informácie o ich publikáciách a projektoch môžete dostávať priamo z prvej ruky. Je možné, že medzi nimi nájdete aj svojich učiteľov a učiteľky.

Učebnica *Doing Philosophy* (Robiť filozofiu) ponúka takýto prehľadný všeobecný návod na rozpoznanie dôveryhodnosti ľubovoľného elektronického zdroja, na ktorý narazíme:

1. Nachádza sa na stránke údaj o tom, kto a kedy ju vytvoril, prípadne aktualizoval?
2. Ak stránku vytvoril jednotlivec, má relevantnú kvalifikáciu alebo skúsenosti, ktoré z neho robia experta v danej oblasti? Pracuje na nejakej univerzite alebo v inej hodnovernej organizácii?
3. Ak stránku vlastní organizácia, je ňou univerzita alebo iná vzdelávacia inštitúcia? Ak daná organizácia nemá vzdelávací charakter, o aký druh organizácie ide a prečo by mala byť dôveryhodná vo vyhľadávanej oblasti?
4. Čo presne kvalifikuje autora alebo vlastníka stránky ako odborníka na vyhľadávanú oblasť?
5. Sú informácie na stránke obsahovo vyvážené? Je text gramaticky správny? Odvoláva sa na nejaké zdroje a cituje ich správne?¹⁰

Keď sa v uvedených bodoch opakujú negatívne odpovede, treba zvýšiť pozornosť a k dotyčnému zdroju sa postaviť rezervovane. Neznámy autor, prípadne autor, ktorý sa nedá vyhľadať na internete, alebo organizácia, ktorej zameranie nemá nič spoločné s filozofiou, sú varovné signály, že taký zdroj nepatrí do repertoára akademického filozofovania.

ZHRNUTIE

Medzi základné typy bibliografických zdrojov patria najmä monografia, odborný časopis, zborník, antológia a učebnica. Z hľadiska originality delíme zdroje na primárne (pôvodné), sekundárne (výkladové) a terciárne (náučné).

Pri rozpoznávaní, aký typ zdroja je označený bibliografickým záznamom, je dôležité poriadne si prečítať celý záznam. Názov uvedený kurzívou obyčajne označuje publikačný celok – monografiu, zborník, antológiu, celkový názov časopisu, encyklopédie a pod. Kratšie útvary ako články alebo kapitoly, sa identifikujú pomocou ich príslušnosti k publikačným celkom, v ktorých sú uverejnené.

Pri elektronických zdrojoch je potrebné dbať na záruku ich odbornosti, ktorú môže poskytovať autorstvo relevantného experta alebo príslušnosť k etablovanej profesionálnej organizácii. Väčšina bežných internetových stránok, ako aj mediálnych kanálov túto podmienku nespĺňa, a preto nie sú vhodné ako odborné zdroje.

¹⁰Saunders, C. et al.: *Doing Philosophy: A Practical Guide for Students*. London; New York, NY: Continuum 2010, s. 173.

CVIČENIA

1. Na webe svojej fakulty nájdite sylaby alebo informačné listy k predmetom, ktoré máte zapísané v rozvrhu. Všimnite si zoznamy odporúčanej literatúry, ktoré sú v nich uvedené, a pokúste sa určiť, aké typy publikácií označujú jednotlivé záznamy – monografia, článok v časopise atď.
2. Vyberte si ľubovoľnú filozofickú tému (inšpirovať sa môžete svojimi predmetmi) a na internete k nim vyhľadajte elektronické zdroje. Vyskúšajte najprv voľné vyhľadávanie a potom vyhľadávanie prostredníctvom online databáz vedeckej literatúry. Vysvetlite, ktoré z nájdených zdrojov by ste považovali za odborne relevantné, a na základe akých dôvodov ste sa rozhodovali.

3 ANALÝZA TEXTU

PROBLÉM

- Pokúste sa text podrobne rozanalyzovať!
- Dobre, ale... – čo presne mám s ním urobiť?

Štruktúra textu

Mnohé filozofické texty je ťažké plnohodnotne pochopiť len na základe ich obyčajného prečítania. Veľakrát s nimi treba aktívne pracovať, čiže vykonávať určité kroky, aby sme dokázali odkryť ich plný význam. Ako však taká práca s textami vyzerá? Čo presne robiť pre lepšie porozumenie nejakému textu? Odpoveďou je, že texty treba rozoberať, inak povedané *analyzovať*. Rozoberanie môžeme chápať ako rozkladanie na jednotlivé „súčiastky“ a skúmanie, akým spôsobom sú tieto súčiastky spojené a zložené. V prípade filozofických textov sú týmito „súčiastkami“ rozličné myšlienky, argumenty alebo aj samotné slová a pojmy, ktoré autor či autorka používa. Práve v tomto spočíva práca, ktorú vykonávajú pokročilí čitatelia filozofických textov. Nad rozborom zložiek textu a hľadaním ich najlepšieho zmyslu strávia neraz dlhé chvíle. Odmenou za to je hlbšie pochopenie napísaného a komplexnejšie zachytenie myšlienok, ktoré mali byť komunikované prostredníctvom daného filozofického textu.

Texty, s ktorými sa študenti stretávajú počas štúdia filozofie, sú v tomto ohľade rôznorodé. Niektoré z nich sú relatívne jasné a zrozumiteľné, a teda na ich pochopenie netreba až tak veľa úsilia. No veľa iných textov je komplikovanejších; myšlienkový postup ich autorov často nie je priamočiary, ale na formulovanie svojich myšlienok používajú rôzne pomocné argumenty, odhaľujú predpoklady alebo možné dôsledky ideí, poukazujú na neprijateľnosť alternatívnych názorov a podobne. Občas sa dá naraziť dokonca aj na také texty, v ktorých autor čitateľovi neponúka takmer žiadne záchytné body a tak vôbec neulahčuje identifikovanie svojich vlastných myšlienok. Pri odhaľovaní obsahu a zmyslu takého textu sme skutočne odkázaní len na postupnú prácu čítania, rozoberania a vysvetľovania jeho jednotlivých zložiek. Cieľom tejto kapitoly je ukázať si niekoľko najdôležitejších prvkov, z ktorých sa skladajú filozofické texty. Sú to prvky, ktoré by sme mali v textoch vyhľadávať pri pokusoch o ich rozoberanie a lepšie pochopenie. Hovoríme, že jednotlivé zložky textu, ako sú slová, vety a argumenty, utvárajú vnútornú *štruktúru filozofického textu*.

No ešte predtým, než sa pustíme do odhaľovania štruktúry textov, musíme sa najskôr prísťaviť pri síce jednoduchšej, ale neopomenuteľnej otázke: *O čom text hovorí?* Identifikovanie, o čom je text, je totiž prvým predpokladom pre jeho porozumenie a zároveň tvorí myšlienkové

vodidlo pri rozoberaní jeho častí. Otázka, o čom je text, ktorý chceme čítať, sa dá rozčleniť na niekoľko rôznych podotázok. Teda keď odpovedáme, o čom daný text hovorí, môžeme uviesť niekoľko rozdielnych charakteristík podľa toho, na ktorú z podotázok reagujeme. Rozoznávame tri také charakteristiky:

1. **Oblasť filozofie**, do ktorej text patrí. Filozofia sa člení na viaceré oblasti, resp. disciplíny, ako sú metafyzika, logika, etika, epistemológia, politická filozofia, ako aj množstvo „aplikovaných“ filozofií, ako napríklad filozofia práva, filozofia vedy, feministická filozofia a veľa ďalších. Prvým krokom je teda zaradenie textu do príslušnej disciplíny alebo časti filozofie.

2. **Filozofický problém**, ku ktorému sa text vyjadruje. V rámci každej filozofickej disciplíny existuje viacero filozofických problémov alebo diskutovaných tém, na ktoré sa orientujú výskumy, a o ktorých sa píše odborné práce. Druhý krok tak spočíva v pokuse identifikovať, ktorého konkrétneho problému (alebo problémov) v rámci danej disciplíny sa predložený text dotýka.

3. **Cieľ textu**, o ktorý ide autorovi alebo autorke. Autori najčastejšie píše texty preto, aby vyjadrili svoj názor či stanovisko k nejakému problému. Neraz však tiež kritizujú názory iných alebo im odpovedajú, rozoberajú otázky, objasňujú pojmy, zhrňajú výsledky skúmania a podobne. V treťom kroku tak skúsime zistiť, čo presne chce text povedať k zvolenému problému.

Uvedené charakteristiky je potrebné jasne odlišovať. Cieľ textu je daný osobným zámerom autora v konkrétnej práci. Naproti tomu problém, o ktorom text hovorí, je čosi zdieľané s inými prácami v rámci toho istého myšlienkového zamerania, patriaceho do obsahu určitej filozofickej disciplíny. Jednoduchšie povedané, filozofické texty môžu mať spoločnú tému, ale rozdielne ciele. Dôležité je tiež identifikovať cieľ textu v podobe čo najjasnejšieho *tvrdenia*, ktoré hovorí voľačo relevantné k danému problému či téme. Povedať, že cieľom Platóna v diele *Štát* je „vykresliť ideálny štát“, je síce pravdivé, ale málo informatívne. Presnejšie formulovaný cieľ by mal jednou vetou vyjadriť základnú Platónovu myšlienku o tom, aký má byť jeho ideálny štát alebo v čom má spočívať. Nájst' konkrétne tvrdenie, o ktoré v texte ide, pritom nie je vždy jednoduché – najmä, ak ho zreteľne neuvádza ani sám autor. Napriek tomu je dôležité venovať tomuto kroku mimoriadnu pozornosť. Bez dostatočného porozumenia, do akej problematiky text patrí a o čo v ňom autorovi pôjde, totiž nemôžeme očakávať, že sa v ňom ľahko zorientujeme a pochopíme jeho postup a závery.

Príklady určovania, o čom je filozofický text:

Autor a dielo	Oblasť filozofie	Filozofický problém	Cieľ textu
Platón: <i>Štát</i>	Politická filozofia	Ideálne usporiadanie štátu	Spravodlivý štát pozostáva z troch skupín ľudí: vládcovia, obrancovia a výrobcovia.
Immanuel Kant: <i>Kritika čistého rozumu</i>	Teória poznania	Charakter objektívneho poznania	Poznanie je determinované skúsenosťou aj apriórnymi formami.
Gottlob Frege: <i>Základy aritmetiky</i>	Filozofia matematiky	Povaha matematických pojmov	Matematické pojmy sú definovateľné pomocou logických pojmov.

Pri niektorých textoch je identifikácia oblasti, problému a cieľa pomerne jednoduchá: stačí si prečítať pár prvých riadkov, aby sme porozumeli, čo bude obsahom práce. Nie všetci autori sú však k čitateľom takí ústretoví. Mnohí prvými vetami vstúpia priamo do problematiky a čitateľ je potom odkázaný na pozorné sledovanie výkladu a len postupné odhaľovanie zmyslu textu. Existuje však niekoľko pomôcok, ktoré nám môžu uľahčiť získanie prehľadu v zameraní textu. Prirodzene, prvou z nich je všimnutie si názvu textu, ktorý nám môže poskytnúť základné tematické usmernenie. Asi najužitočnejšou možnosťou je nájdenie abstraktu, resumé alebo anotácie, pokiaľ ich daný text má. Tieto krátke časti (obyčajne uvedené na začiatku alebo na konci práce) zhrňajú hlavné body textu a na malom priestore poskytujú komplexnú informáciu o jeho téme, postupe i záveroch. Ďalšou dobrou možnosťou je začítať sa do úvodu práce, v ktorom autori väčšinou uvádzajú, o čom chcú v texte hovoriť a čo presne chcú dosiahnuť. Následne sa môžeme pozrieť aj do záveru práce, v ktorom zase obyčajne sumarizujú svoj postup a výsledky. Takto by sme mali pochopiť, aký typ textu máme pred sebou, o čom sa v ňom približne hovorí a k čomu jeho autor smeruje. Až vtedy sme pripravení začať so samotným čítaním a rozborom jednotlivých prvkov filozofického textu.

Pre ilustráciu si ukážeme príklady viac a menej jasných začiatkov filozofických textov. Pokúsme sa pri nich sledovať, do akej miery dokážeme na základe samotného textu odhadnúť, do ktorej oblasti filozofie daný text patrí, k akému problému sa vyjadruje a prípadne aj to, čo konkrétne chce jeho autor alebo autorka povedať. Upozorňujeme, že ak takéto určovanie pôjde pri jednom texte lepšie a pri druhom horšie, v žiadnom prípade to neznamená, že jeden text je filozoficky kvalitnejší ako iný. Vo filozofii existujú rôzne typy písania, ktoré môžu byť rovnako kvalitné – odlišujú sa len mierou ústretovosti voči čitateľom.

Príklad č. 1:

„1. Náčrt problémovej situácie. Otázka týkajúca sa povahy a podstaty vedy patrí medzi klasické filozofické otázky. Táto otázka vychádza z predstavy vedy ako nejakej jasne

vymedziteľnej entity stojacej „mimo nás“, ktorá sa môže stať predmetom filozofického skúmania. (...) Diskusie v súčasnej filozofii vedy svedčia o tom, že táto predstava o vede sa stáva čoraz problematickejšou. V týchto diskusiách sa reflektuje najmä skutočnosť, že veda nie je jednotná a neexistuje ani jednotný pojem vedeckosti. Otázka, „Čo je veda?“ je čoraz nejasnejšia (...). Niektoré iniciatívy, ktoré sa rozvinuli v súčasných filozofických diskusiách o vede a súčasťou ktorých je aj iniciatíva zvyčajne označovaná ako sociálny obrat vo filozofii vedy, reagujú na vyššie naznačené otázky a nejasnosti.

Vo svojom texte chcem predstaviť východiská a niektoré dôsledky sociálneho obratu vo filozofii vedy, ktorý možno charakterizovať ako obrat filozofickej pozornosti k vede ako sociálnej praxi a sociálnej inštitúcii.“¹¹

Príklad č. 2:

„Keď začneme hovoriť o komunikácii, okamžite sa pred nami otvára pole, kde vystupuje nejaké spoločenstvo. Napokon, latinské *communicare*, z ktorého výraz *komunikácia* pochádza, má veľmi blízko k výrazom *communis*, *communio* a *communitas* označujúcim niečo spoločné a spoločenstvo. Znie to ako banalita, ale treba to povedať: Komunikácia sa odohráva medzi viacerými ľuďmi, ktorí niečo spolu zdieľajú. Výraz *zdieľanie* je na vyjadrenie spoločenskej povahy komunikácie veľmi príhodný, pretože naznačuje podiel na niečom spoločnom. Dodnes komunikovaním rozumieme akt, ktorým sa niečo stáva spoločným; komunikácia zospoločenštuje v najširšom zmysle slova.

Aby sme sa však od tohto spoločného základu dostali k súčasnému chápaniu komunikácie, musela sa odohrať celá jedna história sémantických posunov, zúžení a rozšírení. Všimnime si najskôr, ako sa táto história javí z pozícií, ktoré zaujal široký prúd výskumov nazývaný Nová komunikácia.“¹²

Prvky textu

Keď už vieme zistiť, o čom sú filozofické texty a akým otázkam sa venujú, môžeme sa pustiť do samotného študovania najdôležitejších prvkov, z ktorých sa odborné texty skladajú: *pojmov*, *tvrdení*, *faktov*, *názorov* a v ďalšej kapitole aj *argumentov*. Najskôr si tieto prvky vysvetlíme a potom budeme hovoriť o tom, akú úlohu má ich sledovanie pri snahe porozumieť obsahu daného textu.

Začneme prvkami, s ktorým sme sa už určite stretli: *pojmi*. Študentov filozofie neraz vyzývajú, aby korektne používali pojmy, rozoberali alebo porovnávali pojmy, odstránili pojmové nezrovnalosti v písomnej práci a podobne. Na pochopenie, čo vlastne máme v takýchto situáciách robiť, si musíme charakterizovať, čo je to pojem. Učebnicová definícia hovorí, že pojem je útvar, ktorý má *obsah* a *rozsah* (alebo intenziu a extenziu). Obsah pojmu je súbor

¹¹ Szapuová, M.: Sociálny obrat vo filozofii vedy a jeho dôsledky. *Filozofia*, 68 (8), 2013, s. 641 – 651.

¹² Marcelli, M.: Komunikácia: myslenie vo veľkom. *Filozofia*, 64 (5), 2009, s. 410 – 419.

vlastností, ktoré vymedzujú význam daného pojmu; rozsah pojmu je súhrn všetkých entít, ktoré pod daný pojem spadajú. Nebudeme zachádzať do podrobností tejto definície, ale musíme si zdôrazniť, že pojem je čosi viac, než len slovíčko napísané na papieri. Pojem je to, čo slovo na papieri *znamená*. S pojmami, teda s tým, čo slová znamenajú, pracujeme v myšlienkach: pojmy sa učíme, chápeme, rozoberáme a komunikujeme ich druhým. Na komunikáciu pojmov používame *výrazy*, teda konkrétne jazykové označenia, ktoré sa v danom jazyku ustálili na vyjadrovanie pojmov. Napríklad v slovenskom jazyku pojem slobody označujeme napísaním výrazu „sloboda“, prípadne vyslovením slova „sloboda“. V iných jazykoch sa však na označenie toho istého pojmu používajú iné výrazy, napríklad „freedom“ v angličtine, „liberté“ vo francúzštine, alebo „Freiheit“ v nemčine. Vidíme, že sú to odlišné slová, t. j. odlišné výrazy – ale všetky referujú na spoločný pojem, ktorý chápeme pod slobodou. Teda presný rozdiel medzi výrazmi (slovami) a pojmami spočíva v tom, že výrazy sú konvenčné jazykové znaky, ktorými označujeme nejazykové významové entity – pojmy.

Striktné rozlišovanie medzi výrazmi a pojmami je vo filozofii nevyhnutnosťou – inak by sme upadali do neprijemných zmätkov. Niektorí autori totiž používajú rovnaké výrazy na označenie rozdielnych pojmov. Azda najjasnejším príkladom je výraz „idea“: Platón pod ideami rozumie nehmotné pravzory vecí, John Locke základné dojmy zachytávané zmyslami a Immanuel Kant zase najvyššie predstavy riadiace naše uvažovanie. Nerozlišovanie medzi týmito významami by bolo školáckou chybou. Môže sa stať aj opačný prípad, keď rôzni autori používajú rozdielne výrazy, ale v skutočnosti myslia nimi to isté, teda ten istý pojem. Konfúzie vznikajúce medzi použitými pojmami a výrazmi patria medzi najčastejšie nedorozumenia filozofov. To robí z požiadavky vyjasňovať si pojmy jednu z najdôležitejších úloh pri štúdiu filozofických textov. V textoch vždy hľadáme miesta, kde autor vysvetľuje, čo bude chápať pod jednotlivými výrazmi. Ak také vysvetlenie priamo v texte nenájdeme, je nutné siahnuť po výkladovej literatúre, pretože bez porozumenia autorovej terminológii bude ťažké správne chápať jeho myšlienky. *Terminológia* je vlastne určenie, ktoré výrazy sú použité na pomenovanie ktorých pojmov.

Ďalším známym prvkom, ktorému sa budeme venovať, sú *tvrdenia*. Prirodzene, nie všetky z viet, ktoré sa nachádzajú v textoch, sú tvrdeniami. Z gramatického hľadiska existujú aj vety opytovacie, rozkazovacie, či zvolacie, o ktorých by sme nepovedali, že niečo tvrdia. Základná otázka, ktorú si musíme položiť, tak znie: Aký je rozdiel medzi vetami a tvrdeniami? K odpovedi sa dopracujeme pomocou *výrokov*. Opäť učebnicová definícia hovorí, že výrok je zložený výraz, ktorý má jednu pravdivostnú hodnotu. Môže to znieť komplikovane, ale základná myšlienka je vcelku jednoduchá. Výrokmi sú všetky vety, ktoré sú pravdivé, spolu so všetkými vetami, ktoré sú nepravdivé. Medzi výroky nepatria len vety, pri ktorých nemá zmysel uvažovať o ich pravdivosti alebo nepravdivosti – ako napríklad otázky. Pravda a nepravda sa vzťahuje na odpovede na otázky, ale samotné otázky, napríklad „Koľko je hodín?“, nie sú ani

pravdivé, ani nepravdivé. Z formálneho hľadiska sú teda výroky všetky úplné oznamovacie vety, ktoré oznamujú dajakú informáciu. Pozor, informácie vo výrokoch nemusia byť nevyhnutne pravdivé; aj nepravdivý výrok je výrokom, pokiaľ niečo oznamuje. Môžeme sa tak oblúkom vrátiť k tvrdeniam a sformulovať nasledujúce vymedzenie: tvrdenie je veta, ktorá **obsahuje výrok**. Vety, ktoré sa pýtajú, rozkazujú a zvolávajú, neobsahujú výroky, a preto nie sú tvrdeniami. Tvrdenia čosi tvrdia, teda predkladajú istú informáciu ako pravdivú alebo nepravdivú. Preto sú tiež tvrdenia dôležitým prvkom pri študovaní filozofických textov. Schopnosť identifikovať v texte centrálna tvrdenia autora alebo autorky je fakticky schopnosťou spozorovať, akú informáciu nám chce prostredníctvom svojho textu povedať.

Tvrdenia môžu vyjadrovať dva druhy informácií: **fakty** alebo **názory**. Fakt je výrok, ktorý opisuje **skutočný stav vecí**. Fakty sa vyznačujú tým, že ich pravdivosť možno overiť alebo dokázať objektívnymi metódami. Naopak, názor je výrok, ktorý vyjadruje **osobné presvedčenie** jeho nositeľa. Môže ísť o osobnú hypotézu, interpretáciu reality, návrh na určité chápanie nejakej veci a podobne. Názor môže byť zakotvený vo faktoch, ale tiež nemusí. Preto je problematické hovoriť o pravdivosti názorov – pri názoroch hodnotíme skôr to, či sú lepšie alebo horšie zdôvodnené. Keď napríklad povieme, že vonku je práve 24 °C a nulové zrážky, tak je to fakt. V prípade potreby sa dá tento fakt objektívne overiť pomocou meteorologických prístrojov. Ale ak to niekto zhodnotí, že vonku je príliš zima alebo príliš teplo, tak ide o názor. Ten je daný subjektívnymi pohnútkami, napríklad zámerom ísť na turistiku alebo kúpať sa v jazere. Preto pri názoroch diskutujeme primárne o ich zdôvodnení.

Podobne to platí aj vo filozofii: pri študovaní textov by sme si mali všímať, či sú jednotlivé tvrdenia opismi faktov alebo vyjadrením názorov. Ak sa volačo tvrdí ako fakt, môžeme monitorovať jeho pravdivosť. No ak sa tvrdenie predkladá ako názor, musíme sa zamerať na dôvody, ktoré za daným názorom stoja. Otázke, kedy sú určité dôvody dostatočné pre zdôvodnenie nejakého tvrdenia, sa budeme podrobnejšie venovať v kapitole o argumentácii. Je však jasné, že filozoficky hodnotnejšie sú tie názory, ktoré sú podložené precíznejším zdôvodnením. Je to dôležité najmä pre filozofiu, v rámci ktorej oveľa viac pracujeme s názormi než s faktmi, keďže filozofické otázky sa často z princípu týkajú vecí, ktoré nie sú priamo pozorovateľné, a teda nepoznáme o nich veľa faktov. Filozofické texty preto majú málokedy informatívny charakter; typicky sú skôr interpretačné alebo polemické.

Túto kapitolu sme začali konštatovaním, že filozofické texty treba rozoberať, čiže **analyzovať**. Teraz si môžeme vysvetliť, čo to presne znamená „analyzovať text“. Máme text prerozprávať, alebo okomentovať, prípadne v ňom niečo hľadať? Pomôže nám vyjasnenie, čo vo všeobecnosti chápeme pod analýzou. **Analýzu** charakterizujeme ako metódu rozboru alebo rozkladu skúmaného predmetu na jednoduchšie časti s cieľom lepšie mu porozumieť. Skúste si túto poučku zapamätať; ukrýva sa v nej jadro filozofickej práce vykonávanej pri študovaní textov.

Analýza ako taká sa pritom využíva v rôznych oblastiach. Dajme tomu, chemická analýza má za cieľ vyskúmať, z akých chemických prvkov sa skladá nejaká látka, aby sme lepšie porozumeli jej povahe a účinkom. Analogicky, aj analýza filozofického textu je zameraná na odhalenie štruktúry a povahy jeho „stavebných kameňov“, aby sme mu mohli lepšie porozumieť. Čo sú tieto „stavebné kamene“, ktoré v textoch skúmame pri analýze? No predsa spomínané prvky – *pojmy, tvrdenia a argumenty*.

Teda keď dostaneme úlohu, aby sme analyzovali nejaký filozofický text, tak by sme sa mali zamerať na identifikovanie a vysvetlenie najdôležitejších pojmov, najhlavnejších tvrdení, ako aj argumentov, ktoré autor uvádza na ich podporu. Analýza tak v žiadnom prípade nepredstavuje len obyčajné prerozprávanie textu alebo vyslovenie vlastného názoru. Výsledkom analytickej práce má byť nájdenie najvýznamnejších zložiek daného filozofického textu a komplexné objasnenie ich funkcie a významu z hľadiska celkového obsahu skúmaného textu. Pri tom netreba strácať zo zreteľa primárny cieľ, ktorým je pomocou takejto analýzy dosiahnuť *lepšie porozumenie* analyzovanému textu. Vyžaduje si to pestovanie určitej vnímavosti pre slová a vety, trpezlivý a dôkladný postup a často aj štúdium pomocnej literatúry. V prenesenom zmysle si to môžeme predstaviť ako úsilie učiteľa, ktorý sa snaží žiakom vysvetliť neznáme učivo: svoj výklad si musí pripraviť tak, aby objasnil najdôležitejšie body a pomocou nich dovedol žiakov k čo najlepšiemu pochopeniu celého učiva.

Pri analýze filozofických textov situáciu mierne uľahčuje fakt, že analyzovanie sa spravidla vykonáva vzhľadom na nejaké konkrétnejšie zadanie, napríklad analyzuje sa určitý pojem u niektorého filozofa. Požadovať analýzu textu „na zelenej lúke“, t. j. bez bližšieho určenia, čo chceme pomocou nej zistiť, je zriedkavé. Je to podobné, ako požadovať od lekára liečbu pacienta bez uvedenia, aké má ťažkosti – dá sa to, ale je to zdĺhavé a málo efektívne. Možno najčastejším druhom analýzy vo filozofii je *pojmová analýza*. Zameriava sa na rozbor filozofických pojmov; skúma funkcie a vzťahy rôznych pojmov, porovnáva a rozkladá ich a snaží sa objasniť ich význam. Výsledkom pojmovej analýzy môže byť povedzme zistenie, že určití filozofi pod tým istým výrazom chápu rozdielne pojmy alebo naopak. Pre ilustráciu si uvedieme príklad, v ktorom sa autor odborného článku púšťa do analýzy pojmu koroborácie u filozofa Karla Poppera. Všimnime si, ako hneď od začiatku daný pojem rozoberá a porovnáva s inými, príbuznými pojmami:

„Pojem koroborácie zohráva v Popperovej teórii vedy (ďalej PTV) dôležitú úlohu. Popper zaviedol tento pojem do svojej teórie preto, aby mohol adekvátne opísať situáciu, keď vybraná vedecká hypotéza úspešne prejde nejakým prísny testom a nie je týmto testom vyvrátená, teda keď sa „osvedčí“. Daný pojem mal byť pritom „neutrálny“ vzhľadom na (nielen v Popperových časoch) rozšírenú predstavu, že takto (úspešne) testovanú hypotézu máme považovať

(v istom slova zmysle) za „pravdepodobnejšiu“, teda lepšie „zdôvodnenú“. Popperov termín „koroborácia“ tak mal byť protiváhou termínov ako „dokázať“, „verifikovať“ či „potvrdiť“.¹³

Odborné výrazy

Čítanie filozofických textov je občas komplikované z dôvodu, že sú napísané *filozofickým jazykom*, ktorý obsahuje špecifické filozofické termíny. Rozumieť im len tak, bez predchádzajúcej prípravy, môže byť ťažké. Možno práve náročná zrozumiteľnosť textov je jedným z dôvodov, prečo sa niektorí ľudia vyhýbajú filozofii. Môžeme si položiť otázku, prečo sa filozofi a filozofky vyjadrujú tak zložito, prečo používajú toľko cudzích výrazov – slovom, prečo nepíšu jednoduchšie? Nuž, odborný jazyk (nielen vo filozofii) sa využíva najmä preto, že bežný prirodzený jazyk nie je dostatočne presný alebo jemný na adekvátne vyjadrenie všetkých filozofických myšlienok a pojmov. Kvôli tomu, že filozofia často pracuje s abstraktnými a virtuálnymi úvahami, tak prekračuje oblasť, na ktorej opisovanie stačí každodenné vyjadrovanie. Autori potom siahajú k odborným filozofickým výrazom, aby dokázali uspokojivo vyjadriť zmysel svojich myšlienok. Jadrom odborného filozofického jazyka sú tak *odborné termíny*, ktoré majú zväčša presný, ostro ohraničený význam, ktorý môže byť posunutý či zúžený oproti bežnému chápaniu daného slova. Mohli sme to vidieť napríklad pri slove „idea“ vyššie v tejto kapitole: zatiaľ čo v bežnom jazyku toto slovo označuje čosi ako myšlienku alebo nápad, filozofi pod ideami chápali úplne odlišné, ale zároveň veľmi presne definované veci – hoci každý im dával svoj vlastný význam.

Odborný jazyk sa vo filozofii vyskytuje v dvoch podobách:

1. *nové výrazy* vytvorené pre veci, ktoré doposiaľ neboli dostatočne dobre pomenované;
2. *existujúce výrazy* použité novým spôsobom – presnejšie, jednostranne alebo inak nezvyčajne.

Môžeme povedať, že odborné výrazy sú buď nanovo vymyslené, alebo vznikajú z existujúcich slov zmenou ich významu. Na obidva prípady sa bližšie pozrieme a ukážeme si základné stratégie pre ich nájdenie a pochopenie.

Po prvé, filozofi zavádzajú *nové termíny*, aby jasnejšie označili veci alebo vyjadrili myšlienky, na ktoré nestačí bežný jazyk svojou slovnou zásobou či presnosťou. Identifikovať odborný výraz tohto druhu sa dá pomerne jednoducho: obyčajne si ho všimneme vďaka tomu, že je pre nás neznámy a danému slovu skrátka nerozumieme. Musíme sa preto zastaviť a začať pátrať, čo daný výraz znamená a v akom zmysle ho príslušný autor používa. V žiadnom prípade nepokračujeme v čítaní bez plného porozumenia všetkým použitým výrazom – je možné, že by sa nám to neskôr vypomstilo v podobe nesprávneho pochopenia daného textu.

¹³Katina, J.: Analýza pojmu koroborácie v Popperovej teórii vedy. *Filozofia*, 67 (2), 2012, s. 124 – 135.

Čo teda robiť, keď sa stretneme s neznámym výrazom? Najskôr je dobré pohľadať, či sám autor niekde nevysvetľuje, ako chápe výrazy, ktoré používa. Môže to byť v úvode, v poznámke pod čiarou, vo vysvetlivkách na konci práce a pod. Mnohí autori, najmä v súčasnosti, sú v tom vcelku dôslední; na zvláštnu terminológiu upozornia a objasnia ju. V niektorých prípadoch však nenájdeme vysvetlenie u samotného autora – stáva sa to pri autoroch zo starších historických období, alebo ak pracujeme len s úryvkom diela. Vtedy neostáva iné, než siahnuť po výkladovej literatúre, encyklopédiách alebo slovníkoch. Ako sme už povedali, treba dať pozor, aby sme našli význam prislúchajúci k správne filozofovi. Takýto postup je časovo o čosi náročnejší, ale mal by nás priviesť k želanému cieľu. Poslednou možnosťou dostupnou pre študentov je konzultácia s vyučujúcim predmetu, na ktorý sa vyžaduje prečítanie daného problematického textu.

Uvedme si krátky príklad. Immanuel Kant na jednom mieste píše: „Ostáva teda prinajmenšom otázka (...), či totiž existuje aj poznanie nezávislé od skúsenosti a všetkých zmyslových dojmov. Takéto *poznatky* sa nazývajú *apriórnymi* a líšia sa od *empirických*, ktorých zdroje sú aposteriórne, totiž skúsenostné.“¹⁴ Človeku neškolenému vo filozofii môžu udrieť do očí najmä výrazy „apriórny“ a „aposteriórny“, ktoré sa v bežnom jazyku veľmi nepoužívajú, a preto nemusí poznať ich význam. Našťastie po ich vysvetlenie netreba chodiť ďaleko. Stačí, ak sa pozornejšie začítame do uvedeného úryvku, aby sme zistili, čo pod nimi Kant chápe. Hovorí o *poznatkoch*, ktoré delí podľa pôvodu, teda podľa toho, odkiaľ ich získavame. Tie, ktoré získavame *pomocou* zmyslovej skúsenosti, nazýva aposteriórnymi, a naopak, tie, ktoré získavame *nezávisle* od zmyslovej skúsenosti (napríklad rozumom), nazýva apriórnymi. Fakticky tak rozlišuje dva spôsoby, akými môžeme spoznávať veci: buď zmyslami, alebo bez vplyvu zmyslov. Takáto miera pochopenia by mala postačovať na to, aby sme mohli nerušene pokračovať v čítaní Kanta.

Po druhé, vo filozofických textoch sú niekedy bežné slová použité v *nových významoch*, opäť v záujme lepšej priliehavosti či presnosti vyjadrovania. Filozofi môžu určitý výraz zúžiť iba na jeden z jeho možných významov, prípadne mu môžu pripísať špecifický význam, ktorý sa odkláňa od jeho obvyklého chápania. Identifikovanie takýchto výrazov v texte je zložitejšie než v predchádzajúcom prípade. Na prvý pohľad sa väčšinou nedá rozoznať, že medzi bežnými slovami sa skrýva aj špeciálny filozofický výraz. To, že sa nejaké navonok bežné slovo používa ako odborný termín, zvykne prezradiť len to, že čítaná pasáž textu nám nedáva žiadny normálny zmysel. Aj keď všetky použité slová poznáme, jednoducho sa nám zdá, že autor nimi hovorí niečo neštandardné, čomu celkom nerozumieme. Ak sme takto na pochybách, je pravdepodobné, že niektorý výraz v texte bude v skutočnosti odborným termínom, ktorého význam si musíme objasniť. Samotné objasňovanie potom prebieha rovnako ako predtým:

¹⁴Kant, I.: *Kritika čistého rozumu*. Bratislava: Pravda 1979, s. 57.

najprv hľadáme vysvetlenie problematického výrazu priamo u autora textu, a ak nie sme úspešní, tak konzultujeme sekundárnu a terciárnu literatúru (a v krajnom prípade s učiteľom).

Opäť sa pozrime na príklad. David Hume tvrdí: „Všetky predmety ľudského rozumu alebo bádania možno podľa ich povahy rozdeliť na dva druhy, totiž na *vzťahy medzi ideami* a na *fakty*.“¹⁵ Všimnime si, o čom táto veta hovorí. Rozdeľuje „predmety ľudského rozumu“ – pri troche snahy pod nimi môžeme chápať naše mentálne obsahy, t. j. to, čo máme v mysli, v rozume. Delí ich na dva druhy: „vzťahy medzi ideami“ a „fakty“. Všetky tieto slová poznáme a normálne používame v bežnom jazyku. No má toto Humovo vyjadrenie zrozumiteľný zmysel? Aké konkrétne vzťahy medzi ideami má na mysli a čo v jeho chápaní znamenajú fakty? Zdá sa, že ťažkosti s jasným pochopením textu tu spôsobuje práve neznalosť presného významu týchto kľúčových výrazov.

Začnime teda hľadať ich vysvetlenie u samotného autora. Odpoveď nám poskytne bezprostredné pokračovanie textu na tej istej strane: „Do prvého druhu patria vedy: geometria, algebra a aritmetika, slovom, každé tvrdenie, ktorého správnosť zisťujeme intuíciou alebo dôkazom. (...) Vety tohto druhu možno objaviť púhym úkonom myslenia, nezávisle od všetkého, čo kdekoľvek vo vesmíre jestvuje.“ A ďalej: „Fakty, ktoré sú druhým predmetom ľudského rozumu, nezisťujú sa tým istým spôsobom ako predchádzajúce, ani naše presvedčenie o ich pravdivosti, nech je hocako pevné, nie je toho istého druhu. Opak každého faktu je vždy možný (...). Tvrdenie, že *slnko zajtra nevyjde*, nie je menej zrozumiteľné a neobsahuje väčšie proti-rečenie ako tvrdenie, že *vyjde*.“¹⁶ Tieto objasnenia vrhajú na Humovo delenie lepšie svetlo. Výrazom „vzťahy medzi ideami“ zjavne nazýva tie myšlienkové obsahy, na ktoré prichádzame len úkonom myslenia, čistou úvahou – zaraďuje sem predovšetkým matematiku. Naopak, „fakty“ reprezentujú tie obsahy, ktoré sme nadobudli o svete, ale ktoré nemusia byť nutne práve také, aké sú (napríklad hypoteticky si vieme predstaviť, že slnko by zajtra nevyšlo). Je teda zrejmé, že Hume z niektorých bežných slovných spojení spravil filozofické odborné termíny, ktorým dal vlastný význam.

Predvedené ukážky sú súčasťou všednej práce filozofa: pri študovaní filozofických textov je potrebné neustále venovať pozornosť použitej terminológii a v prípade nejasností pátrať po presnom význame jednotlivých výrazov. Na záver upozorníme ešte na dva ďalšie javy, ktoré môžu komplikovať štúdium textov. Prvým z nich sú *preložené diela*. Prekladateľská činnosť vždy zahŕňa aj jazykové rozhodnutia prekladateľa; dokonale verný preklad neexistuje. Preto ktorýkoľvek text, ktorý nečítate v origináli, môže obsahovať skreslenia spôsobené prekladom. Druhým javom je vyjadrovanie v *prenesenom význame*, ku ktorému sa filozofickí autori

¹⁵Hume, D.: Úvahy o ľudskom rozume. In: Münz, T. (ed.): *Antológia z diel filozofov. Novoveká empirická a osvietenská filozofia*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry 1967, s. 167.

¹⁶Tamže.

občas uchylujú. Najmä v starších prácach nie sú výnimočné rozličné podobenstvá, metafory, či dokonca irónia a sarkazmus. Prehliadnutie týchto prvkov môže viesť k absurdným nedorozumeniam: napríklad, keby Platónovo slávne podobenstvo o jaskyni, ilustrujúce rozdiel medzi pravým a nepravým poznaním, niekto čítal doslovne ako čudnú reportáž z akéhosi väzenia zriadeného v hĺbkach jaskyne.

ZHRNUTIE

Prvým predpokladom úspešného čítania filozofického textu je zodpovedanie otázky, o čom je text. Rozlišujeme pri tom oblasť filozofie, do ktorej text patrí, filozofický problém, ktorému sa venuje a konkrétny cieľ autora. Prehľad textu môže poskytnúť aj jeho abstrakt, úvod a záver.

Analýza filozofického textu znamená rozbor textu na stavebné prvky s cieľom lepšie mu porozumieť. Základnými zložkami textov sú pojmy, tvrdenia a argumenty. Pojmy sa odlišujú od výrazov: pojem je to, čo výraz znamená. Tvrdenia sú tie vety, ktoré obsahujú výrok, čiže oznamujú nejakú informáciu. Tvrdenia môžu vyjadrovať fakty alebo názory.

Odborné výrazy vo filozofických textoch sa vyskytujú buď v podobe nových slov, alebo v podobe existujúcich slov s novým významom. Porozumenie odborným výrazom je podmienkou pochopenia celého textu. Ich vysvetlenie možno hľadať u samotného autora alebo vo výkladovej literatúre.

CVIČENIA

1. Navštívte web odborného časopisu *Filozofia* a prejdite do sekcie, v ktorej sú archivované predošlé ročníky časopisu. Vyberte si jedno číslo z akéhokoľvek ročníka a otvorte si v ňom uverejnené state. Na základe abstraktov, prípadne úvodov a záverov jednotlivých textov sa pri každom z nich pokúste určiť oblasť filozofie, riešenú tému a konkrétny cieľ autora.
2. Prečítajte si úryvok niektorého klasického (t. j. nie súčasného) filozofického diela. Inšpirovať sa môžete napríklad v sylabách predmetov z dejín filozofie. Vo vybranom úryvku identifikujte slová, ktoré predstavujú odborné termíny a vyhľadajte ich vysvetlenie. V prípade potreby konzultujte filozofické slovníky alebo výkladovú literatúru.

4 REKONŠTRUKCIA ARGUMENTÁCIE

PROBLÉM

- Všimajte si, aké argumenty uvádza autor!
- Dobre, ale... – ako ich mám v texte nájsť?

Argumentácia a argumenty

Jadrom filozofovania, ale aj iných odborných diskusií je v prvom rade *argumentovanie*. Filozofické texty môžu mať tiež estetickú alebo emocionálnu hodnotu, môžu predstavovať osobné vyznanie alebo morálny apel. No pokiaľ text zlyháva po argumentačnej stránke, jeho ostatné kvality nie sú až také dôležité. Vo filozofii nás totiž zaujíma nielen to, čo si autor alebo autorka myslí, ale najmä prečo, na základe akých dôvodov, si danú vec myslí. Nepochopenie argumentácie, ktorá stojí za jednotlivými filozofickými názormi, by z filozofie spravilo kazateľstvo alebo dogmatické hlásanie myšlienok. Tie by sme mohli akurát tak nasledovať, ale chýbala by pri nich racionálna diskusia. Ak má byť filozofia nachádzaním odpovedí na zložité otázky o svete a človeku, tak jej súčasťou musí byť tiež chápanie, prečo by sme mali jednu odpoveď uprednostniť pred inou. Preto je veľmi dôležité vedieť nájsť vo filozofických textoch kľúčové argumenty a správne vyhodnotiť, či ide o „dobré“, alebo „zlé“ argumenty. Inými slovami, je dôležité ovládať zručnosť *rekonštruovania argumentácie* iných filozofov a filozofiek.

Najprv sa pristavíme pri otázke, čo sú to vlastne argumenty a argumentácia. *Argumentáciu* vo všeobecnosti môžeme chápať ako obhajovanie určitého tvrdenia alebo myšlienky pomocou nejakých relevantných dôvodov. Vykonáva sa s cieľom demonštrovať pravdivosť alebo rozumnosť konkrétneho tvrdenia, presvedčiť druhého o svojom názore a podobne. Argumentácia je teda činnosť, prípadne textový postup, v rámci ktorého sa uvádzajú jednotlivé kroky na podporu obhajovaného tvrdenia – týmto jednotlivým krokom hovoríme *argumenty*. Argumenty majú niekoľko charakteristických znakov. Po prvé, sú to postupnosti viacerých výrokov. Jedna holá veta alebo jedno tvrdenie ešte nie je argumentom. Argument je zložený útvar: obsahuje nielen vyjadrenie toho, čo sa tvrdí, ale aj jeho odôvodnenie. Po druhé, argumenty sa opierajú o racionálne postupy, ktoré zahŕňajú odvolávanie sa na rôzne dôkazy, fakty a poznatky. Pokus založiť argumentáciu na slepom nasledovaní nejakej autority alebo na nehodnoverných informáciách by zaiste nevedol k dobrému argumentu. A po tretie, argumenty slúžia primárne na demonštrovanie pravdivosti alebo prijateľnosti určitých tvrdení. To znamená, že ich použitie by malo byť vecné a rozumné. Bolo by chybou vidieť v argumentoch nástroje na útočenie proti oponentom či na ohurovanie publika. Dokonca aj v prípade,

že sa náš názorový protivník mylí, nestačí jednoducho poprieť jeho názor. Súčasťou argumentácie musí byť vždy tiež kultivované vysvetlenie, v čom a akým spôsobom došlo k omylu.

Z hodín logiky si zrejme pamätáme, že výroky v argumente sa delia na *premisy* a *záver*. Záver je hlavné tvrdenie, ktoré chceme pomocou daného argumentu dokázať alebo obhájiť. Premisy sú ostatné tvrdenia, ktorých úlohou je podporiť či zdôvodniť želaný záver. Ukážeme si to na pravdepodobne najpoužívanejšom príklade jednoduchého logického argumentu:

1. Všetci ľudia sú smrteľní.
2. Sokrates je človek.
3. Preto, Sokrates je smrteľný.

Hlavným dokazovaným tvrdením, teda záverom argumentu, je tu výrok číslo 3, ktorý prisudzuje Sokratovi smrteľnosť. Tento záver je odôvodnený pomocou informácií uvedených vo výrokochoch 1 a 2, ktoré tak tvoria premisy tohto argumentu.

Okrem toho existuje ešte ďalší znak, ktorý je pre argumenty podstatný: premisy a záver nie sú pospájané ľubovoľne, ale je medzi nimi viditeľná istá súvislosť. Keby sme napísali tri vety za sebou, z ktorých prvá by bola o Sokratovi, druhá o hmotnosti jeho ženy a tretia povedzme o večernom programe v televízii, tak zjavne by nešlo o argument, pretože takéto vety by navzájom nesúviseli. V dobrom argumente sa premisy aj záver týkajú toho istého predmetu, ktorý spoločne dokazujú. Hovoríme, že v argumente záver *vyplýva* z premís. Učebnicová poučka o vyplývaní v argumente znie nasledovne: Záver logicky vyplýva z premís vtedy, keď nie je možné, aby premisy boli pravdivé a záver bol nepravdivý. Táto formulácia môže byť pre niekoho trochu ťažkopádna, preto ju skúsime prerozprávať o čosi jednoduchšie. Argument obsahuje logické vyplývanie, keď spĺňa podmienku, že v situácii, v ktorej by boli pravdivé premisy, by bol nevyhnutne pravdivý aj záver. Keď je pravda, že všetci ľudia sú smrteľní, a je pravda, že Sokrates patrí medzi ľudí, tak nevyhnutne bude pravda aj to, že smrteľnosť sa vzťahuje i na Sokrata – iná možnosť v takto vykreslenej situácii nie je. V uvedenom argumente tak záver logicky vyplýva z premís.

Argumenty, v ktorých záver logicky vyplýva z premís, označujeme ako *deduktívne argumenty*. Tento druh argumentov je najsilnejší; svoje závery odvodzujú z premís s absolútnou istotou. Ak v diskusii predložíme správne utvorený deduktívny argument, je ťažké proti nemu čokoľvek namietat'. No mnohokrát nemáme k dispozícii také silné dôvody, ktoré by voľačo dokazovali s absolútnou istotou. Napríklad, ak rodičia argumentujú, aby si ich dieťa zobralo čiapku, pretože vonku je chladno a bez nej by mohlo prechladnúť, tak o možnosti prechladnutia hovoria skôr ako o riziku, než ako o absolútnej istote. Podobné je to aj pri predpovedi počasia, keď meteorológovia nezaručujú, že predpovedané počasie určite nastane, ale vzhľadom na ich modely len naznačujú, aké počasie sa dá očakávať. Slovom, v rozličných situáciách bežného života je mnoho tvrdení odôvodnených len s určitým stupňom pravdepodobnosti, bez

záruky absolútnej istoty. To je v poriadku; keď nie je možné argumentovať s istotou, je dobré argumentovať aspoň s pravdepodobnosťou. Argumenty takého druhu, ktoré sa opierajú o pravdepodobnosť, však neobsahujú logické vyplývanie, a teda netvoria najsilnejšie možné argumenty. Voláme ich *nededuktívne argumenty*; a hoci nie sú nepriestrelné, bývajú rozšírené a užitočné v praktickom živote i vo vedeckom bádání. Podľa učebnice *Ako správne argumentovať, písať a diskutovať* môžu byť aj nededuktívne argumenty pomerne silné v prípade, „ak vzhľadom na informácie obsiahnuté v premisách je (i) záver skôr pravdivý ako nepravdivý, resp. (ii) je rozumnejšie očakávať pravdivosť záveru ako jeho nepravdivosť.“¹⁷

Pozrime sa na niekoľko príkladov, na ktorých si ilustrujeme to, čo sme si dosiaľ povedali:

(1) V noci bránu láskavo zamykáme!

Toto vyjadrenie tvorí len jedna veta, a teda nie je argumentom. Argument je postupnosť výrokov, ktoré nielen čosi tvrdia, ale aj objasňujú, prečo to tvrdia. Túto požiadavku uvedený príklad nespĺňa. Navyše, zdanlivo nepríjemný tón výpovede nie je v súlade s cieľmi argumentovania, medzi ktoré rozhodne nepatrí donucovanie.

(1*) V noci robíme preventívne opatrenia proti zlodejom. Zamykanie brány je takým preventívnym opatrením. Preto na noc zamykáme bránu.

Na pozmenenej verzii vidíme, ako môže vyzeráť kompletný argument. Zamykanie brány sa tu nielen vyslovuje, ale zároveň odôvodňuje – pri zachovaní vecného tónu rozhovoru.

(2) Párne čísla do desať sú 2, 4, 6, 8 a 10. Nepárne čísla do desať sú 1, 3, 5, 7 a 9.

V tomto príklade síce máme uvedených viac výrokov, ale vôbec nie je jasné, ktorý z nich má daný argument dokazovať a ktorý ho má odôvodniť. Až keď doplníme ďalší výrok, začne štruktúra argumentu dávať zmysel:

(2*) Párne čísla do desať sú 2, 4, 6, 8 a 10. Ostatné čísla do desať sú nepárne. Preto, nepárne čísla do desať sú 1, 3, 5, 7 a 9.

Napokon si ukážeme príklad nededuktívneho argumentu, ktorého záver síce nemusí nastať so stopercentnou istotou, ale vyznačuje sa pravdepodobnosťou, ktorá je dostatočná pre rozhodovanie sa a konanie v bežnom živote:

(3) Keď som mal tráviace ťažkosti, väčšinou mi pomohla minerálka. Teraz mám opäť tráviace ťažkosti, preto si dám minerálku, ktorá mi (pravdepodobne) pomôže.

¹⁷Schmidt, M., Šedík, M., Taliga, M.: *Ako správne argumentovať, písať a diskutovať*. Banská Bystrica: Belianum 2018, s. 26.

Identifikovanie argumentov

Filozofické teórie o tom, čo sú argumenty a na aké druhy sa delia, však netvoria náš hlavný záujem, a tak ich detaily môžeme pokojne prenechať logike. Z hľadiska čítania filozofických textov je pre nás dôležitejšia schopnosť *identifikovať argumenty* priamo v prácach filozofov a filozofiek. Schopnosť rozpoznávať argumentáciu skrytú v konkrétnych textoch je totiž elementárnou podmienkou pre porozumenie dôvodom, na základe ktorých autori a autorky voľtačo tvrdia, ako aj pre hodnotenie týchto dôvodov a prípadné polemizovanie s nimi. Takúto schopnosť si treba cvičiť a budovať, pretože nájsť v texte argument nie je vždy jednoduché. Iba niektorí uvádzajú svoje argumenty v prehľadnej alebo dokonca formalizovanej štruktúre. Mnohí, naopak, zaobalujú svoje argumenty do súvislého textu, z ktorého je potrebné kostru argumentácie prácne vytiahnuť. Takúto prácu „dolovania“ argumentov z textu označujeme ako *rekonštrukciu argumentácie*.

Existuje niekoľko základných rád pre identifikovanie argumentov v textoch. Užitočnou pomôckou je predstaviť si záver argumentu ako *hlavné tvrdenie* a premisy argumentu ako *podporné dôvody* a všímať si ich výskyt v texte. Ako je teda možné v súvislom texte objaviť argument? Najprv je potrebné hľadať vety, v ktorých autor tvrdí niečo, čo je filozoficky významné alebo zaujímavé. Ak nejaký autor napíše, že človek je živočích, je to síce tvrdenie, ale nie je veľmi zaujímavé. No ak niekto vyhlási, že človek je nehmotná a nemateriálna bytosť, musíme spozornieť. Normálne predpokladáme, že človek má aj telesnú zložku, a teda ak daný autor tvrdí niečo iné, ide zrejme o hlavné tvrdenie, ktoré chce autor obhajovať. Potom je na mieste skúmať, aké dôvody pre svoje tvrdenie predkladá. V takom prípade si všímame vety okolo daného tvrdenia, pred ním alebo za ním. Poctiví autori by v nich mali vysvetľovať, na základe čoho dospeli k svojmu hlavnému tvrdeniu. Môžu v nich prezentovať úvahy, ktoré majú podporovať obhajovaný záver, odkazovať na iné časti svojho diela, prípadne aj na iných autorov. V našom príklade by mal autor najmä zdôvodniť, prečo odmieta materiálnu prirodzenosť človeka, a akú prirodzenosť potom človek má. Inak povedané, v texte najprv hľadáme hlavnú informáciu alebo pointu, ktorú chce autor na danom mieste komunikovať. Tá tvorí *záver* jeho argumentácie. Potom skúšame nájsť vety, ktoré slúžia ako podpora pre tento záver. Tieto vety tvoria *premisy* jeho argumentácie. Ak sa nám podarí identifikovať takéto hlavné tvrdenie a s ním súvisiace dôvody, tak máme úspešne rekonštruovaný argument v podobe premís a záveru.

Na výskyt argumentov v texte môžu upozorňovať aj charakteristické *vetné spojky*, ktoré naznačujú, že niektorý výrok bol odvodený z iných výrokov: teda, preto, pretože, lebo, keďže a pod. Cesta k jasným premisám a záveru si však občas vyžaduje ešte „čistenie“ pôvodného textu. Napríklad, ak autor používa súvetia, treba ich rozložiť na jednoduché vety, aby sa nám v nich nemiešali informácie. Tak isto platí, že nie všetky slová použité v texte sú vždy

relevantné pre jadro argumentácie. Niekedy treba tvrdenia zbaviť rečnickeho balastu („omáčky“, „vaty“), ktorý nie je podstatný pre informácie, ktoré vyjadrujú. Do tejto kategórie patria hlavne rôzne emocionálne zafarbené výrazy, slúžiace len na psychologické podčiarknutie sledovaného záveru. Napríklad: „je nad Slnko jasnejšie, že...“, „každý vie, že...“ a podobne. Pri identifikovaní a hodnotení argumentov je vo všeobecnosti nutné abstrahovať od akýchkoľvek psychologických účinkov, ktoré by na nás mohli mať. Slovom, nie je logicky korektné prijať alebo odmietnuť argument len preto, že sa nám páči alebo nepáči to, čo hovorí.

Nakoniec spomenieme ešte dve okolnosti, ktoré môžu trochu komplikovať pokusy o rekonštrukciu argumentácie vo filozofických textoch. Po prvé, niektoré argumenty obsahujú takzvané *zamlčané premisy*. Ide o dôvody, ktoré autori pri argumentácii explicitne neuvádzajú – najčastejšie preto, že ide o informácie, ktoré sú príliš triviálne či všeobecne známe. Zoberme si trochu pozmenený argument z predošlej časti:

(2**) Párne čísla do desať sú 2, 4, 6, 8 a 10. Preto, 1, 3, 5, 7 a 9 sú nepárne čísla do desať.

Zamlčaná premisa, ktorá sa tu v pozadí jednoznačne predpokladá, ale pre jej banálnosť sa explicitne neuvádza, znie: Čísla do desať sú 1 až 10. Až keď do uvedeného príkladu doplníme túto premisu, bude záver (t. j. druhá veta) logicky vyplývať z tej prvej. Súčasťou rekonštrukcie argumentov je aj úloha artikulovať takéto zamlčané premisy, ak je zrejmé, že ich autor v skutočnosti predpokladá, ale ich otvorene neuvádza. To, že v pozadí argumentu figuruje nejaká zamlčaná premisa, sa obyčajne prezradí tým, že argument bez nej nedáva logický zmysel. Na okraj poznamenávame, že nachádzanie skrytých premís, o ktoré sa autori nepozorovane opierajú, patrí medzi dôležité činnosti filozofického bádania a analyzovania názorových pozícií.

Druhá možná komplikácia sa týka obsahu argumentov. Niektoré argumenty môžu pozostávať z tvrdení, ktoré sú očividne nepravdivé alebo fiktívne. Uvedme si príklad:

(4) Vieme, že modré veci sú nadľahčované a vznášajú sa v povetrí. Medzi modré veci patria všetky kone. Preto všetky kone prirodzene lietajú.

Takýmito argumentmi sa nenechajme vyviesť z miery. Aj keď argument hovorí čosi, čo nie je v súlade s realitou, neprestáva byť argumentom. Medzi charakteristiky argumentov totiž nepatrí požiadavka, aby vo všetkých svojich častiach vždy vyjadrovali pravdu. Ako uvidíme o chvíľu, hodnotenie „dobrých“ a „zlých“ argumentov sa odvíja v prvom rade od spôsobu, ako sú v nich poskladané premisy a záver – a až v druhom rade od otázky, či hovoria pravdu. Teda, ak budeme v texte hľadať premisy a záver a pri tom zistíme, že sú v nich zahrnuté mylné informácie, tak pokojne pokračujme v rekonštrukcii daného argumentu. K hodnoteniu pravdivosti jeho zložiek sa dostaneme neskôr.

Všetko povedané teraz využijeme pri praktickej ukážke rekonštrukcie argumentov na dvoch pomerne jednoduchých príkladoch. V obidvoch už bola časť práce vykonaná: zo súvislého

textu sme vytiahli tie vety, v ktorých autor zjavne argumentuje, čiže voľáčo dokazuje a odôvodňuje. Našou úlohou bude čo najjasnejšie identifikovať premisy a záver týchto argumentov. Pozrime sa na prvý príklad, ktorý pochádza od Aristotela:

„Každé umenie, každá veda, podobne i praktické jednanie a záver smeruje k nejakému dobru, preto bolo správne vyjadrené, že dobro je to k čomu všetko smeruje.“¹⁸

Čo je tu hlavné tvrdenie, ktoré Aristoteles obhajuje? Nepochybne, že „dobro je to k čomu všetko smeruje“. Pre zjednodušenie môžeme tento záver sformulovať nasledovne: Všetko smeruje k dobru. Ako ďalej odôvodňuje svoj záver? Uvádza, že každé umenie, každá veda (atď.) smeruje k dobru. Ako sa však dostal od umenia, vedy (atď.) k tomu, že *všetko* smeruje k dobru? Je zrejmé, že sa tu opiera o nejakú zamlčanú premisu, ktorá mu umožňuje takýto prechod. Hľadanou premisou je prostá myšlienka, že každé umenie, každá veda (atď.) tvoria dohromady *všetko*. Hotová rekonštrukcia argumentu vyzerá potom takto:

Premisa č. 1: Každé umenie, každá veda, praktické jednanie a záver smeruje k dobru.

Zamlčaná premisa č. 2: Každé umenie, každá veda, praktické jednanie a záver tvoria všetko.

Záver: Všetko smeruje k dobru.

Prejdime k druhému príkladu, ktorého autorom je David Hume:

„Zdá sa, že videný stôl sa zmenšuje, keď sa od neho vzdalujeme, zatiaľ čo skutočný stôl, existujúci nezávisle od nás, nepodlieha žiadnej takej zmene; nebolo to teda nič iné ako obraz [stola], čo bolo prítomné v mysli.“¹⁹

Opäť platí, že dokazovaný záver sa nachádza v poslednej časti súvetia: V mysli je prítomný obraz stola. Ako sa však k nemu Hume dopracoval? Začnime uvažovaním o prvej časti súvetia. Hume v ňom rozlišuje medzi videným stolom a skutočným stolom na základe toho, že jeden sa pri našom vzdalovaní mení, ale druhý nie. Z toho môžeme odvodiť tvrdenie, ktoré Hume síce priamo neuvádza, ale jasne vyplýva z povedaného: Videný stôl nie je skutočný stôl. Ak môžeme predpokladať, že „videný stôl“ znamená to isté, čo „stôl prítomný v mysli“, tak Hume prichádza s vysvetlením videného stola, podľa ktorého ide len o obraz v mysli. Tento posledný krok je znovu založený na zmlčanej premise: ak stôl, ktorý vidíme, nie je skutočný stôl, tak to musí byť obraz stola. Zostavme teda celú rekonštrukciu:

Premisa č. 1: Videný stôl mení svoju veľkosť.

Premisa č. 2: Skutočný stôl nemení svoju veľkosť.

Z toho vyplýva: Videný stôl nie je skutočný stôl.

Zamlčaná premisa č. 3: Videný stôl je buď skutočný stôl, alebo obraz stola.

¹⁸Aristoteles: *Etika Nikomachova*. Bratislava: Pravda 1979, s. 25.

¹⁹Hume, D.: *Zkoumání o lidském rozumu*. Praha: Svoboda 1996, s. 207.

Záver: Videný stôl je obraz stola.

Filozofický význam takejto rekonštrukcie môže spočívať v odhalení faktu, že autor skryte predpokladá platnosť premisy č. 3. Ďalšie bádanie by sa tak mohlo orientovať napríklad na otázku, odkiaľ sa vzala dotknutá premisa a ako ju Hume zdôvodňuje.

Hodnotenie argumentov

Ak dokážeme identifikovať argumenty vo filozofickom texte, máme dobrý základ pre pochopenie jeho myšlienkovvej štruktúry. Pre plné porozumenie textu však nestačí iba rozpoznať argumenty; treba ich vedieť aj posúdiť a zhodnotiť, do akej miery sú „dobré“. Preto sa teraz bližšie pozrieme na vlastnosti, vďaka ktorým považujeme argumenty za hodnotné a ukážeme si, ako môžeme odlíšiť dobrý argument od slabého alebo nefunkčného.

Na argumentoch hodnotíme dve podstatné vlastnosti:

1. *logický vzťah* medzi premisami a záverom – vyplývanie alebo pravdepodobné odvodenie;
2. *faktickú pravdivosť* (alebo pravdepodobnosť) premís.

Najdôležitejšiu požiadavku pre dobrý argument predstavuje prvá uvedená vlastnosť. Pri jej posudzovaní sledujeme, či sú premisy a záver v argumente zložené logicky správnym spôsobom. Vyššie v tejto kapitole sme si vysvetlili, že správny vzťah logickej podpory medzi premisami a záverom sa nazýva *vyplývanie* a platí pre deduktívne argumenty, čiže tie, ktoré svoje závery dokazujú s úplnou istotou. V iných, nededuktívnych argumentoch nedokazujeme závery s istotou, ale len s určitým stupňom pravdepodobnosti. V takýchto argumentoch nehľadáme vzťah vyplývania, ale rovnako v nich hodnotíme mieru podpory medzi premisami a záverom, napríklad či je rozumné odvodzovať konkrétny záver z daných premís. Táto vlastnosť je pre dobré argumenty zásadná: logicky zle zložený argument jednoducho nemôže fungovať. Preto, ak pri hodnotení ľubovoľného argumentu, deduktívneho či nededuktívneho, zistíme, že neobsahuje dostatočný vzťah podpory medzi premisami a záverom, automaticky ho môžeme označiť za nevyhovujúci.

Argument, ktorého záver vyplýva z premís v súlade s pravidlami logiky, voláme *platný argument*. Platnosť je formálna vlastnosť argumentov, ktorá vyjadruje, že vzťahy medzi jednotlivými zložkami argumentu spĺňajú základné logické požiadavky. Opačom je neplatný argument, čiže zle zostavený argument, v ktorom premisy vecne nepodporujú zvolený záver. Pozor, nehovoríme, že argument je „pravdivý“ – pravdivé môžu byť nanajvýš jednotlivé tvrdenia, z ktorých argument pozostáva. Na to, aby sme vyjadrili, že argument ako celok je z logického hľadiska „dobrý“, čiže správne zostavený, používame prívlastok „*platný*“. Platnosť sa tak týka len formy argumentov, nezávisle od ich obsahu. To znamená, že pri posudzovaní platnosti argumentu si nevšímame, či tvrdenia, ktoré tvoria jeho premisy a záver, zodpovedajú

reálnemu stavu vecí. Zaujímá nás len otázka ich správneho logického usporiadania. Keď sa vrátíme k príkladu (4) z predchádzajúcej časti, ktorý vyvodzuje, že všetky kone lietajú, pretože a) kone sú modré a b) modré veci lietajú, tak môžeme vidieť, že v argumente sa síce tvrdia výmysly, ale pospájané sú logicky správne – tento argument je teda platný. Nakoniec ešte poznamenáme, že platnosť sa vzťahuje iba na *deduktívne argumenty*, pretože len v nich nájdeme vzťah vyplývania. Dobre zostavené nededuktívne argumenty nemajú žiadne špeciálne označenie – jednoducho povieme, že dostatočne podporujú svoje závery.

Prejdime k druhej vlastnosti, ktorú hodnotíme na argumentoch. O argumente môžeme zisťovať *pravdivosť jeho premís*. Je to obsahová vlastnosť, ktorá vyjadruje, do akej miery tvrdenia v argumente fakticky zodpovedajú skutočnosti. Spomenutá vlastnosť sa teda netýka vnútornej logiky argumentu, ale toho, či správne zachytáva stav vecí vo svete. Je zrejmé, že napríklad spomenutý argument o lietajúcich koňoch túto vlastnosť nespĺňa – hoci je formálne platný, obsahovo nehovorí pravdu. Najhodnotnejšie sú, prirodzene, tie argumenty, ktoré vyhovujú obidvom kritériám: sú logicky platné a ešte aj obsahujú výlučne pravdivé tvrdenia. Také argumenty voláme *dokonalé argumenty*, pretože z teoretického hľadiska neexistuje aspekt, v ktorom by mali nedostatky. Znova dodávame, že to všetko sa týka iba deduktívnych argumentov. Pri nededuktívnych argumentoch väčšinou nevieme hodnotiť pravdivosť, ale skôr posúdiť dostatočnú mieru pravdepodobnosti tvrdení, o ktoré sa opierajú vo svojom postupe.

Je nutné pozorne dbať na rozdiel medzi platnými a dokonalými argumentmi. Platnosť, resp. logicky správna forma, predstavuje minimum, ktoré musí spĺňať každý argument, aby čosi vôbec relevantne dokazoval či odvodzoval. Následne dokonalosť, resp. fakticky správny obsah, poskytuje argumentu pridanú hodnotu v podobe adekvátneho vystihnutia pravdy. Mnohé argumenty môžu byť platné, a pritom nie dokonalé. A naopak, dajú sa predstaviť aj argumenty, ktoré si zoberú pravdivé tvrdenia, ale neodvodzujú z nich logicky správne závery. Zároveň platí, že uvedené dve vlastnosti tvoria jediné prípustné dôvody, na základe ktorých možno nejaký argument *odmietnuť*. Argumentu môžeme vyčítať buď to, že chybné odvodzuje záver z premís, alebo že obsahuje mylné tvrdenia – nič iné. Ak sa nám argument nepozdáva, lebo jeho závery sú pre nás nepríjemné alebo neželané, tak na tom ešte nemôžeme založiť jeho filozoficky legitímnu kritiku.

Určovanie platnosti a dokonalosti argumentov si môžeme precvičiť na nasledujúcej ukážke:

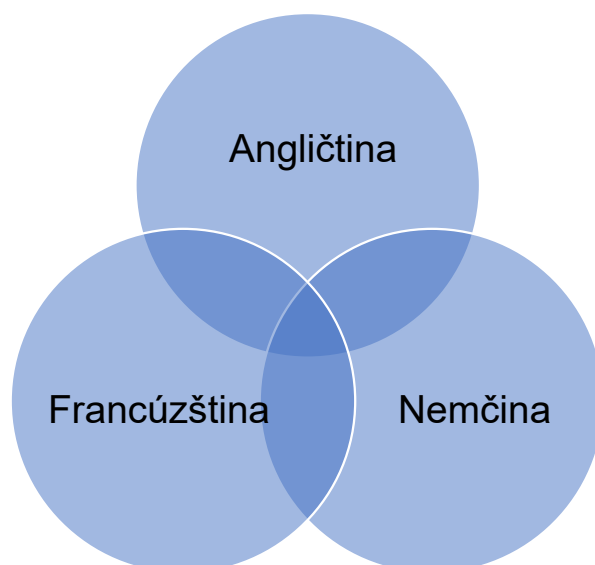
„Na Islande som mesiace pozoroval jednorožce. Zakaždým som z nich mal hlboký estetický zážitok; nepoznám iné zviera, ktoré by bolo lepším vyjadrením dokonalej krásy. Myslím si, že jednorožce sú vôbec najlepším vyjadrením dokonalej krásy.“

Ako hodnotiť tento argument? Najprv treba identifikovať jeho premisy a záver. V tomto prípade to nie je zložité: záverom autorovej argumentácie je očividne posledná uvedená veta, že jednorožce sú vôbec najlepším vyjadrením dokonalej krásy. Určite sme spozorovali, že

ukážka hovorí o nepravde – jednorožce v skutočnosti neexistujú. Vzhľadom na to môžeme hneď vyhodnotiť, že tento argument nie je dokonalý. Je však aspoň platný, teda logicky správne zostrojený? Keď si bližšie všimneme začiatok ukážky, vidíme, že autor pozoroval jednorožce na Islande. No z toho, že na Islande žijú krásne jednorožce, zrejme ešte nevyplýva všeobecný záver, že všetky jednorožce sú krásne. Zdá sa, že autor sa tu unáhlil; veď napríklad v Grónsku by mohli žiť veľmi škaredé jednorožce. Predložený argument teda nie je ani platný, pretože jeho záver logicky nevyplýva z premís.

Zvyčajne sa o čosi ťažšie posudzuje logická platnosť argumentov, než ich vzťah k pravde. Niektoré argumenty sú značne komplikované a často nie je jednoduché určiť, či ich závery dôsledne vyplývajú z daných premís. Našťastie existuje niekoľko nástrojov, ktoré nám také určovanie uľahčujú. Oblúbený komplexný nástroj pre posudzovanie platnosti argumentov predstavuje *výroková logika*. Výroky v argumentoch prepisuje z prirodzeného jazyka do symbolického logického jazyka, vďaka čomu možno lepšie pozorovať ich vzájomné vzťahy a ľahšie overiť prítomnosť vyplývania medzi nimi. Rozoberať technické detaily výrokovno-logickej analýzy argumentov však nepatrí medzi naše ciele; túto úlohu prenechávame učebniciam logiky. Nie vždy je však potrebné používať na hodnotenie argumentov sofistikované nástroje, ktoré si vyžadujú isté znalosti a tréning. Pokiaľ sa vieme k výsledku spoľahlivo dopracovať jednoduchšími metódami, je rozumné ich použiť. Prijateľnosť mnohých argumentov sa dá ľahko rozpoznať alebo vyhodnotiť krátkou úvahou. Pomôcť nám môže aj obyčajné grafické znázornenie, napríklad pomocou kreslenia Vennových diagramov (tzv. „množín“). Na nasledujúcom príklade si môžete niektoré z týchto ľahších riešení vyskúšať. Vyplýva daný záver z uvedených premís?

„Na prednášku zahraničného hosťa prídu študenti, ktorí sa učili angličtinu, nemčinu alebo francúzštinu. Každý, kto hovorí po nemecky, vie aj po anglicky. Žiadny francúzštinár neovláda nemčinu, ale každý, kto hovorí po anglicky a nevie po nemecky, sa učil francúzštinu. Preto bude stačiť, keď budeme prednášku tlmočiť do angličtiny.“

Na koniec pridáme ešte poznámku, že dobrú (a občas celkom zábavnú) školu správnej argumentácie ponúka tiež téma argumentačných chýb resp. *pseudoargumentov*. Ide o útvary, ktoré vyzerajú ako argumenty, no primárne slúžia na manipulatívne účely pomocou rôznych logicky pochybných ťahov. Aspoň stručné zoznámenie sa s touto témou možno rozhodne odporúčať.²⁰ Štúdium týchto útvarov je totiž nepochybne užitočné nielen ako ochrana proti ich pôsobeniu, ale aj ako cvičenie v hodnotení problematických argumentov.

ZHRNUTIE

Argumenty sú zložené útvary, ktoré sa skladajú z premís, teda dokazujúcich tvrdení, a záveru, teda dokazovaného tvrdenia. Medzi premisami a záverom argumentu musí existovať dostatočný vzťah podpory. V prípade deduktívnych argumentov je týmto vzťahom logické vyplývanie, v prípade nededuktívnych argumentov je to pravdepodobnosť záveru na základe premís.

Vo voľnom texte identifikujeme argumenty podľa výskytu filozoficky významných tvrdení, ku ktorým hľadáme vysvetľujúce dôvody. Hlavné tvrdenie, ktoré autor v texte obhajuje, tvorí záver argumentu; dôvody, ktoré uvádza v prospech záveru, sú premisami argumentu. Pri rekonštruovaní argumentácie sa zbavujeme rečnickeho balastu a počítame s možnosťou zamlčaných premís.

Na argumentoch hodnotíme dva ukazovatele: 1. logický vzťah medzi premisami a záverom, 2. faktickú pravdivosť premís. Logicky správne zostrojený argument sa nazýva platný argument. Argument, ktorý navyše obsahuje len pravdivé tvrdenia, sa označuje ako dokonalý argument. Pri posudzovaní argumentov nám pomáhajú rozličné metódy podľa zložitosti argumentu, od prostej úvahy a grafického znázornenia až po nástroje výrokovej logiky.

CVIČENIA

1. Pokúste sa rekonštruovať premisy a záver argumentov v nasledujúcich ukázkach:
 - a) „Aj blázon je teda presvedčený, že aspoň v rozume jestvuje niečo, nad čo nemožno myslieť nič väčšie (...). A to, nad čo nemožno myslieť nič väčšie, určite nemôže byť len v rozume. Ved' ak je to len v rozume, možno to myslieť jestvujúce aj

²⁰Základný prehľad falošných argumentov je dostupný napríklad na stránke: <http://argumentacia.umb.sk/argumentacne-chyby/>.

v skutočnosti, čo je niečo väčšie. (...) Bezpochyby teda existuje niečo, nad čo sa nedá myslieť nič väčšie, aj v rozume aj v skutočnosti.“²¹

b) „Tento predpoklad tvrdí (...) že, všeobecne vzaté, prítomná spomienka spravidla súvisí s minulosťou. To zrejme nie je logicky nevyhnutné. Mohol by som predsa vzniknúť len pred niekoľkými okamihmi, a to úplne vybavený všetkými spomienkami, ktoré som v tomto okamihu mal. A keby celý svet bol vznikol len v tomto okamihu, a to presne taký, aký vtedy bol, predsa len nikdy nebude možné dokázať, že už nejstvoval skôr. Všetky dôvody, ktoré máme teraz pre predpoklad, že svet už existoval predtým, mali by sme fakticky aj za týchto zmenených podmienok.“²²

2. Uvažujte, či sú uvedené argumenty platné, respektíve dokonalé a vysvetlite svoje hodnotenie.

²¹ Anselm: *Proslogion*, 2: *Quod vere sit Deus*. Cit. in: Rojka, L.: *Kto je Boh a či vôbec existuje? Úvod do filozofickej teológie*. Trnava: Dobrá kniha 2010, s. 64 – 65.

²² Russell, B.: *Ludské poznanie, jeho rozsah a hranice*. In: Hrušovský, I. (ed.): *Antológia z diel filozofov. Logický empirizmus a filozofia prírodných vied*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry 1968, s. 85.

5 KRITICKÉ ČÍTANIE

PROBLÉM

- Nezabudnite k textu zaujať kritický postoj!
- Dobre, ale... – ako si ho mám utvoriť?

Interpretácia textu

Práca s filozofickým textom nezahŕňa len analyzovanie jeho jednotlivých častí, rozoberanie pojmov a hodnotenie argumentov, ale prostredníctvom týchto činností smeruje k celkovému pochopeniu a výkladu študovaného textu. Takýto celkový výklad nazývame *interpretácia textu*. Interpretácia tvorí vlastnú pointu a cieľ filozofického čítania: texty čítame preto, aby sme im porozumeli a boli schopní ich vysvetliť. Interpretovanie možno charakterizovať ako *vyloženie zmyslu* filozofického textu. Texty sa totiž dajú chápať ako záznamy zmyslu; autori majú určité myšlienky a ich zmysel sa snažia vložiť do textov, ktoré píšu. Tento zmysel treba potom nájsť – pomocou filozofickej práce, ktorú sme si opísali v predchádzajúcich kapitolách. Výsledkom interpretácie by malo byť čo najlepšie zrekonštruovanie a pochopenie toho, čo chcel autor komunikovať čitateľom. Po úspešnom zvládnutí tejto úlohy by sme mali byť schopní podrobne prerozprávať a vysvetliť text akoby ústami autora. Mali by sme vedieť sformulovať, čo mal autor svojím textom zrejme na mysli.

Študenti a študentky filozofie však často zápasia s otázkou: Ako môžem vedieť, čo si nejaký autor myslel? Ak na seminári dostanú úlohu, aby zreferovali, čo si o určitom probléme myslel niektorý filozof, neraz sa nevedia rozhodnúť: Mám text prerozprávať? Mám povedať, ako ho chápem ja? Alebo mám hľadať v knihách, ako ho chápe niekto iný? Slovom, odkiaľ máme zobrať interpretáciu, ktorá sa od nás požaduje? Kľúčová odpoveď na tieto otázky má dve časti. *Po prvé*, pri interpretovaní sa dôsledne pridržiavame samotného textu. To znamená, že interpretáciou nevyjadrujeme osobné názory alebo dojmy z textu, ktoré by prekračovali rámec napísaného. Čokoľvek, čo o texte povieme, musí mať oporu v slovách samotného autora. A *po druhé*, ako sme už povedali, pri interpretácii hľadáme zmysel daného textu. Na to nestačí text mechanicky prerozprávať, ale aj vykonať rozbor a výklad jeho častí, ktoré nám umožnia lepšie pochopiť text ako celok. Myslenie autorov tak odkrývame pomocou postupnej interpretačnej práce.

Priblížime si, akým konkrétnym spôsobom postupujeme na ceste k interpretácii textu. Pochopenie textu ako celku sa nevyhnutne začína pochopením jeho jednotlivých zložiek: slov, viet a myšlienok. Potreba bližšieho výkladu vzniká vtedy, keď narazíme na pasáže, ktoré nie

sú ľahko zrozumiteľné. Interpretácia teda začína tam, kde prestáva byť na prvý pohľad jasné, čo chcel autor textom povedať; interpretácia jasných, neproblematických miest by bola banálna a nezaujímavá. Ak teda narazíme na nejednoznačnú časť textu, zastavíme sa a nepokračujeme v čítaní, kým si danú pasáž nevyjasníme. Zčať môžeme zisťovaním presného dôvodu, prečo textu nerozumieme. Niekedy sú príčinou nejasné pojmy – definovanie všetkých odborných výrazov je prvým predpokladom chápania filozofických textov. Ak je pasáž textu viacznačná a pripúšťa viacero odlišných výkladov, musíme zase uvažovať, ktorý z nich je najpravdepodobnejší. Pri výbere najvhodnejšej alternatívy sa môžeme riadiť jednak samotným autorom a jednak sekundárnou literatúrou. Najprv treba sledovať, či výklad textu, ku ktorému sa prikláňame, korešponduje s tým, čo autor hovorí na iných miestach svojho diela; prípadné protirečenia nahrávajú upusteniu od zvoleného výkladu. Tak isto môžeme rozmýšľať, či je náš výklad prijateľný aj v širšom kontexte filozofickej tvorby daného autora. Ak je k študovanému autorovi dostupná pomocná literatúra, môže nám značne uľahčiť pochopenie problematických častí textu; jej použitie pri čítaní zložitejších textov je takmer nevyhnutné. V každom prípade je vhodné zaznamenávať si dôvody, pre ktoré sa rozhodujeme uprednostniť jednu interpretáciu daného textu pred druhou. Bude to užitočné nielen pri vysvetľovaní textu na hodine či v seminárnej práci, ale tiež si tým formujeme schopnosť zaujať k textu vlastný postoj.

Niekedy sa uvádza, že filozofické texty sa študujú „špirálovitým“ spôsobom. Ide o postup, keď prechádzame od porozumenia individuálnym slovám a myšlienkam postupne k uchopeniu celkového zmyslu textu, a z tohto hľadiska sa spätne pozeráme na jednotlivé kroky autora, ktoré vo svetle celkovej pointy textu dávajú jasnejší zmysel, a tým opäť lepšie chápeme celý text. *Umenie interpretácie* tak spočíva vo vyváženom vzťahu medzi vysvetľovaním konkrétnych prvkov v texte a jeho celkového významu. Tento proces nie je vždy hladký a jednoduchý. O správnej interpretácii filozofických diel sa niekedy vedú odborné polemiky; vyjasňovanie významu rôznych diel je dôležitou súčasťou filozofického výskumu. Aj profesionálni výskumníci a výskumníčky sa však vždy snažia nájsť takú interpretáciu, ktorá spĺňa elementárne požiadavky: je *konzistentná* s ostatnými znalosťami o danom autorovi a jeho dielach, a je *zdôvodnená*, teda obhájitelná, podložená vhodnými faktmi a argumentmi. Pri pokusoch o rozlúštenie študovaných filozofických textov by na dodržanie týchto dvoch požiadaviek by mali (na príslušnej úrovni) dbať aj študenti a študentky.

Zhrňme si teda, že interpretácia nie je svojvoľný výklad textu, ani uvádzanie osobných dojmov či postrehov. „Správna“ interpretácia je konzistentná a zdôvodnená. Aj keď si niekedy nie sme celkom istí presnosťou svojho výkladu, pri dodržaní týchto podmienok máme aspoň šancu predostrieť „rozumnú“ interpretáciu, o ktorej sa dá akademicky diskutovať. Precízne zdôvodnená interpretácia, o ktorej panuje široká a nespochybňovaná zhoda medzi väčšinou špecialistov, sa nazýva *štandardná* (príp. „učebnicová“) interpretácia. Naopak, porušenie

uvedených podmienok môže viesť k *dezinterpretácii*, čiže k výkladu textu, ktorý je v rozpore so známymi faktmi o danom autorovi a jeho prácach, alebo ktorý sa nedostatočne opiera o relevantné zistenia. Dezinterpretácie môžu vznikať tiež v dôsledku používania nedostatočných alebo neadekvátnych zdrojov. Zvláštnym druhom dezinterpretácie je takzvaná „nadiinterpretácia“, teda neopodstatnené domýšľanie autorových názorov nad rámec toho, čo možno vyčítať z textu. Filozofovať o textoch totiž neznamena vymýšľať si ich možné významy, ale hľadať najlepší možný význam, aký sa dá vzhľadom na dostupné údaje sformulovať. Zoberme si zrejme jeden z najviac dezinterpretovaných filozofických výrokov. Ide o slávnu siedmu vetu z Wittgensteinovho *Traktátu*, ktorú si uvedieme aj s pasážami, ktoré jej bezprostredne predchádzajú:

„6.53 Správna metóda filozofie by vlastne bola táto: nepovedať nič okrem toho, čo sa povedať dá, teda vety prírodných vied – teda čosi, čo s filozofiou nemá nič do činenia –, a potom, ak by niekto iný chcel povedať niečo metafyzické mu vždy ukázať, že istým znakom vo svojich vetách nedal nijaký význam. Táto metóda by bola pre toho druhého neuspokojivá – nemal by pocit, že ho učíme filozofiu – ale *ona* by bola tou jedinou prísne správnou metódou.

6.54 Moje vety objasňujú prostredníctvom toho, že ten, kto mi rozumie, ich na konci rozpozná ako nezmyselné, keď pomocou nich – po nich – vystúpil nad ne. (Musí takpovediac odhodiť rebrík potom, čo po ňom vystúpil hore.)

Musí tieto vety prekonať, potom uvidí svet správne.

7 O čom nemožno hovoriť, o tom treba mlčať.“²³

Ak o uvedenej siedmej vete uvažujeme bez ohľadu na zvyšok textu, nepochybne pripúšťa mnohoraké výklady. Mohli by sme ju chápať ako výzvu k spoločenskej zdržanlivosti, ako morálny apel, či dokonca ako metafyzický výrok o niečom nevypovedateľnom. Pripisovanie takýchto významov danej vete bez uváženia hlbších súvislostí by však bolo unáhlené. Identifikovanie „správnej“, teda konzistentnej a zdôvodnenej interpretácie, si vyžaduje prihliadnuť na ostatné časti tejto Wittgensteinovej práce, a azda aj na výkladovú literatúru, ktorá sa ňou zaoberá. Bez toho, aby sme zachádzali do prílišných podrobností, môžeme povedať, že skúmaná veta súvisí so „správnou metódou filozofie“, ktorú Wittgenstein uvádza vyššie: nepovedať nič okrem toho, čo sa povedať dá, teda výroky prírodných vied – a ak by niekto chcel vysloviť čosi iné, metafyzické, tak ho upozorniť, že nehovorí zmysluplne. Tieto metafyzické výroky, ktoré boli tradične doménou filozofie, nemajú podľa autora žiadny jasný zmysel, keďže prekračujú sféru vedeckých faktov a pozorovateľných vecí. Preto vyzýva: O čom nemožno (zmysluplne) hovoriť, o tom treba (radšej) mlčať.

²³Wittgenstein, L.: *Tractatus Logico-Philosophicus*. Bratislava: Kalligram 2003, s. 171–173.

Kritika textu

Hovorí sa, že prostredníctvom študovania filozofických textov sa rozvíja schopnosť *kritického čítania*. No čo to presne znamená, čítať kriticky? Máme povedať, čo sa nám v texte nepáči? Ale čo ak v ňom nevidíme žiadne chyby? Podobné otázky si možno kladú študenti, ktorí stoja pred úlohou zaujať voči nejakému textu, učeniu či filozofickej osobnosti kritický postoj. V bežnom ponímaní sa kritizovanie spája s vyčítaním chýb a nedostatkov druhým. Filozofická kritika však nemusí mať len takýto negatívny nádych; kritiku je možné chápať aj pozitívne, prosto ako *hodnotenie* textov a myšlienok. V podobnom zmysle sú „kritické“ napríklad aj divadelná alebo literárna kritika. Kritik teda nie je ten, kto zakaždým hľadá chyby a všetko odmieta – kritik posudzuje, a jeho posúdenia môžu byť tak kladné, ako aj záporné. Cieľom kritiky vo filozofii je tak v širokom zmysle rozobrať a vyhodnotiť myšlienky iných.

Kritické čítanie je teda aktivita, pri ktorej čítaný text nielen pasívne prijímame, ale zároveň ho podrobujeme nášmu hodnoteniu. Čítať kriticky znamená sledovať a preverovať jednotlivé tvrdenia, premýšľať spolu s autorom a kontrolovať ho, klásť si rôzne otázky a uvažovať o súvislostiach, ktoré nemuseli byť vždy zrejmé ani samotnému autorovi. Kritický čitateľ vníma aj širší rámec práce: čo je motiváciou autora, aký cieľ chce svojím textom dosiahnuť, na koho reaguje, aké názory propaguje a podobne. Byť kritický tak môže byť pomerne zdĺhavá a náročná činnosť, ktorá si vyžaduje čas, sústredenie, nezriedka prácu s pomocnými zdrojmi a často tiež rozmýšľanie o vzťahoch, ktoré presahujú hranice jednotlivého textu.

Konkrétnejší návod na kritické čítanie má dve časti. Po prvé, najprv treba vždy dôkladne porozumieť vyjadreniam autora. O tom sme bližšie hovorili v predchádzajúcej časti o interpretovaní textov. Nebolo by totiž produktívne pokúšať sa o kritiku textu, ktorý dobre nechápeme. Po druhé, samotná kritika sa začína otázkou: Je to pravda? Je možné, že tvrdenia, ktoré v texte nachádzame, skutočne platia? Nenechajme sa odradiť tým, že vo filozofii sa neraz rozoberajú veci, ktoré sú zdanlivo odtrhnuté od každodenného života. Aj v prípade, keď autor preberá rozličné abstraktné alebo špekulatívne otázky, môžeme uvažovať: Je to naozaj tak, ako tvrdí? K odpovedi sa dá dopracovať v prvom rade tak, že si budeme všímať dôvody a argumenty, ktoré pre svoje tvrdenia uvádza sám autor. Hodnotíme na nich jednak logickú správnosť (ako na to, ukázali sme si v kapitole o argumentácii), a jednak to, či sa nám autorove myšlienkové postupy javia celkovo presvedčivé. Ak nadobudneme pochybnosti o určitej časti textu, ktorá sa nám nebude zdať prijateľná, pokúsme sa zamyslieť a čo najjasnejšie sformulovať, čo konkrétne nám prekáža. Posudzovať filozofické tvrdenia sa dá ešte aj inak, nepriamo – tým, že sa budeme pýtať: Čo by to znamenalo, keby mal autor pravdu? Čo presne by sa zmenilo; k akým dôsledkom by to viedlo? Napríklad, ak idealistický filozof tvrdí, že hmota neexistuje, alebo ak panteista vyhlási, že Boh je totožný so svetom a prírodou, môžeme rozmýšľať, aký

filozofické vplyvy by nastali, keby mali títo autori naozaj pravdu. Možno tak prideme na to, z akých dôvodov nám určité filozofické stanovisko prekáža, alebo, naopak, vyhovuje.

Pri vykladaní a hodnotení filozofických textov je vhodné uplatňovať takzvaný *princíp ústretovosti*. Podľa neho sa máme primárne snažiť o také pochopenie textu, aby jednotlivé myšlienky a argumenty dávali čo najlepší zmysel a spolu utvárali ucelený a rozumný postup. Nie je vhodné byť prehnane tvrdohlavými a odmeranými čitateľmi, ktorí sabotujú každý mysliteľný výklad textu. Vzhľadom na to, že čítaním sa snažíme porozumieť zmyslu, ktorý nám chceli autori a autorky komunikovať, musíme sa aj my snažiť tento zmysel v texte nájsť. Výsledkom kritiky, čiže hodnotenia filozofického textu je budovanie vlastného *odborného postoja* k textu. Ten zahŕňa schopnosť identifikovať a vysvetliť, ktoré jeho časti sa nám javia ako prijateľné a ktoré, naopak, menej. Samozrejme, také rozhodnutia nemôžu byť založené len na osobných dojmoch a pocitoch, ale musia stáť na racionálnych dôvodoch a argumentoch. Ak sa pomocou uvedeného kritického rozboru objavíme v texte miesta, pri ktorých dokážeme presvedčivo demonštrovať nejaký ich defekt, tak tým prispejeme ku *konštruktívnej kritike*, teda takej kritike, ktorá umožňuje zlepšiť resp. zdokonaľiť uvažovanie o danom predmete alebo probléme.

S témou interpretovania a kritizovania textov súvisí otázka *autorít* vo filozofii. Medzi filozofické autority nepochybne patria najvýznamnejší minulí aj súčasní predstavitelia a predstavitelky filozofického uvažovania. Vyznačujú sa tým, že filozofické problémy rozriešili hlbšie, efektívnejšie alebo originálnejšie než ostatní; preto sa o ich názoroch spravidla dodnes učíme. Je však v poriadku nesúhlasiť s autoritami? Najmä začiatočníci v štúdiu filozofie mávajú pochybnosti, či je prípustné protirečiť významným osobnostiam filozofie. Univerzálna rada znie: názory žiadneho autora nie sú nedotknuteľné a ani v prípade, že myšlienku vyslovil niekto významný, ju nepreberáme nekriticky. Nebojme sa preto spochybňovať názory iných – vždy však dbajme na to, aby sme prípadné výčitky a pripomienky poriadne odôvodnili. Kritiku rozvíjame radšej po malých krokoch, ale na základe pevných dôvodov. Neunáhľime sa s hodnotením, kým si nie sme celkom istí; je v poriadku nechať niektoré otázky v textoch otvorené a vrátiť sa k nim trebárs neskôr.

Základný princíp kritického uvažovania si ilustrujme na jednoduchom príklade. Vypožičiame si na to „prípád stola“ od Arthura Eddingtona, ktorý budeme parafrázovať:

Máme pred sebou stôl. Je to známy predmet, ktorý má nohy a odkladaciu plochu. Najčastejšie býva drevený; má určitý tvar a určité rozmery. Môžeme si naň položiť veci, obedovať pri ňom, dá sa preniesť na iné miesto... Máme pred sebou stôl. Je to entita, ktorá je z najväčšej časti tvorená prázdnotou. V nej sa nachádza isté množstvo energeticky nabitých častíc, ktoré kmitajú a vytvárajú odpor voči iným entitám...²⁴

²⁴Eddington, A.: *The Nature of the Physical World*. London: Macmillan 1928, s. ix–x.

V úryvku sa uvádzajú dva odlišné opisy stola. Rébus spočíva v nasledujúcej úvahe: Ak sú dve veci totožné, tak majú rovnaké vlastnosti; ak nemajú rovnaké vlastnosti, nie sú totožné. Koľko stolov máme pred sebou?

Kritický prístup si vyžaduje, aby sme o veci uvažovali seriózne; nehľadajme v nej chyták. Na odpoveď netreba ani žiadnu špeciálnu „filozofickú znalosť“ – postupujme tak, ako by sme riešili čokoľvek iné. Zamyslime sa nad možnými odpoveďami: objekt, ktorý vidíme pred sebou, je buď jeden stôl, alebo sú to v nejakom zmysle dva stoly. Uvažujme, aké otázky by bolo potrebné vyriešiť pri každej z odpovedí. Ak je to jeden a ten istý stôl, tak musíme vysvetliť, ako je možné, že je predmetom dvoch rozdielnych opisov. Alebo je možné, že to, čo nazývame „stôl“, sú v skutočnosti dve entity? Dalo by sa to nejako teoreticky vysvetliť? Dôležité je uvedomiť si, že tu neexistuje nijaká „správna“ odpoveď. Prikloniť sa môžeme ku ktorejkoľvek z uvedených alternatív, ktorá sa nám bude zdať prijateľnejšia. No v každom prípade musíme byť pripravení naše stanovisko odôvodniť, čiže argumentovať, prečo je odpoveď, ktorú sme si zvolili, rozumnejšia než tá druhá. Nemali by sme sa pri tom uchýľovať k subjektívnym dojmom, t. j. prečo sa mi niektorá odpoveď viac páči, ale vypátrať, ktorá odpoveď je objektívne a fakticky lepšie zdôvodnená. Takýmto spôsobom sa rozvíjajú filozofické diskusie; prostredníctvom polemík napredujeme v pochopení a občas i riešení filozofických otázok.

Kritické myslenie

Schopnosť interpretácie a kritického hodnotenia filozofických textov súvisí s rozvíjaním *kritického myslenia*. O kritickom myslení sa v súčasnej dobe veľa hovorí; považuje sa za jeden z hlavných cieľov vzdelávania a jeho dostatočná úroveň je predpokladom zmysluplnej orientácie vo svete. Táto podkapitola však nemá slúžiť na komplexný výklad problematiky kritického myslenia (to by bolo na celkom inú knihu), ale na priblíženie jeho vzťahu k filozofickému čítaniu textov. Ukážeme si, že filozofické kritické čítanie je tiež nástrojom rozvoja všeobecného kritického myslenia.

Najprv by sme si mali vymedziť, čo je kritické myslenie. Nanešťastie, nejestvuje jedna ustálená definícia kritického myslenia – v skutočnosti sú jeho definície dosť rôznorodé. Všetky však oscilujú okolo spoločného základu: kritické myslenie sa týka *informácií*, ich spracovania a vyhodnocovania vzhľadom na získanie adekvátneho názoru o nejakej veci. Spravidla ide o veci zložitejšej povahy – kritické myslenie nepotrebujeme pri zisťovaní faktov, ktoré sa dajú ľahko zaznamenať zmyslami, napríklad či vonku prší, ale až vtedy, keď ide o abstraktnejšie a komplikovanejšie otázky, pri ktorých treba rozumom zvažovať množstvo rôznych údajov a faktorov. Nedostatky v kritickom myslení sa ukazujú v obmedzenej schopnosti niektorých ľudí vytvoriť si racionálne stanovisko v takých zložitých veciach, ako sú verejné zdravie, klimatická zmena alebo migračná politika.

Pozrime sa na niekoľko konkrétnych pokusov o uchopenie kritického myslenia. S myšlienkou, že kritické myslenie má byť cieľom vzdelávania, prišiel už na začiatku 20. storočia americký filozof John Dewey, ktorý ho označoval ako „reflektívne myslenie“. Definoval ho ako „aktívne, vytrvalé a dôkladné uvažovanie o akomkoľvek presvedčení alebo predpokladanom poznaní vo svetle dôvodov, ktoré ho podporujú a ďalších dôsledkov, ku ktorým vedie.“²⁵ Novšia definícia sa zameriava na fakt, že kritické myslenie vždy cieľi na utváranie určitých záverov: „Kritické myslenie spočíva v schopnosti analyzovať, kritizovať a obhajovať myšlienky, a tak dôjsť k faktuálnym alebo hodnotiacim záverom.“²⁶ Podľa Sharon Bailin a jej spolupracovníkov sa kritické myslenie vyznačuje tromi centrálnymi charakteristikami: a) vykonávame ho, aby sme prišli na to, čomu máme veriť; b) riadime sa pri ňom určitými štandardmi adekvátnosti a primeranosti myslenia; c) tieto štandardy musíme dodržiavať na určitej požadovanej úrovni.²⁷ Vidíme teda, že kritické myslenie sa spája so schopnosťou posudzovať informácie, aby sme si dokázali o nejakej veci vytvoriť podložený názor; a toto posudzovanie musí vyhovovať prísny nárok racionálneho uvažovania. Vzhľadom na komplikovanosť tohto procesu platí, že kriticky myslieť sa treba **učiť**: tak, ako málokto dosiahne športové či umelecké úspechy bez systematického štúdia a tréningu, ani schopnosť správneho (kritického) myslenia sa väčšinou neobjaví sama od seba.

Tu prichádza na rad filozofia. Rozvíjanie analytických, argumentačných a interpretačných zručností, ktoré je súčasťou štúdia filozofie, priamo podporuje aj kritické myslenie. Vidieť to na konkrétnych schopnostiach, ktoré sa považujú za potrebné pre efektívne kritické uvažovanie:

Schopnosť pýtať sa: Transformácia nejasnosti alebo neurčitého dojmu do formy jasnej otázky.

Schopnosť konzultovať: Rozpoznávanie relevantnosti a dôveryhodnosti informačných zdrojov.

Schopnosť predstavovať si: Hľadanie vysvetlenia javov pomocou myšlienkových experimentov.

Schopnosť experimentovať: Navrhnutie a vykonanie experimentu tak, aby dokazoval určité tvrdenie.

Schopnosť argumentovať: Identifikovanie a hodnotenie argumentov vzhľadom na danú otázku.

Schopnosť odvodit': Chápanie dôsledkov vyplývajúcich z tvrdení a rozpoznanie miery ich istoty.

²⁵Dewey, J.: *How We Think*. Boston: D.C. Heath 1910, s. 6.

²⁶Freeley, A. J., Steinberg, D. L.: *Argumentation and Debate: Critical Thinking for Reasoned Decision Making*. Wadsworth: Cengage Learning 2009, s. 2.

²⁷Bailin, S., Case, R., Coombs, J. R., Daniels, L. B.: Conceptualizing Critical Thinking. *Journal of Curriculum Studies*, 31 (3), s. 287.

Schopnosť rozhodnúť: Určenie, ktorú odpoveď a s akou mierou istoty podporujú dostupné fakty.

Mohli by sme pokračovať, no pointa je azda zrejماً. Mnohé zo zručností, ktoré si rozvíjame čítaním filozofických textov, diskutovaním a argumentovaním na hodinách filozofie, ako aj koncipovaním myšlienok v písomných prácach, sú zároveň zručnosťami, ktoré zlepšujú celkové kritické myslenie. Filozofia tak prispieva k tréningu kritického myslenia, ktoré sa dá následne využiť aj mimo filozofie, pri riešení najrôznejších spoločenských otázok. V neposlednom rade platí, že kultivované kritické myslenie nám tiež spätne pomôže zlepšovať sa pri štúdiu filozofie.

ZHRNUTIE

Interpretácia filozofického textu je vyloženie zmyslu textu. Pri interpretovaní hľadáme najlepší možný výklad textu pomocou rozboru jednotlivých prvkov textu. Vhodná interpretácia má byť konzistentná s ostatnými znalosťami o danom autorovi či autorke a zdôvodnená pomocou faktov a argumentov.

Kritické čítanie nezahŕňa len hľadanie chýb, ale spočíva v hodnotení textov a myšlienok. Pomocou kritického uvažovania o prijateľnosti a dôsledkoch rôznych filozofických tvrdení si budujeme vlastný odborný postoj k textu.

Kritické filozofické čítanie je tiež nástrojom rozvíjania všeobecného kritického myslenia. Filozofické zručnosti sa dajú využívať pri riešení rôznych spoločenských otázok.

CVIČENIA

1. Vyberte si krátku pasáž zo známeho filozofického diela a vytvorte jeho zámernú dezinterpretáciu. Vysvetlite, na základe ktorých konkrétnych znakov je možné určiť, že ide o chybnú interpretáciu.
2. Zamerajte sa na niektorú aktuálnu spoločenskú tému, o ktorej existujú nejednoznačné alebo kontroverzné názory. Pokúste sa odhadnúť, ako by sa zmenila diskusia o danej téme, keby všetci aktéri mali rozvinuté filozofické zručnosti.

6 PREZENTÁCIA TEXTU

PROBLÉM

- Pripravte si z prečítaného textu prezentáciu!
- Dobre, ale... – ako by mala vyzerat?

Príprava prezentácie

Na viacerých predmetoch sa študenti stretávajú s úlohou pripraviť si *referát* alebo *prezentáciu* z nejakého filozofického textu. Hoci na prvý pohľad sa táto úloha môže javiť ako jednoduchá – prečítam si text a na hodine poviem, čo v ňom bolo – pri jej realizácii často vznikajú otázky. Prvý typ otázok sa týka obsahu prezentácie: Čo mám vlastne povedať? Mám zreprodukovať prečítaný text? Mám ho aj nejakو hodnotiť? Druhý typ otázok smeruje k forme prezentácie: Ako dlho mám hovoriť? Môžem pri tom čítať z papiera? Mám si vytvoriť aj elektronickú prezentáciu? Koľko má mať snímok a čo presne by na nich malo byť? Cieľom tejto kapitoly je poskytnúť základné rady a odpovede na obidve skupiny otázok. Budeme hovoriť o *obsahovej príprave* prezentácie, teda o tom, čo by sme mali počas prezentácie povedať. Následne sa budeme venovať *rétorickej príprave* prezentácie, čiže tomu, ako by malo prezentovanie vyzerat. Dotkneme sa aj vytvárania elektronickej prezentácie a na koniec uvedieme niekoľko odporúčaní k samotnému aktu prezentovania.

Pred akoukoľvek prezentáciou je potrebné uvedomiť si rozličné faktory, od ktorých bude závisieť jej podoba a priebeh. Iné je prezentovať na seminári pred spolužiakmi, iné je prezentovať na odbornom podujatí ako je konferencia alebo workshop, a iné je prezentovať napríklad pre verejnosť. Prezentáciu treba prispôbiť publiku. Odborníkom na konferencii zaiste netreba vysvetľovať základné pojmy; naopak, vystúpenie pre širokú verejnosť nesmie byť príliš zložitú. Do úvahy by sme mali zobrať aj „technické“ okolnosti prezentovania: aká veľká bude miestnosť, kde budeme stáť, či budeme hovoriť do mikrofónu, aký je časový limit prezentácie, aké sú požiadavky na elektronicke prezentovanie a podobne. Niektorí autori dodávajú, že ak je to možné, tak je užitočné tiež vedieť, aké sú názory publika a aké stanovisko zastávajú jeho členovia voči téme našej prezentácie, čo nám umožní predvídať ich reakcie a pripraviť si našu argumentáciu.²⁸ V každom prípade platí, že prispôbenie prezentácie konkrétnym okolnostiam je základným predpokladom jej úspechu. V ďalšom texte však budeme hovoriť

²⁸ Pozri: Schmidt, M., Šedík, M., Taliga, M.: *Ako správne argumentovať, písať a diskutovať*. Banská Bystrica: Belianum 2018, s. 123 – 124.

prevažne len o jednom druhu prezentovania, ktorý je pre študentov najčastejší: prezentácia filozofického textu na vyučovacej hodine pred spolužiakmi a pod dohľadom vyučujúceho.

Obsahová príprava elektronickej prezentácie zahŕňa prácu so samotným textom a vytvorenie obsahu, ktorý bude predmetom prezentácie. Obsah by mal byť do veľkej miery zhodný s *interpretáciou textu*, čiže vyložením jeho zmyslu, o ktorom sme hovorili v predchádzajúcej kapitole. To, čo prezentujeme, teda nie je len prehľad textu, ani informácie opísané z učebníc a iných zdrojov. Prezentácia by mala mať pridanú hodnotu oproti tomu, čo si môžeme prečítať v knihách. Tou je vlastná interpretácia textu, t. j. jeho celkový výklad a vysvetlenie aj s osobným postojom a hodnotením. Na to je potrebné si zadaný text dostatočne dôkladne naštudovať, a to aj za pomoci výkladovej literatúry, prípadne oboznámenia sa so širšou problematikou, do ktorej text patrí. Prezentácia na hodine môže byť zakončená priestorom na diskusiu, v rámci ktorého musia byť študenti pripravení obhájiť si svoj výklad textu a odpovedať na prípadné otázky a pripomienky. Slabá príprava alebo nejasné porozumenie zadanému textu sa odhalí najneskôr v tejto fáze.

Užitočné je urobiť si zo študovaného textu poznámky. Tie môžu obsahovať najvýznamnejšie pojmy a myšlienky, zaujímavé informácie či súvislosti, ale aj vlastné komentáre. Takéto poznámky môžu dobre poslúžiť pri vytváraní jednotlivých snímkov elektronickej prezentácie, ale aj ako podklad, ktorý bude k dispozícii pri samotnom prezentovaní. Pripravené poznámky si však treba vhodne usporiadať. Mali by po sebe nasledovať v takom poradí, v akom sa budú prezentovať. Dôležité je, že sa pri tom nemusíme otrocky držať postupu, aký si zvolil autor preberaného textu. Logické poradie výkladu myšlienok v prezentácii môže byť odlišné od ich chronologického poradia v texte. Inými slovami, pri prezentovaní nemusíme mechanicky nasledovať text tak, ako je napísaný od prvej po poslednú stranu. Poradie myšlienok môžeme zmeniť; dokonca neraz je lepšie začať uvedením hlavnej pointy celého textu a až potom vysvetliť, ako sa k nej autor dopracoval, aké pojmy použil atď. Z hľadiska poslucháčov prezentácie je takýto postup často ľahší na pochopenie. Všimnime si, že práve takto zvyknú postupovať učitelia a učiteľky pri výklade novej látky: nejdú mechanicky podľa kníh, ale vyberajú hlavné výrazy a informácie, ktoré následne vysvetľujú a zasadzujú do kontextu. Ak si teda nie sme istí, ako zostaviť prezentáciu, môžeme si položiť otázku, ako by tému asi vysvetľoval učiteľ či učiteľka?

Rétorickú prípravu prezentácie tvorí jej úprava do podoby, v akej ju možno hladko a zrozumiteľne predniesť. Obyčajným čítaním pripravených poznámok by sme nemuseli dosiahnuť efektívne pochopenie zo strany poslucháčov; navyše, pripusťme, že by bolo zrejme trochu nudné. Kvalitne pripravený výklad, ktorý sa dobre počúva a ľahko chápe, nazývame *odborný prednes*. Dá sa k nemu priblížiť niekoľkými krokmi. Okrem detailného naštudovania textu či témy (o ktorom sme už hovorili) je potrebné doplniť do pripravených textových podkladov

niektoré prvky, ktoré zabezpečia prehľadnosť a nadväznosť jednotlivých častí prezentácie. Na to slúžia tzv. rétorické spony, ktoré poslucháčom signalizujú vzťahy v prezentácii a orientujú ich v jej priebehu. Sú to frázy ako napríklad: „najsôr, potom“, „po prvé, po druhé“, „týmto končíme prvú časť“, „teraz prejdeme k druhej časti“ atď. Pre lepšie porozumenie môžeme vybrané myšlienky ilustrovať konkrétnymi príkladmi. Ďalšie odporúčania uvádzajú autori učebnice *Ako správne argumentovať, písať a diskutovať*: výklad by mal byť pokiaľ možno jasný a jednoduchý, ani príliš komplikovaný, ani príliš rozvláchny – ale zase nie za cenu neprimeraného zjednodušovania problému. Tomu je potrebné prispôbiť slovník, pomocou ktorého vysvetľujeme tému, ako aj štruktúru prezentácie, ktorá by mala byť organizovaná vhodnými nadpismi, číslovaním a pod. Napokon, vítanou vlastnosťou prezentácie je jej názornosť, čiže objasňovanie prvkov pomocou rozličných obrazov a vizualizácií. No opäť to netreba preháňať – musia byť vždy k veci a nesmú odvádzať pozornosť.²⁹

Základnú kostru prezentácie je vhodné naučiť sa naspamäť. Určite nie je žiaduce čítať celý text z papiera, ani počas prezentácie hľadať a rozmýšľať, čo sme ešte chceli povedať. Pochopiteľne, môžeme mať pri sebe stručné poznámky s vyznačenými dôležitými vecami, do ktorých sa môžeme občas pozrieť. Úlohu takýchto poznámok môžu hrať aj jednotlivé snímky elektronickej prezentácie. V neposlednom rade je dôležitým odporúčaním nacvičenie si ústneho prednesu prezentácie ešte pred jej ostrou realizáciou. Pomocou cvičného prednesu prezentácie je možné prísť na rôzne veci, ktoré treba vylepšiť. Po prvé, môžeme naraziť na miesta, ktoré sa nevysvetľujú ľahko alebo neznejú dosť zrozumiteľne. Takto máme šancu ich upraviť, aby boli jasnejšie resp. menej problematické. Po druhé, môžeme si odmerať, ako dlho trvá predniesť celú prezentáciu a výsledok si porovnať s časovým limitom (ak je stanovený). Môžeme si tým tiež preveriť koordináciu ústneho prednesu s elektronickými snímkami. A po tretie, umožní nám to skontrolovať si svoje telesné a hlasové vystupovanie a poprípade na ňom voľačo vylepšiť. Na to je ideálne povedať prezentáciu pred niekým druhým, alebo aspoň pred zrkadlom, aby sme sa mohli vidieť zvonka, očami poslucháčov.

Elektronická prezentácia

Elektronická prezentácia je dnes už prirodzenou súčasťou referátov, počas ktorých ju študenti premietajú ako súčasť svojho výkladu zadanej témy. Elektronickú prezentáciu možno nanajvýš odporúčať, pretože hovorenému referátu pridáva vizuálny rozmer a názornosť. Teoreticky je možné referovať aj bez takejto prezentácie, no potom je ťažšie udržať pozornosť poslucháčov a zacieliť ju na dôležité body výkladu. Bez elektronickej prezentácie je vhodné vizualizovať výklad nejako inak: písaním na tabuľu, rozdaním papierového zhrnutia, poskytnutím

²⁹Schmidt, M., Šedík, M., Taliga, M.: *Ako správne argumentovať, písať a diskutovať*. Banská Bystrica: Belianum 2018, s. 124 – 125.

príslušných predmetov na kolovanie po triede a podobne. Vo väčšine prípadov je však najprístupnejšie práve vytvorenie elektronickej prezentácie v niektorej z aplikácií, ktoré sú na to určené. Na druhej strane, elektronickej prezentácii nesmie „prehlušiť“ diskutovanú tému, napríklad tým, že bude príliš farebná, naplnená efektmi alebo obsahovo irelevantná. Tiež by nemala byť preplnená textom, domotaná a chaotická. Slovom, dobrá prezentácia decentne a nenásilne, no pritom jasne a zrozumiteľne, dopĺňa hovorené slovo tak, aby u publika zlepšila porozumenie rozoberanej téme. Priblížime si niekoľko základných odporúčaní, ako takú prezentáciu vytvoriť.

Najprv sa pozrieme na **obsahovú výstavbu** elektronickej prezentácie. Na úvodnej snímke prezentácie je potrebné identifikovať jednak seba (meno, inštitúciu, prípadne študijný odbor) a jednak samotnú prezentáciu, čiže uviesť jej názov a príležitosť, pri ktorej sa koná, respektíve predmet, na ktorý je určená. Na ďalších snímkach by mali byť zhrnuté najdôležitejšie body prezentovanej témy, ktoré sa odporúčajú uvádzať skráteno a heslovito. Nie je vhodné písať na snímky veľa textu, naopak, snímky majú zobrazovať len akúsi „kostru“ výkladu. Výnimkou sú jedine definície alebo významné citáty, ktoré potrebujeme demonštrovať doslovne. Na každej snímke by mala byť uvedená jedna ucelená časť témy (zhruba zodpovedajúca jednému odseku v písanom texte). Jednotlivé snímky teda môžeme chápať ako elementárne poznámky k rozoberanej téme, podobne ako poznámky zapísané v zošite. Cieľom prezentovania nie je tieto poznámky prečítať – je častou chybou, že prezentujúci mechanicky číta, čo je napísané na snímkach – ale plynule hovoriť o téme, zatiaľ čo sa na snímkach objavujú centrálné myšlienky výkladu, aby ich publikum malo na očiach. Opäť si pri tom môžeme pomôcť analógiou s učiteľom: prezentáciu by sme mali vytvoriť tak, ako keby sme pomocou nej chceli poznatky o našej téme naučiť žiakov v škole. Pýtajme sa: Keby sme boli v koži žiaka, aké poradie výkladu a zdôraznenie ktorých myšlienok by nám najlepšie pomohlo porozumieť zadanej téme?

Prejdime ku **grafickej úprave** elektronickej prezentácie. Pre prezentáciu je vhodné zvoliť decentný, nie príliš nápadný motív. Nemusí to byť len čierne písmo na bielom pozadí; je prípustné použiť aj farebnejšie varianty. No treba myslieť na to, že prílišná farebnosť alebo kvetnatosť obrazu môže obťažovať a odvádzať pozornosť od obsahu. Hlavným pravidlom je, aby písmo bolo dostatočne veľké a zreteľné, dobre čitateľné, a aby dostatočne kontrastovalo s farbou pozadia snímky. Lepšie sa číta tmavé písmo na svetlom pozadí, než svetlé písmo na tmavom pozadí, ktoré, navyše, robí snímku príliš tmavou. Farba a veľkosť písma, ako aj celkový dizajn snímky musia byť v celej prezentácii rovnaké. Na jednej snímke by nemalo byť viac než 6 – 8 riadkov textu, v opačnom prípade môže byť snímka presýtená a ťažko čitateľná. Každá snímka by mala mať prehľadne organizovanú štruktúru pomocou odrážok alebo oddelených blokov textu. Pri použití obrázkov alebo iných doplnkových materiálov je nutné prispôbiť rozloženie snímky a primerane k tomu zmenšiť rozsah textu. Snímkam dávame vhodné nadpisy, ktoré sumarizujú ich konkrétny obsah a tiež ich čísľujeme (okrem úvodnej

snímky). Zvýrazňovanie slov alebo častí textu na snímkach používame skôr opatrne; dôležité pojmy alebo slovné spojenia môžeme uviesť tučným písmom či kurzívou, no veľa zvýrazneného textu by stratilo svoju funkciu pútania pozornosti. Ďalším aspektom je používanie rozličných efektov a animácií pri prechode z jednej snímky na druhú. Napriek tomu, že aplikácie na vytváranie prezentácií umožňujú pridávanie takýchto prvkov, v akademických prezentáciách sa väčšinou vôbec neodporúčajú. „Prilietanie“ a „odlietanie“ textu, otáčanie a preliňovanie snímok či tryskanie farieb patrí do zábavných alebo detských žánrov, no v rámci odborného výkladu pôsobí rušivo, až nemiestne. V krajnom prípade je akceptovateľné veľmi striedme oživenie snímok, no bez žiadnych výstredností.

Na obrázku vidíme porovnanie vhodného a nevhodného dizajnu snímky. Vľavo je decentný dizajn, ktorý je síce trochu jednotvárnny, ale inak je pomerne zreteľný a prehľadný. Vpravo je, naopak, dizajn, ktorý trpí viacerými očividnými chybami. Pozadie snímky je vizuálne rušivé, písmo nie je voči nemu dosť kontrastné, sú použité rôzne písma a zvýraznenia, textu je priveľa, v časti snímky má nedostatočnú veľkosť, a dokonca ani nie je prispôsobený okrajom snímky. Obrázok je vzhľadom na obsah snímky zbytočný, navyše je trochu deformovaný a najmä nie je mu prispôsobené rozloženie snímky – časť textu plyní cez obrázok, čo kazí jeho čitateľnosť. A hoci sa študenti málokedy dopúšťajú všetkých spomenutých chýb naraz v jednej prezentácii, tak je zrejmé, že zanedbanie čo len niektorých z nich výrazne znižuje kvalitu výsledných výtvorov. Ešte špecifickejšie požiadavky sú na prezentácie pri obhajobách záverečných prác. Študenti počas nich musia nielen vysvetliť svoj postup a závery, ale aj reagovať na pripomienky z posudkov. O ich detailoch píše napríklad Lucia Lichnerová vo svojich skriptách o písaní a obhajobách záverečných prác.³⁰

³⁰ Pozri: Lichnerová, L.: *Písanie a obhajoba záverečných prác. Vysokoškolské skriptá pre študentov Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Stimul 2016, kap. 4. Dostupné na: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/studium/student/bakalar_magister/Pisanie_a_obhajoba_zaverecnych_prac.pdf [citované 2023-12-01].

Akt prezentovania

Väčšie obavy než štúdium textov a príprava prezentácie vyvoláva u niektorých študentiek a študentov samotné vystúpenie pred publikom, teda vlastný akt prezentovania. A hoci nejde o priamu súčasť filozofického čítania alebo písania, venujme pár riadkov aj tomu, ako zvládnuť odborný prednes pred spolužiakmi, vyučujúcimi alebo inými poslucháčmi. Nebudeme však dávať psychologické rady, napríklad ako sa zbaviť stresu a trémy pred vystúpením, ani sa nebudeme zaoberať rétorikou, čiže umením pútavého a presvedčivého rečenia. Namiesto toho sa zameriame na niekoľko najčastejších nedostatkov a zlozvykov, ktoré, možno vykonávané aj nevedomky, pôsobia rušivo, odvádzajú pozornosť publika od obsahu prezentácie, a tak znižujú celkovú kvalitu prezentovania.

Po prvé, prezentáciu je potrebné jasne *otvoriť* a tiež *uzavrieť*. Nie je najšťastnejšie začať rozprávať bez pozdravu a oslovenia; na bežných vyučovacích hodinách stačí napríklad obyčajné: „Dobrý deň, témou mojej prezentácie bude...“ Skúsenejší prezentujúci môže na úvod rozpovedať krátky príbeh, zážitok, urobiť vtipný odkaz na populárnu kultúru a podobne. Tým môže odľahčiť atmosféru, zaujať pozornosť publika a prístupným spôsobom priblížiť problém, o ktorom sa chystá hovoriť. Nie je to však nutné – a kto si nie je istý takouto vsuvkou, mal by začať prezentáciu bez nej. Rovnako na konci prezentácie je potrebné ju uzavrieť, t. j. signalizovať, že už ste povedali všetko, čo ste mali v pláne. Žiaľ, niekedy študenti dohovoria a zostanú stáť alebo pozeráť sa na vyučujúceho, ktorý si tak môže len domýšľať, že to zrejme znamená koniec prezentácie. Pritom na uzavretie prezentácie postačuje prosté poďakovanie za pozornosť, prípadne veta, že týmto by som svoju prezentáciu ukončil. Po dokončení prezentácie neodchádzame hneď preč, ale čakáme na pokyn vyučujúceho (alebo iného moderátora, ak ide o nejaké zvláštne podujatie).

Po druhé, počas prezentácie treba dbať na primerané *verbálne a neverbálne prejavy*. Artikulácia by mala byť dostatočne zreteľná; nejasné a neisté vyjadrovanie bráni riadnemu porozumeniu vyslovenej reči. Vo väčších miestnostiach je žiaduce rozprávať trochu hlasnejšie, a zároveň o čosi pomalšie, aby aj na vzdialenejších miestach poslucháči jasne zaznamenávali jednotlivé slová. Tempo reči by malo byť vyrovnané, bez zbytočného afektu či pátosu. Pozor treba dať na tzv. „výplnkové slová“ („rečové barličky“), ktoré používame, keď si potrebujeme vyplniť čas pri premýšľaní. Ide o časté opakovanie významovo prázdnych slov, ako „vlastne“, „proste“, prípadne zvuku „hmm“ a podobne. Príbuzným zlozvykom je nerešpektovanie vetnej intonácie, najmä keď sa bodky za vetami nesprávne vyslovujú ako čiarky (s hlasom hore), alebo keď je reč celkovo príliš monotónna. Samozrejmosťou pri každej prezentácii musí byť spisovný jazyk. Zatiaľ čo občasné slangové slovo sa dá akceptovať ako určité „osvieženie“ prehovoru, systematické používanie nespisovných výrazov alebo hovorový prejav v nárečí sa pokladajú za vyslovene nevhodné. Ďalej, dôležitý je aj telesný postoj a vystupovanie prezentujúceho.

Výstredný vzhľad, neprirodzená poloha alebo pohyby tela, prehnaná mimika a gestikulácia či časté listovanie v papieroch jednoznačne odvádzajú pozornosť publika od obsahu prezentácie. Prezentujúci by mal s publikom tiež udržiavať primeraný zrakový kontakt – to znamená neotáčať sa preč od poslucháčov (napríklad iba na vyučujúceho), nepozerať sa do stien alebo mimo obecnstva, ale ani dlho nehládieť do očí jedného človeka.

A po tretie, prezentácia by mala zachovávať istú diskusnú úroveň. Jazyk, ktorý používame, by mal byť slušný a nemal by nikoho urážať ani zosmiešňovať. Aj keď nesúhlasíme s niektorým stanoviskom, je neprípustné, aby sme ho akokoľvek zhadzovali. V odbornom prostredí môžeme poukázať na slabú zdôvodnenosť či problematickosť nejakej pozície jedine pomocou vecných faktov a argumentov. Na to slúži *diskusná časť*, ktorou bývajú typicky zakončené mnohé prezentácie. Súčasťou diskusnej časti môže byť priestor na doplňujúce otázky a pripomienky, a tiež na vyjasnenie vlastného stanoviska k prednesenej téme. Najmä študentky a študenti nižších ročníkov sa veľakrát obávajú, že v tejto fáze nebudú vedieť odpovedať na položené otázky. Vtedy je dôležité zachovať pokoj a pokúsiť sa reagovať konštruktívne. Ak dostanete otázku, skúste sa zamyslieť nad odpoveďou; ak na nič vhodné nedokážete prísť, tak je v poriadku to priznať a prípadne si odpoveď vyhľadať neskôr. Ani profesionálni filozofi a filozofky nepoznajú vždy odpovede na všetky položené otázky. Najhorším riešením je však postaviť sa do defenzívnej pozície a začať sa ospravedlňovať alebo spochybňovať, či ste veci správne porozumeli. Takáto reakcia by nielen znemožnila ďalšiu diskusiu, ale bola by tiež ľudsky nepríjemná pre vás i pre vyučujúceho. Slovom, pokiaľ je to možné, počas prezentovania vystupujte ako odborný kolega a nie ako skúšaný žiak!

ZHRNUTIE

Príprava prezentácie pozostáva z obsahovej prípravy a rečnickej prípravy. Obsahová príprava zahŕňa vytvorenie komplexnej interpretácie zadaného textu alebo témy. Cieľom rétorickej prípravy je úprava vytvorených materiálov do rečnickej podoby odborného prednesu.

Elektronická prezentácia v štruktúrovanej forme zachytáva hlavné body prezentovanej témy. Grafická úprava prezentácie by mala byť decentná a prehľadná, bez výstredných prvkov.

Počas aktu prezentovania je potrebné dbať na primerané verbálne i neverbálne prejavy. Prezentáciu treba jasne otvoriť a uzavrieť. Môže byť zakončená diskusnou časťou, v ktorej sa pokúšame zachovať profesionálne a konštruktívne vystupovanie.

CVIČENIA

1. Vyberte si jeden filozofický problém, pojem alebo primárny text kratšieho rozsahu. Spracujte jeho výklad do podoby elektronickej prezentácie v rozsahu 5 – 10 snímok. Dbajte na vhodnú postupnosť a zrozumiteľnosť výkladu.
2. Predneste pripravenú prezentáciu pred inou osobou. Požiadajte ju o hodnotenie zrozumiteľnosti výkladu, ako aj vášho rečnickeho prejavu. Podľa toho navrhňte vylepšenia vo vašom prezentovaní.

7 FILOZOFICKÉ PÍSANIE

PROBLÉM

- Na tomto predmete budete písať seminárnu prácu!
- Dobre, ale... – ako sa mám na to pripraviť?

Špecifikum filozofického písania

Filozofovanie zahŕňa rozličné aktivity: študovanie a rozoberanie filozofických textov, uvažovanie a diskutovanie o filozofických problémoch. Hlavným cieľom filozofovania je však formulovanie myšlienok a názorov pomocou použitia slov a viet. Rovnako ako v ktorejkoľvek inej intelektuálnej disciplíne, aj vo filozofii platí, že o skúmaných predmetoch chceme nachádzať zaujímavé zistenia a predkladať odpovede na položené otázky. Preto je dôležité dbať na vyjadrenie svojich odborných postojov, ktoré by malo byť jasné, a pritom konštruktívne. Množstvo takejto práce sa deje ústne – cvične na školských seminároch, neskôr profesionálnejšie na vedeckých konferenciách či sympóziách. No pre komplexnejšie a permanentnejšie zachytenie vlastných myšlienok je najvhodnejšia *písomná forma*. Písomné vyjadrenie tvrdení totiž predstavuje najefektívnejší spôsob, ako druhým sprístupniť svoje vlastné uvažovanie. V rámci odbornej filozofickej komunity sú to najmä publikované texty autorov a autoriek, pomocou ktorých sa ostatní dozvedajú o ich uvažovaní a o ktorých môžu ďalej diskutovať a reagovať na ne. *Filozofické písanie* tak možno považovať za hlavné médium filozofie a dôležitý prostriedok jej rozvíjania.

Filozofické písanie je náročná aktivita a jej dobré ovládanie sa treba dlhšie učiť. Vyžaduje si jednak precíznejšie usporiadanie vlastných myšlienok, ako aj voľbu presnej terminológie, ktorou sa budú artikulovať. To, čo sa raz „položí na papier“, sa stáva definitívnou verziou toho, čo sme chceli povedať. Nepresné alebo nedbalé vyjadrenia zvyšujú riziko, že čitateľ neporozumie tomu, čo sme chceli povedať. Následne sa vyhovárať, že sme síce napísali jedno, ale mysleli druhé, je zbytočné a nepatričné. Okrem toho by filozofické práce mali spĺňať aj prísne akademické kritériá na štruktúru, štýl, citovanie, až po nadpis a grafickú úpravu celej práce. Z týchto všetkých dôvodov je písanie filozofických textov hlavne pre študentov úvodných ročníkov častým zdrojom obáv a starostí. Mnohokrát stoja pred otázkou, ako vôbec filozofickú prácu napísať – čím začať, čo má obsahovať a kedy je vyhovujúca. Akademické práce sa, navyše, zásadne odlišujú od referátov, aké sa odovzdávajú na stredných školách. Vysokoškolská filozofická práca nemá byť len prerozprávaním textu, ani voľným súhrnom osobných úvah a myšlienok o určitej téme. Najbližšie má k tomu, čo sme si v predchádzajúcich kapitolách

vymedzili ako *interpretovanie* filozofického textu alebo problematiky, teda ku komplexnému rozboru a výkladu danej témy, ideálne aj s vlastným odborným stanoviskom.

Osvojenie si zručností spojených s filozofickým písaním je podstatnou súčasťou štúdia filozofie. Na mnohých predmetoch dostávajú študenti za úlohu napísať *seminárnu prácu*, ktorá sa má zaoberať určitou témou. Jednotlivé stupne štúdia sa zakončujú napísaním (a obhájením) *záverečnej práce* – bakalárskej, magisterskej a u podaktorých aj doktorskej. S potrebou schopnosti kvalitného písania sa teda stretávame neustále počas celého štúdia filozofie (a viacerí aj ďalej po škole). Študentské práce zároveň slúžia ako podklady pre hodnotenie jednotlivých predmetov. Preukazujú porozumenie vybranému problému, oboznámenosť s relevantnou literatúrou, schopnosť analyzovať tému a argumentovať v prospech nejakej pozície – a to všetko za dodržania akademických kritérií. Slovom A. P. Martinicha: „Ak niekto dokáže napísať sériu konzistentných a dobre sformulovaných viet o určitom filozofickom predmete, potom má pravdepodobne ucelenú predstavu o tom, čo rozoberá.“³¹ Filozofické písanie sa tak stáva „dôkazom“ filozofického čítania a chápania, čo opäť zvyšuje dôležitosť jeho správneho ovládania. Zvyšok týchto skrípt bude preto primárne venovaný základným radám a inštrukciám pre zvládnutie nárokov, ktoré sa kladú na filozofické písanie. V jednotlivých kapitolách budeme postupne preberať rôzne významné aspekty v procese vzniku filozofického textu. Cieľom je pomôcť študentkám a študentom pochopiť, čo si od nich vyžaduje napísanie kvalitného filozofického textu a akými spôsobmi sa to dá dosiahnuť. Úsilie, ktoré pri tom vynaložia, však musí byť ich vlastné.

Autorstvo filozofických prác

Na chvíľu sa pristavíme pri vzťahu medzi *autormi* a *čitateľmi* študentských prác, ktorý je v tomto prípade, na rozdiel od písania iných textov, trochu neštandardný. Autori textov si väčšinou vyberajú, pre aké publikum napíšu svoje práce. Ak niekto píše odborný článok, tak ho zrejme adresuje kolegom z odborných kruhov; ak ktosi vymýšľa rozprávkovú knihu, tak vie, že bude určená deťom a podobne. Študenti si však nemôžu vybrať svoje publikum – ich práce bude čítať vyučujúci. Tak si isto čitatelia obyčajne vyberajú texty, ktoré budú čítať; to však neplatí pre vyučujúceho, ktorý nemá na výber a musí čítať študentské práce. Zdá sa teda, že študent nie je celkom štandardný autor a vyučujúci nie je celkom štandardný čitateľ. Nevšednosť tohto vzťahu sa ešte viac prehĺbi, keď si položíme ďalšiu otázku: Čo je cieľom študentského písania? Vysvetliť čitateľovi čosi, čo predtým nevedel? Presvedčiť ho o niečom? Nič z toho asi neprichádza do úvahy: vyučujúci spravidla rozumie tomu, o čom študent píše a tiež má na vec nejaký názor. Kedže učiteľ sa danej téme obyčajne venuje dlhšie a podrobnejšie

³¹Martinich, A. P.: *Philosophical Writing: An Introduction*. Third Edition. Malden: Blackwell 2005, s. 4.

a práveže má za úlohu naučiť ju študentov, tak je málo pravdepodobné, že by sa v študentskej práci dozvedel niečo zásadne nové. Prečo sa potom píšú takéto práce?

Nasledujúca odpoveď sa môže javiť ako zvláštna. Študent pri písaní nesmie predpokladať, že prácu bude čítať vyučujúci, ktorý tému pozná. Prácu musí písať inak – tak, ako keby bola určená všeobecnému akademickému publiku. Hotové študentské práce síce reálne číta vyučujúci, ale tiež ich nečíta ako typický čitateľ. Jeho cieľom nie je dozvedieť sa niečo nové, ale sledovať, ako dobre dokázal študent napísať odborný text pre spomenuté všeobecné publikum. To znamená, že na prácu nazerá očami menej špecializovaného adresáta a z tohto pohľadu si všíma autorovu schopnosť vysvetľovať problémy, zdôvodňovať názory a komunikovať svoje myšlienky iným – a to všetko za dodržania akademických štandardov. Vyučujúci má tak za úlohu najmä kontrolovať, do akej miery študentské práce vyhovujú nárokom „bežného akademického čitateľa“.

Ako si môžeme bližšie predstaviť tohto *všeobecného akademického čitateľa*, na ktorého sa majú orientovať študentské práce? Do značnej miery je to fiktívna, respektíve vyabstrahovaná postava, ktorej presné charakteristiky nie sú pevne stanovené. Môžeme však o ňom uviesť niekoľko predpokladov, ktorých porušenie by zrejme udrelo vyučujúcim do očí pri hodnotení prác:

- a) Je pomerne inteligentný a rozhladený, ale o konkrétnej téme vašej práce nevie skoro nič.
- b) Zaujímajú ho filozofické otázky, ale ovláda len základy filozofie a nepozná veľa detailov.
- c) Nie je zvyknutý študovať a rozoberať filozofické texty, odrádza ho zložité vyjadrovanie.
- d) Nie je veľmi trpezlivý, sám si nedomyslí veci a treba ho podrobne sprevádzať textom.

Z uvedeného obrazu vzorového čitateľa vyplýva, že všetky časti študentskej práce by mali byť relatívne ľahko zrozumiteľné a pochopiteľné, neznáme alebo dôležité veci by mali byť dostatočne vysvetlené a myšlienkový postup textu sledovateľný aj bez veľkej námahy. Navyše, odborné termíny použité v práci musia byť objasnené tak, aby im porozumel aj človek, ktorý je síce vzdelaný, no neškolený vo filozofii. Znalosť odborných pojmov preukáže autor práce vyučujúcemu tým, že ich správne vysvetlí. Slovom, v celej práci by malo byť neustále jasné, čo sa hovorí, prečo sa to hovorí a kam sa tým smeruje – aj bez veľkého interpretačného úsilia. Predstava, že filozofia má byť zložitá a tajomná, je mýtus. Filozofické problémy síce bývajú teoretickejšie a abstraktnejšie, než v iných disciplínach, ale preto (práve preto!) sa nemôžeme vzdať ich transparentného riešenia. Na odľahčenie si môžeme požičať výrok, ktorý sa pripisuje A. Einsteinovi: „Ak niečo nedokážete vysvetliť šesťročnému dieťaťu, potom tomu sami nerozumiete.“

Keď hovoríme o autorstve filozofických textov, nemôžeme obísť otázku, ako veľmi má byť „vidieť“ osobu autora v samotnom texte. Má sa autor prihovárať čitateľom a zdôrazňovať vlastné myšlienky? Alebo má svoju prítomnosť radšej potlačiť a len opisne uvádzať jednotlivé tvrdenia?

Vzhľadom na to, že filozofické práce rozoberajú viac filozofické problémy ako dojmy a názory ich autorov, ponúka sa skôr druhá možnosť. Jasnejšie povedané, akademické práce nemajú byť *o autoroch*, študentkách a študentoch, ale primárne *o odborných témach*, ktoré vo svojich prácach riešia. Podľa tohto kritéria sa dá ľahko rozhodnúť, ktoré vyjadrenia do prác patria a ktoré skôr nie. Slovné zvraty, ako „mám pocit“, „predstavujem si“, „páči sa mi“, „príde mi to“ atď., sa očividne viac týkajú vnútorného rozpoloženia autora, a teda do odbornej práce nepatria. Čitateľ sa chce predsa dozvedieť o určitom probléme a jeho riešení, a nie o tom, aké má z neho nejaká osoba pocity a čo si predstavuje. Naopak, frázy ako „tvrdím“, „ukazuje sa“, „vyplýva“, „vyvodzujeme“ a podobne, zjavne odkazujú na obsah samotnej témy, a preto sú v odbornej práci prípustné. Porovnajme si to na príklade dvoch viet:

(1) Cítim, že Boh existuje.

(2) Tvrdím, že Boh existuje.

Ak niekto vo filozofickej práci napíše vetu (1), tak nás síce informuje o svojich pocitoch, ale k riešeniu otázky existencie Boha to veľmi neprispieje. Ale niečo *tvrdiť*, tak ako vo vete (2), znamená dať priamu odpoveď na riešenú filozofickú otázku, a byť pripravený uviesť dôvody a argumenty, ktoré za daným tvrdením stoja. Len tvrdenia a argumenty – nie osobné dojmy – totiž tvoria relevantný materiál pre filozofické diskusie.

Pochopiteľne, prejaviť svoje vlastné postoje a zámery nie je zakázané – napríklad pri stanovení cieľa v úvode práce – ale patria len do niektorých, na to určených častí. V súvislosti s tým sa ešte dotkneme otázky, či je lepšie pri písaní používať jednotné číslo („v tejto práci *chcem* dokázať...“), alebo množné číslo („v tejto práci *chceme* dokázať...“). Obidve možnosti majú svoje výhody. V našej krajine sa historicky preferoval autorský plurál, ktorý možno použiť aj v prípade, keď prácu píše iba jedna osoba. Plurál prepožičiava textu punc väčšej objektívnosti a istej intelektuálnej skromnosti. Najmä v anglosaskom svete je zase normou autorský singulár, ktorý umožňuje aktívnejší a dynamickejší prístup k písaniu, hoci za cenu výraznejšej autorskej zodpovednosti za jeho obsah. V súčasnosti u nás prevláda kombinovaná prax, v rámci ktorej ani jeden z prístupov nie je viac predpisovaný než ten druhý. Môžeme si teda vybrať, či budeme text koncipovať v jednotnom alebo množnom čísle – ale ak si už vyberieme, tak je potrebné zvolený spôsob dodržiavať konzistentne v celej práci.

Postup filozofického písania

Filozofické písanie je komplexný proces, pre ktorého úspešné zvládnutie treba vykonať viac, než len sadnúť si za počítač a niečo napísať. Kvalitný filozofický text si vyžaduje jednak primeranú prípravu pred písaním, a jednak dodatočnú pozornosť po jeho dokončení. Aj profesionálni autori a autorky kladú dôraz na úkony pred písaním a po písaní. Dokonca týmito

úkonmi neraz strávia viac času než samotným písaním. Treba sa teda pripraviť na to, že dobrá filozofická práca sa nedá vytvoriť hneď, na jeden pokus. Skôr si to bude žiadať čas, rozmýšľanie a pravdepodobne aj opakované upravovanie a vylepšovanie textu. Práve zo zanedbania krokov pred písaním alebo po dopísaní prameňa časté nedostatky študentských prác, pre ktoré získavajú nižšie hodnotenie. Z toho dôvodu sa v ďalších kapitolách budeme zameriavať na jednotlivé body, ktoré sú dôležité v postupe vzniku akademických filozofických prác. Na tomto mieste si ich zatiaľ len zhrnieme.

Pri filozofickom písaní môžeme rozlíšiť tri základné fázy:

1. **Prípravná fáza** pred písaním: štúdium, príprava a návrh resp. plán práce.
 - a) Výber témy a stanovenie cieľa práce, štúdium zdrojov a príprava osnovy práce.
2. **Centrálna fáza** vlastného písania: realizovanie pripraveného plánu práce.
 - b) Výstavba textu, prezentovanie argumentov, používanie textových nástrojov.
 - c) Jasné a presné vyjadrovanie, dodržiavanie akademického štýlu.
 - d) Citovanie zdrojov, správne používanie citačných techník.
3. **Záverečná fáza** po dopísaní: kontrola, úpravy, doplnenia a finalizácia textu.
 - e) Kontrola a redakcia textu, doplnenie formálnych náležitostí práce.

Každému z bodov a) – e) budeme venovať pozornosť v samostatnej kapitole týchto skrípt. Už na tejto stručnej schéme však môžeme vidieť ich dôležitosť, alebo presnejšie, riziká plynúce z ich zanedbania. Ak si nestanovíme jasný cieľ práce a nenaštudujeme zdroje, nebudeme mať jasno v tom, o čom písať. Keď podceníme uvádzanie myšlienok a argumentov, nemusí byť zase ľahko pochopiteľné, čo chceme povedať. Keď nedodržíme vhodnú štylistiku, text nebude dobre zrozumiteľný. Neoddeliteľnou súčasťou akademického písania je správne citovanie myšlienok iných za použitia presne určených citačných postupov. A napokon, text, ktorý neprešiel riadnou kontrolou a úpravou, ostane akýmsi nedotiahnutým „polotovarom“, za aký sa nedá udeliť dobrá známka. (Táto posledná ťažkosť často vyplýva z časovej tiesne spôsobenej zlým plánovaním. No aj schopnosť odovzdať prácu v stanovenom termíne je súčasťou hodnotenia!)

Pre ilustráciu si ešte uvedieme podrobnejší rozvrh činností pre efektívne napísanie filozofickej práce, ktorý vo svojej učebnici *Akademické písanie* (Academic Writing) uvádza S. Bailey:

- ▶ Porozumejte zadanej téme práce a požiadavkám, ktoré sa na ňu kladú.
- ▶ Urobte si prehľad zdrojov a vyberte si z nich tie najvhodnejšie na štúdium.
- ▶ Vyberte si relevantné časti zo zdrojov a zaznačujte si ich bibliografické údaje.
- ▶ Robte si poznámky a výtahy zo študovaných zdrojov, kombinujte informácie.
- ▶ Naplánujte si vhodnú štruktúru práce tak, aby odpovedala na dôležité otázky.

- ▶ Skoncipujte a napíšte hlavné jadro práce, dobre organizujte jednotlivé odseky.
- ▶ Skoncipujte a napíšte úvod práce.
- ▶ Skoncipujte a napíšte záver práce.
- ▶ Kriticky čítajte hotový text a prepisujte ho, kde je to potrebné.
- ▶ Vykonajte záverečné čítanie a kontrolu práce pred odovzdaním.³²

ZHRNUTIE

Filozofické písanie predstavuje hlavný prostriedok zachytenia filozofických myšlienok. Kladú sa naň viaceré exaktné obsahové i formálne požiadavky. Osvojenie si zručností potrebných pre filozofické písanie tvorí podstatnú súčasť štúdia filozofie.

Študentské práce číta vyučujúci, ale adresované majú byť „všeobecnému akademickému čitateľovi“. Vyjadrenia v práci sa nemajú týkať dojmov autora, ale samotného problému. Prácu možno písať v jednotnom alebo množnom čísle.

Postup filozofického písania obsahuje úkony pred začatím písania, akt samotného písania textu a činnosti vykonávané po jeho dopísaní. Úkonom pred písaním a po dopísaní je potrebné venovať rovnakú pozornosť, ako samotnému písaniu.

CVIČENIA

1. Pokúste sa napísať krátke vysvetlenie, ako prebieha nejaký proces v domácnosti (napr. uvarenie pokrmu alebo drobná oprava), ktoré bude prispôsobené „všeobecnému akademickému čitateľovi“.
2. Ak ste niekedy písali odbornú prácu, tak uvažujte, ktoré kroky pri jej vzniku ste možno zanedbali. Ak ste odbornú prácu nepísali, skúste odhadnúť, ktoré kroky študenti najviac zanedbávajú a prečo.

³²Bailey, S.: *Academic Writing. A Practical Guide for Students*. London; New York: RoutledgeFalmer 2003, s. 1.

8 ŠTRUKTÚRA PRÁCE

PROBLÉM

- Rozmyslite si, o akej téme budete písať prácu!
- Dobre, ale... – podľa čoho si ju mám vybrať?

Časti filozofickej práce

Odborné práce, vrátane filozofických, sa nemôžu písať hocijako, ale musia byť vystavané podľa istých pravidiel, aby sa v nich dalo dobre orientovať a aby boli dobre viditeľné ich hlavné výsledky a prínosy. Všeobecnú štruktúru akademických prác upravuje takzvaný model „*IMRAD*“, ktorý sa uplatňuje naprieč rôznymi vedeckými disciplínami. Jednotlivé písmená v uvedenej skratke označujú v angličtine časti vedeckej práce a ich poradie:

- I = úvod (Introduction),
- M = metódy (Methods),
- R = výsledky (Results),
- A = a (And),
- D = diskusia (Discussion).

Podľa tohto modelu by sme písanie práce mali začať úvodom, v ktorom vysvetlíme, čomu sa v práci budeme venovať a prečo je to dôležité. Zároveň môžeme pripojiť analýzu existujúcej literatúry o predmete práce. Pokračovať by sme mali rozborom použitých metód, napríklad pozorovaní a experimentov, ktoré sú súčasťou výskumu. Ďalšiu časť tvorí detailný opis priebehu samotného výskumu a objasnenie, aké výsledky sme na jeho základe získali. A nakoniec, tieto výsledky by sme mali interpretovať v časti „diskusia“, v ktorej je potrebné vysvetliť ich význam pre bádanie v rámci danej disciplíny.

Na prvý pohľad sa môže zdať, že takýto model sa ťažko uplatní vo filozofii. Rozbor vedeckých metód, opísanie priebehu výskumu a vymenovanie dát získaných experimentom znie ako vedecká práca, aká sa vykonáva skôr v prírodných vedách, než vo filozofii. Ved' aké výskumné metódy používa filozofia? Pozorovanie a experimenty zaiste nepatria do jej typického repertoára. A aké dáta možno zbierať pri filozofickom výskume? Podobné, striktné vedecky znejúce výrazy nám asi evokujú predovšetkým fyzikálne, chemické a iné prírodovedné skúmania. Humanitné disciplíny, medzi ktoré patrí aj filozofia, sa spájajú skôr s inými aktivitami, ako sú uvažovanie, študovanie textov a formulovanie myšlienok. Rozdiel je najmä v tom, že filozofia obyčajne nevyužíva empirické metódy, ale na svoje závery často prichádza len pomocou myšlienkového, rozumovej reflexie. Napriek tomu možno model „*IMRAD*“ využiť aj v tejto oblasti,

a to tak, že mierne prispôsobíme chápanie jeho jednotlivých častí. Pod „metódami“ predsa môžeme myslieť nadväzovanie na diela filozofov, analyzovanie ich koncepcií, ako aj vlastné uvažovanie o probléme, vysvetľovanie a nachádzanie súvislostí. „Výsledky“ práce zase vznikajú pomocou argumentovania, odvodzovania záverov a formulovania riešení. Ďalšie časti ako sú otvorenie práce v „úvode“ alebo hodnotenie jej významu v „diskusii“ (resp. v závere), sa v prípade filozofie nejavia byť odlišné v porovnaní s inými disciplínami. Filozofické práce sa teda svojím obsahom a zameraním líšia od prírodovedných, ale rovnako aj v nich pracujeme s literatúrou, používame určité metódy skúmania, formulujeme výsledky a komentujeme ich vzhľadom na riešený problém.

Štruktúra študentských filozofických prác sa dá najľahšie vyjadriť pomocou klasického delenia na *úvod*, *jadro* a *záver*, do ktorého dokážeme premietnuť požiadavky vyplývajúce zo spomínaného všeobecného modelu akademických prác. Pri každej z týchto troch častí sa pristavíme a povieme si, čo by v nich rozhodne nemalo chýbať.

1. Úvod. V úvode, ktorý tvorí kratšiu časť na začiatku celej práce, je potrebné otvoriť riešenu tému a špecifikovať, o čo konkrétne v práci pôjde a aký bude náš postup. Mali by v ňom zaznieť odpovede na otázky: Na aký problém chceme v práci reagovať, prípadne čo chceme v práci ukázať? Prečo je to dôležité, čo sa získa riešením danej otázky? Ako presne budeme postupovať, aké časti bude mať práca a k čomu bude smerovať? V úvode teda čitateľa uvádzame do kontextu práce, orientujeme ho najprv vzhľadom na oblasť alebo dejinné obdobie, ktorého sa práca týka, a potom aj vzhľadom na konkrétny riešený problém. Hovorí sa, že úvod by mal slúžiť ako istý „lievik“, v rámci ktorého začíname známymi všeobecnými poznatkami a postupne prechádzame ku konkrétnemu zameraniu danej práce. Nepovinne môžeme do úvodu pridať tiež motiváciu pre napísanie práce, teda vysvetlenie, prečo zvolenú tému považujeme za dôležitú, a tiež základný rozbor východiskovej situácie v podobe zhrnutia významných názorov na tému. Na koniec úvodu je vhodné naznačiť, aký bude postup práce, t. j. v akých krokoch bude práca napredovať a čo bude ich obsahom. Bez toho by čitateľ mohol mať ťažkosti s porozumením ďalšiemu textu – nemusel by chápať, prečo píšeme určité veci a akú úlohu majú hrať vo vzťahu k riešenej téme.

Ťažiskovým bodom úvodu je formulovanie cieľa práce. V úvode musí vždy byť uvedené, čo presne chceme v práci dosiahnuť, napríklad dokázať nejakú tézu, porovnať dvoch autorov, kriticky vyložiť určitý problém a podobne. Bez zadaného cieľa by totiž práca stratila odborný význam – nechcela by nič dosiahnuť ani ukázať, obmedzila by sa na súbor náhodne pospájaných myšlienok bez jednotiaceho motívu. Práca bez cieľa je čosi podobné, ako žiadať od vodiča auta, aby nás viezol, no bez toho, aby sme mu prezradili, kam sa chceme jazdou dostať. Preto platí, že jasne stanovený cieľ v úvode je nevyhnutnosťou a jeho absencia môže byť

dôvodom pre diskvalifikáciu celej práce. (Ako vytvoriť relevantný cieľ práce, si detailnejšie priblížime v nasledujúcej časti.)

2. Jadro. Jadro tvorí najrozsiahlejšiu časť práce, ktorá predstavuje realizáciu vlastného postupu textu smerom k dosiahnutiu jeho cieľa. Presné spôsoby, ako vystavať a rozvíjať jadro práce, z najväčšej časti závisia od zvolenej témy, jej povahy a možností, ako aj od cieľa, ktorý v práci sledujeme. Využívame na to rozličné textové nástroje, ako sú argumenty, definície, delenia či ilustrácie, ktoré si bližšie rozoberieme v ďalšej kapitole. Všeobecne však môžeme povedať, že v jadre práce by nemala chýbať *analýza* vybranej témy či problému, vrátane objasnenia jej hlavných východísk a pojmov, a tiež explicitné formulovanie *riešenia* otázky alebo úlohy stanovenej v úvode. Riešenie by malo byť vždy dobre zdôvodnené, podložené relevantnými argumentmi a úvahami, aby bolo jasne viditeľné, prečo favorizujeme zvolený pohľad na vec. Inak povedané, jadro by malo poskytovať odpovede na otázky: Čo presne chceme tvrdiť alebo ukázať? Ako odpovedáme na zadanie sformulované v úvode? Čím podkladáme a zdôvodňujeme naše stanovisko? Prečo ide o dobré zdôvodnenie a v čom je naša pozícia lepšia ako iné alternatívy?

3. Záver. Na konci práce by sme nemali zabudnúť na záver, kratšiu časť, ktorá slúži na zhrnutie a vyhodnotenie výsledkov práce. V závere je vhodné stručne zopakovať tie myšlienky a zistenia, ktoré vo vzťahu k riešenej téme považujeme za najdôležitejšie. No pozor, v závere by sme už nemali otvárať žiadne nové, predtým neriešené otázky. Mali by sme sa venovať len výsledkom, ktoré sme dosiahli v jadre práce, ďalej ich interpretovať a zasadzovať do širšieho kontextu. Záver sa niekedy označuje ako „opačný lievik“, ktorý, na rozdiel od úvodu, začína zhrnutím špecifických tvrdení konkrétnej práce a postupne prechádza k širším súvislostiam. Vysvetľuje význam zistení z hľadiska celej disciplíny alebo dejinnej etapy, poukazuje na možné otvorené otázky, naznačuje smery ďalšieho výskumu a podobne. Záver by tak nemal vynechávať odpovede na otázky: Čo presne sme v práci ukázali alebo vyriešili? Aké boli najdôležitejšie kroky nášho postupu? Čo znamenajú naše závery, aký majú vplyv v rámci riešenej problematiky? Ostáva ešte niečo doriešiť?

Nevyhnutnou súčasťou záveru je návrat k cieľu práce, sformulovanému v jej úvode, a *vyhodnotenie, či sa ho podarilo dosiahnuť alebo nie*. Ak áno, tak môžeme skonštatovať, že to, čo sme si zaumienili v práci urobiť, sa podarilo, a prišli sme k takým a takým výsledkom. V prípade, že sa cieľ nepodarilo splniť, nemusíme prepadať panike – ešte to neznamená, že práca je zlá. Občas je cenné aj zistenie, že niektoré riešenia jednoducho nefungujú. V takom prípade je však potrebné dôkladne sa zamyslieť a odôvodniť, kde sa stala chyba a čo presne nám zabránilo úspešne odpovedať na problém. Aj poctivá práca, ktorá nedospela k želanému výsledku, je hodnotnejšia ako žiadna. Preto sa študentom odporúča, aby sa nikdy nestavali do pohodlnej pozície, že nastolený problém je ťažké riešiť a preto sa o ňom nebudú rozhodovať. Napísať

v závere práce, že problém sme síce rozobrali, ale neprikloníme sa k žiadnemu riešeniu ani odpovedi, zaváňa alibizmom a zásadne devaluje odborný význam práce. Čitateľ sa chce z textu dozvedieť niečo zaujímavé a prínosné, no keď mu to neposkytneme, bude na mieste otázka, načo sme vôbec začínali s písaním. Keď sa vrátíme k analógii s jazdou autom, tak je to ako určiť si miesto na mape, no ani len nevyskúšať, či tam vedie nejaká cesta.

Téma a cieľ práce

Hneď na začiatku písania je potrebné urobiť rozhodnutie, ktoré zásadným spôsobom ovplyvní jej budúci charakter. Spočíva vo vhodnom *výbere témy práce*. Témy niekedy priamo zadajú vyučujúci: buď predpíšu jednu a tú istú tému pre všetkých, alebo študentom a študentkám rozdelia niekoľko rôznych oblastí. Inokedy môže byť výber témy práce voľný, buď z nejakého určeného okruhu tém, alebo úplne ľubovoľný. Vo všetkých prípadoch je nutné sa nad zadáním zamyslieť.

Ak vyučujúci priamo zadá tému, netreba sa rozhodovať, čomu sa bude práca venovať. Na druhej strane, takto zadaná téma nemusí každému dokonale vyhovovať. V každom prípade sa najprv snažíme jasne porozumieť, aký konkrétny problém téma obsahuje a čo presne je našou úlohou pri jej vypracovaní. Ak má niekto ťažkosti s porozumením téme, môže si ju naštudovať z dostupných zdrojov (napríklad z literatúry k danému predmetu), alebo ju prekonzultovať s vyučujúcim. Asi častejšie sa však téma zadáva len rámcovo, čo znamená, že konkrétne zameranie práce je na študentovi. V takom prípade voľbu témy spravidla limituje len jej súvislosť s obsahom predmetu, na ktorý je určená. Výhodou voľnej témy je možnosť prihliadať na osobné preferencie a vybrať si takú oblasť, ktorá nás zaujíma alebo o ktorej už máme nejaké vedomosti. Táto možnosť sa zároveň spája s väčšou zodpovednosťou – téma, ktorú si zvolíme, by mala byť zmysluplná a relevantná, realisticky spracovateľná a ideálne aj spätá s dostatkom študijnej literatúry. Opäť, ak si nie sme istí, tak je vhodné našu voľbu konzultovať s vyučujúcim. V prípade voľnej témy je konzultácia idey práce, ktorú si sformujeme, nanajvýš potrebná a odporúčaná.

Vo všeobecnosti by mali témy študentských prác spĺňať tri základné vlastnosti – aspoň do tej miery, do akej je to vzhľadom na postavenie študentov možné:

1. Zaujímavá: Téma práce by mala vytyčovať otázku, na ktorej z filozofického hľadiska záleží a ktorej význam a dôležitosť dokážete dobre vysvetliť. Mali by sme sa vyhnúť skúmaniu otázok, ktoré sú málo zaujímavé alebo triviálne – napríklad dokazovaniu, že Platón bol významný filozof. S tým asi nikto nepolemizuje, preto ani nie je potrebné o tom nikoho presviedčať. Vhodná téma práce by mala mať potenciál priniesť také zistenia a názory, ktoré môžu obohatiť diskusie vo zvolenej oblasti.

2. Originálna: Pokiaľ je to možné, práca by mala prinášať niečo nové, čo ešte nebolo skúmané alebo zisťované. Občas sa to charakterizuje ako „zabratie voľného miesta“, ako preskúmanie „bielej škvrny na mape“. Je jasné, že splniť túto požiadavku je pri študentských prácach niekedy náročné, pretože ich autori a autorky ešte len získavajú rozhľad v jednotlivých oblastiach a, navyše, témy seminárnych prác sa často opakujú. Originalita sa však dá zabezpečiť aspoň tak, že nebudeme priamo kopírovať témy, o ktorých vieme, že ich už niekto spracoval a tému, ktorú si zvolíme, budeme rozvíjať našim vlastným spôsobom, bez reprodukovania existujúcich prác.

3. Konkrétna: Tému práce je potrebné stanoviť čo najjasnejšie, zrozumiteľne a nekomplikované. Spracovať príliš široko alebo príliš zložito uchopenú tému môže byť náročné a nemusí sa nám podariť rozobrať ju celú alebo dostatočne hĺbkovo. Je preto vhodnejšie dať si menej ambiciózne predsavzatia a namiesto toho sa sústrediť na jasné vypracovanie užšie vymedzenej témy, ktorú bude možné lepšie uchopiť a prakticky uskutočniť.

Uvedme si príklad. Ak niekoho zaujíma povedzme otázka slobody, nebolo by rozumné, aby sa zaoberal témou slobody vo všeobecnosti. Predmet práce treba špecifikovať, pretože inak sa autor „utopí“ v téme; napísať všetko o slobode sa pochopiteľne nedá a vytvoriť myšlienkový kompilát nemusí viesť k vnútorne súdržnému textu. Autor by preto mohol zúžiť skúmanie napríklad na otázku slobody v existencializme. No aj toto je značne široká téma, ktorá obsahuje veľa aspektov, predstaviteľov a podobne, a spracovať ju adekvátne by zrejme vydalo na celú diplomovú prácu. V seminárnej práci treba tému ešte viac konkretizovať. Dá sa vybrať jeden autor, jedno dielo, prípadne jedna idea a tej sa bližšie venovať. Tak môžeme dospieť napríklad k téme „Definícia slobody v existencializme J. P. Sartra“. Všimnime si, ako takéto zúženie vyjasňuje, čo presne budeme v práci rozoberať a zjednodušuje výber študijnej literatúry.

Adekvátne zúženie témy a nájdenie konkrétneho problému je dobrým východiskom, ale pre úplné určenie obsahu práce je nutné urobiť ešte jeden krok – *sformulovať cieľ práce*. Ako sme spomenuli vyššie, stanovenie cieľa tvorí ťažiskový bod práce a jeho zanedbanie môže viesť až k tomu, že práca bude z odborného hľadiska bezvýznamná. Cieľ musí byť jasne uvedený hneď v úvode práce a v závere by mal byť príslušne vyhodnotený. Preto je potrebné venovať tomuto bodu mimoriadnu pozornosť. Navyše, vhodné určenie cieľa má aj praktické výhody – uľahčuje vytvoriť štruktúru zamýšľanej práce a potom slúži ako pevné vodidlo pri jej vypracovaní.

Vo filozofických prácach rozlišujeme štyri základné druhy cieľov:

1. Výskumná hypotéza. Z odborného hľadiska sú najhodnotnejšie práce, ktoré sa pokúšajú dokázať alebo vyvrátiť výskumnú hypotézu, čiže určité odborné tvrdenie. Formulácia takéhoto cieľa sa začína uvažovaním o tom, akú konkrétnu informáciu v rámci zvolenej témy by sme chceli aktívne obhajovať alebo ju aspoň preskúmať a overiť, či platí. Pritom nemusíme dopredu vedieť, či sa nám sformulované tvrdenie podarí dokázať alebo nie. Ak sa nám to aj

nepodarí, v závere práce vysvetlíme, prečo sa tak nestalo. Aj zistenie, že nejakú myšlienku nemožno obhájiť, môže byť teoreticky hodnotné.

Príklady výskumných hypotéz:

„V práci budeme tvrdiť, že Anselmov dôkaz Božej existencie je logicky chybný.“

„Cieľom práce je ukázať, že utilitaristická teória rieši problém tzv. väzňovej dilemy.“

2. Výskumná otázka. Zámer práce môže byť sformulovaný aj vo forme otázky. Tá by mala byť položená tak, aby sa dalo na ňu odpovedať v podobe zmysluplného tvrdenia. Tvrdenie, ktoré v závere práce uvedieme ako odpoveď na danú výskumnú otázku, by malo byť analogické k dokázanej (alebo spochybnenej) výskumnej hypotéze. Oproti prvej možnosti ide teda len o gramatický rozdiel.

Príklady výskumných otázok:

„Predmetom práce je otázka: Môže byť slobodná vôľa zlučiteľná s determinizmom?“

„Budeme sa pýtať: Popierajú interrupcie predpoklad hodnoty ľudského života?“

3. Kritický výklad. Ďalšiu možnosť, ktorá sa s obľubou využíva v študentských prácach, tvorí výklad určitej filozofickej doktríny alebo filozofického predstaviteľa a jeho diela. Najmä v začiatkoch štúdia môže byť náročné vytvoriť adekvátnu výskumnú hypotézu alebo otázku a plnohodnotne ju preskúmať. Preto si viacerí radšej volia výklady myšlienok, ktoré už sú sformulované v rámci istého diela alebo filozofického smeru. Takýto cieľ je plne legitímny a na jeho základe môžu vzniknúť relevantné odborné práce. Treba však pri tom mať na zreteli, že predložený výklad nesmie byť len mechanickým prerozprávaním predlohy, ale musí obsahovať aj *kritický aspekt*, teda posúdenie, či sú preberané myšlienky prijateľné a prečo. Inak povedané, vo filozofickej práci možno ponúknuť aj obyčajný výklad, no ten musí byť doplnený o hodnotiace stanovisko.

Príklady kritického výkladu:

„V práci priblížime Humovu teóriu ideí a jej skeptické dôsledky pre vedecké poznanie.“

„Cieľom práce je vysvetliť Kantov kategorický imperatív a posúdiť limity jeho aplikácie.“

4. Kritická komparácia. Výklad nemusí byť obmedzený na jedného autora alebo koncepciu, ale môže zahŕňať aj viac rozdielnych postáv či myšlienok, ktoré sa v práci navzájom porovnajú. Netreba zabudnúť, že ťažiskom takejto práce je práve porovnanie (komparácia), a preto by nemala obsahovať len paralelný výklad myšlienok viacerých filozofov. V tomto prípade je potrebné explicitne určiť zhody a rozdiely medzi autormi, samozrejme, opäť aj s kritickým stanoviskom.

Príklady kritickej komparácie:

„Práca má za cieľ identifikovať styčné body Hegelovej a Marxovej filozofie dejín.“

„Predmetom práce je komparácia Platónovej a Aristotelovej koncepcie božstva.“

Osnova práce

Keď máme úspešne stanovený cieľ práce, ďalším prirodzeným krokom je *filozofický výskum*, teda štúdium odbornej literatúry, ktorá je relevantná pre zvolenú tému. V ideálnom prípade sa základná študijná literatúra zadáva spolu s témou práce; mnohokrát však vyhľadanie a použitie adekvátnych zdrojov patrí medzi úlohy študentov. Vhodné zdroje možno hľadať jednak v sylabách predmetu, na ktorý je práca určená, alebo aj samostatne, napríklad pomocou knižničných databáz či encyklopédií. V prípade pochybností sa vhodné zdroje dajú prekonzultovať s vyučujúcim. Výber zdrojov sa odporúča nezanedbať – nesprávne zvolená literatúra, ako napríklad pár náhodných článkov z internetu, bez využitia podstatných diel, môže znehodnotiť celú prácu.

Aké zdroje teda treba použiť? Nemali by sme vynechať texty, ktoré z hľadiska našej témy reflektujú čosi podstatné. Ktoré texty to sú, väčšinou vyplynie z vyučovania daného predmetu alebo z prehľadu témy v učebniciach a encyklopédiách. Pokiaľ je to možné, vychádzame pri odvolávaní sa na myšlienky významných autorov z primárnych zdrojov. Pre lepšie porozumenie je užitočné prečítať si tiež sekundárne zdroje. Terciárne, teda prehľadové a učebnicové zdroje, sa v odborných prácach spravidla nepoužívajú. Samozrejmosťou je využívanie len odborných zdrojov, teda vyhýbanie sa populárnym alebo odborne neovereným textom. Napokon, časté otázky smerujú k tomu, aký počet zdrojov je pre študentské práce dostatočný. S istotou možno povedať, že iba jeden použitý text stačiť nebude. Aj v kratších seminárnych prácach sa obyčajne očakáva, že siahnete aspoň po jednom či dvoch tituloch výkladovej literatúry. Ak nie je stanovené inak, pre bežnú seminárnu prácu by malo postačovať okolo päť zdrojov. Väčšie nároky sa kladú na záverečné práce (napr. bakalárske), pri ktorých sa za minimum zvykne považovať zhruba 15 – 20 zdrojov.

Študovanie literatúry neznamená len prosté čítanie: po celý čas je dôležité mať na mysli konkrétne zameranie plánovanej práce. Z tohto hľadiska si v textoch všímame hlavne tie pasáže a vyjadrenia, ktoré bezprostredne súvisia s našou témou. Nie je nutné referovať o všetkom, o čom autori píšu; dôležité sú tie myšlienky, ktoré hovoria o predmete nášho skúmania. Takéto pasáže je dobré priebežne si zaznačovať aj s presnou referenciou (t. j. odkazom na dielo a číslo strany), aby sa neskôr dali ľahšie použiť pri samotnom písaní práce. Občas nám k čítaným textom môžu napadnúť aj vlastné myšlienky a komentáre. Je spoľahlivejšie si ich tiež zapísať a mať ich pripravené ako možné smery uvažovania o téme. Pri zapisovaní poznámok si však jasne oddeľujeme myšlienky študovaných autorov od našich vlastných komentárov, aby sa nepoplietli. Výsledkom tejto aktivity by mal byť súbor rozličných výpiskov a poznámok, hoci zatiaľ neupravený a nesúrodý. V ďalšom kroku im treba dať nejakú formu.

Písomné poznámky a komentáre tvoria surový materiál filozofickej práce. Podstatným úkonom je nájsť medzi nimi súvislosti a usporiadať ich do logického poradia, v akom budú

uvedené v samotnej práci. Niektoré takéto súvislosti sa pravdepodobne objavia už pri študovaní literatúry a robení poznámok; nad ďalšími treba porozmýšľať a rozhodnúť sa, o ktorých veciach budeme písať najprv a o ktorých až následne. Týmto spôsobom nakoniec vznikne *osnova práce*, teda jednotlivé motívy a myšlienky usporiadané zhruba v takom poradí, v akom ich budeme prezentovať v práci. Ide o kľúčovú kreatívnu časť filozofického písania, v rámci ktorej sa vytvára vnútorná myšlienková štruktúra práce, ako aj presný plán jej písania. Rozdiel medzi dobrou a zlou prácou často vzniká v tejto fáze: dobre prichystaná osnova môže byť podkladom kvalitného textu, naproti tomu nedostatočne domyslená osnova vie poriadne skomplikovať ďalšie písanie. Nehovoriac o prípadoch, keď sa študenti pokúšajú napísať prácu priamo, bez predchádzajúceho rozmýšľania o jej obsahu. Takéto pokusy rozhodne nemožno odporúčať, keďže väčšinou predstavujú priamu cestu k neúspešnému výsledku. Z tohto dôvodu je potrebné vyčleniť si na koncipovanie práce dostatok času. Naštudovanie zdrojov a naplánovanie osnovy obyčajne trvá dlhšie, než samotné napísanie textu. Napríklad na bežnú seminárnu prácu, pokiaľ má byť uspokojujúca, je vhodné rezervovať si aspoň 5 až 7 dní. Dobrá osnova práce sa môže podobať na podrobný obsah nejakej knižky. Pre lepšiu predstavu si uvedieme niekoľko príkladov.

A. Vydra vo svojej učebnici akademického písania ponúka krátky všeobecný návod na napísanie kritického výkladu nejakého filozofického diela:³³

Úvod: vysvetlenie motívov pre písanie, objasnenie metód a postupov, uvedenie základnej tézy práce.

1. Pojmová analýza: identifikácia centrálnych pojmov v preberanom diele, analýza a vysvetlenie jednotlivých pojmov, aj s pomocou slovníkov a pod.
2. Interpretácia textu: výklad a vysvetlenie študovaného textu, zaradenie autora a diela do obdobia a smeru, použitie primárneho zdroja i sekundárnych výkladových zdrojov.
3. Kritický postoj: nájdenie pozitívnych i negatívnych ohlasov zo strany iných filozofov, možné kritické námietky, vlastné zhodnotenie prebratých myšlienok.

Záver: zhrnutie výsledkov práce, naznačenie významu dosiahnutých zistení, možné otvorené otázky.

A. Martinich v učebnici filozofického písania zase dáva návod, z akých častí by mala pozostávať práca, v ktorej dokazujeme nejaké tvrdenie (výskumnú hypotézu):³⁴

1. Úvod: Uvedte tvrdenie, ktoré budete dokazovať.

Zorientujte čitateľa; uveďte, čo presne budete v práci dokazovať; vysvetlite motiváciu, t. j. prečo je daná téza zaujímavá alebo dôležitá; objasnite, čo budete predpokladať bez dokazovania.

³³Vydra, A.: *Akademické písanie*. Trnava: Filozofická fakulta TU v Trnave 2010, s. 171.

³⁴Martinich, A. P.: *Philosophical Writing: An Introduction. Third Edition*. Malden: Blackwell 2005, s. 52 – 53.

2. Sformulujte argument, ktorý dokazuje vaše tvrdenie.

Vysvetlite celkovú silu daného argumentu; vysvetlite, čo presne znamenajú jeho premisy.

3. Ukážte, že argument je platný.

Vysvetlite technické termíny a odstráňte prípadné nejednoznačnosti; podrobne objasnite, ako záver vyplýva z premís; explikujte pravidlá, podľa ktorých vyplýva záver.

4. Ukážte, že premisy sú pravdivé.

Podrobne uveďte evidenciu v prospech jednotlivých premís; venujte sa aktuálnym alebo možným námietkam; odpovedajte na námietky.

5. Záver.

Zhrňte, čo ste v práci dokázali; naznačte ďalšie možné úvahy.

Napokon si z učebnice od C. Saunders (a kolektívu) vypožičiame príklad, ako môže vyzerat' hotová osnova práce na tému, či je eutanázia morálne nesprávna:³⁵

Úvod: Definuj eutanáziu. Zameranie bude na aktívnu a pasívnu eutanáziu (vysvetliť prečo tieto kategórie). Budem dokazovať, že eutanázia nie je morálne nesprávna.

Jadro: Pozri sa na typy eutanázie: pasívna – nezabránenie smrti, aktívna – spôsobenie smrti. Právna stránka: kde je aká eutanázia povolená (ale nezameriavaj sa na to príliš).

Detailne rozober argument, že je dôležitý morálny rozdiel medzi vykonaním činu a jeho dôsledkami a nevykonaním činu a jeho dôsledkami (pozri Singer).

Príklad: nepodanie liečby smrteľne chorému v bolestiach je všeobecne akceptované. Ale nepodanie liečby môže spôsobiť viac bolesti (pozri Rachel). Pozri Singerov rozdiel medzi ľuďmi a zvieratami, napr. nenechali by sme v bolestiach zomrieť koňa. Teda usmrtiť za istých okolností nie je horšie ako nechať zomrieť, obe môžu byť morálne ekvivalentné.

Rozober argument o pozitívnych a negatívnych právach (pozri Foot) – máme povinnosť zabrániť ubližovaniu druhým, preto usmrtiť je horšie ako nechať zomrieť. Proti tomu diskutuj, či máme právo netrpieť aj tým, že nás usmrtia, ak si to želáme?

Záver: Urob zhrnutie argumentov pre a proti. Vysvetli, ako vedú k záveru.

ZHRNUTIE

Filozofické práce sa delia na úvod, jadro a záver. Najdôležitejším bodom úvodu je formulovanie cieľa práce. Okrem toho môže obsahovať orientáciu pre čitateľa, motiváciu práce a plán postupu. Jadro tvorí rozpracovanie témy a vysvetlenie riešenia problému.

³⁵Saunders, C. et al.: *Doing Philosophy: A Practical Guide for Students*. London; New York, NY: Continuum 2010, s. 128 – 129.

Záver by mal zhrňať výsledky práce a hodnotiť ich význam, vrátane určenia, či bol dosiahnutý cieľ stanovený v úvode.

Téma práce by mala byť zvolená tak, aby bola zaujímavá, originálna a konkrétna. V rámci vybranej témy je nutné jasne sformulovať cieľ práce. Rozlišujeme štyri základné druhy cieľov: výskumná hypotéza, výskumná otázka, kritický výklad a kritická komparácia.

Filozofický výskum spočíva v štúdiu odbornej literatúry. Počas jej čítania je vhodné zanačovať si významné myšlienky z textov a dopĺňať ich vlastnými komentármi. Usporiadanie myšlienok z týchto výpisov vzniká osnova práce, ktorá tvorí podklad jej budúcej štruktúry, ako aj plán na jej napísanie.

CVIČENIA

1. Vyberte si nejakú širšiu tému alebo problém z určitej filozofickej oblasti. Vymyslite štyri rozličné ciele filozofických prác, ktoré budú súvisieť s vybratou témou. Sformulujte ich tak, aby mal každý z cieľov odlišnú formu: výskumná hypotéza, výskumná otázka, kritický výklad, kritická komparácia.
2. Všimnite si nasledujúce príklady cieľov filozofických prác a pokúste sa určiť, čo je na nich chybné. Uvažujte, ako by sa dali upraviť do prijateľnejšej podoby:
 - a) Chcem dokázať, že utilitarizmus je najlepšia teória morálky.
 - b) Budem obhajovať názor, že život každého človeka je hodnotný.
 - c) Preberiem niektoré námietky proti filozofickému skepticizmu.
 - d) Zameriam sa na otázku: Čo vyplýva z Kantovej metafyziky?
 - e) V práci zreferujem rôzne myšlienky Tomáša Akvinského.

9 ELEMENTY PÍSANIA

PROBLÉM

- Zvolenú tému v práci poriadne rozoberte!
- Dobre, ale... – čo si mám na nej všímať?

Výstavba textu

Keď máme určený cieľ práce, naštudovanú literatúru a zostavenú osnovu práce (podľa odporúčaní v predchádzajúcej kapitole), tak je čas pustiť sa do samotného písania. Netreba však očakávať, že hneď vznikne hotová verzia, ktorú bude možné okamžite odovzdať. Naopak, text môže byť zatiaľ hrubý a neupravený; v tejto fáze ide najmä o to, aby sme všetky plánované časti a myšlienky vložili do súvislého textu. Inými slovami, najprv treba zostaviť *koncept práce*, teda akýsi počiatočný písomný podklad, s ktorým budeme ďalej dať pracovať. Takýto koncept treba ďalej upravovať a vylepšovať: precizovať argumenty, spresniť definície pojmov, doplniť príklady, upraviť štylistiku, vložiť citácie atď. Všetky tieto činnosti si priblížime v nasledujúcich kapitolách. Dôležité je *nikdy neodovzdávať neupravený koncept práce*, a to ani v časovej tiesni. Odovzdanie takého „polotovaru“ je prejavom lajdáctva, stratou času pre obe strany a takmer istou zárukou zlého hodnotenia. Ak študent nestíha včas dokončiť prácu, lepším riešením je napríklad skúsiť požiadať vyučujúceho o posunutie termínu.

Pri písaní konceptu práce používame skôr jednoduchý jazyk a nekomplikované kratšie vety. Snažíme sa text zbytočne nerozťahovať a neopakovať viackrát to isté. Dôležité vyjadrenia treba sformulovať poriadne, t. j. presne tak, ako ich myslíme. Je totiž hlúpe sa po odovzdaní práce brániť, že sme síce napísali jedno, ale mysleli druhé. Ďalej, vyhnime sa pokúšeniu napísať v práci všetko, čo o danej téme alebo autorovi vieme, resp. všetko, na čo sme narazili pri štúdiu zdrojov. Práca by nemala obsahovať príliš veľa „balastu“, čiže informácií, ktoré priamo nesúvisia so zvoleným cieľom práce. Otestovať to možno pomocou otázky, ako presne sú myšlienky, ktoré sa chystáme uviesť, relevantné pre dosiahnutie sledovaného cieľa? Ak sa neponúka žiadna jasná odpoveď, tak je namieste zvážiť, či také myšlienky do práce zaradiť. Dodajme, že súvislosti, ktoré sú v nejakom zmysle zaujímavé, ale pre tému práce nie celkom podstatné, je možné uviesť v poznámkach pod čiarou. (O správnom vkladaní poznámok pod čiarou budeme ešte hovoriť.)

Základné pravidlo pre rozvíjanie jednotlivých myšlienok (i argumentov) pri výstavbe odborného filozofického textu stelesňuje schéma: *čo tvrdím – prečo to tvrdím – čo to znamená*. Týmto spôsobom je vhodné koncipovať odseky textu alebo aj väčšie celky, ako sú napríklad

vysvetlenie problému, výklad myšlienok určitého autora či zaujatie vlastného stanoviska. Uvedený spôsob písania textu predstavuje rozvíjanie témy „zvnútra“: najprv sformulujeme centrálné tvrdenie, ktoré chceme na danom mieste v texte predložiť, potom uvedieme kompletné zdôvodnenie predloženého tvrdenia a nakoniec môžeme diskutovať o jeho význame, teda možných dôsledkoch alebo otázkach, ktoré sa s ním spájajú. Spomenuté dôvody, pojmy, dôsledky a podobne, môžu zároveň vyvolávať nové otázky, na ktoré je potrebné v práci reagovať. Pridávaním ďalších viet sa tak text postupne „nabaľuje“ okolo prvotného jadra. Hlavnou výhodou tejto metódy je poriadok a kontrola: autorovi textu neujde žiadny dôležitý pojem ani myšlienka, postupuje krok za krokom a má v rukách celý priebeh práce. Možnou výzvou tejto metódy je udržanie celkovej myšlienkovvej línie textu tak, aby bola zrozumiteľná pre čitateľa. Existuje motto: *Práca sa píše v inom poradí, než v akom sa číta*. Najskôr vznikajú ťažiskové myšlienky práce, následne sa k nim dopĺňajú vysvetlenia a až potom sa pridávajú ostatné časti, ako sú úvod, záver a rôzne odkazy. Preto treba mať na zreteli, aby výsledné poradie textu na seba obsahovo nadväzovalo a bolo dobre čitateľné od začiatku až po koniec.

Uvedme si príklad, ako rozvíjať tému pomocou schémy *čo tvrdím – prečo to tvrdím – čo to znamená*. Použijeme napríklad tvrdenie: „Niektoré ľudské činy sú slobodné.“ Ak chceme tvrdiť takúto vec, tak by sme ju mali dostatočne odôvodniť. Môžeme argumentovať nasledovne: Ľudia sú braní na zodpovednosť za svoje činy – to je fakt. Ak niekto vykoná niečo dobré, tak je chválený, keď však vykoná niečo zlé, tak je karhaný a odsudzovaný. No brať ľudí na zodpovednosť za ich konanie dáva zmysel len za predpokladu, že konajú slobodne. V opačnom prípade, teda keby ľudia nekonali slobodne, nemohli by sme ich za ich činy chváliť alebo haníť. Preto ľudia (aspoň niekedy) konajú slobodne. – Uvedené vysvetlenie v sebe zahŕňa niekoľko termínov, ktoré by si zasluhovali bližšie vyjasnenie: čo presne znamená „slobodný čin“, resp. „zodpovednosť“? Môžeme sa venovať aj širšiemu kontextu problému a uvažovať, prečo je otázka slobodného konania filozoficky zaujímavá? Existujú nejakí autori, ktorí slobodnú vôľu u ľudí popierali? Ak áno, tak ktorí to boli a čo ich k tomu viedlo? A takto by sme mohli pokračovať. Téma sa viditeľne „nabaľuje“ okolo pôvodného tvrdenia tým, že sa otvárajú stále nové a nové súvislosti, ktoré si vyžadujú vysvetlenie alebo nejakú reakciu.

Prezentovanie argumentov

Jadro filozofických textov, vrátane študentských prác, tvorí obhajovanie rôznych myšlienok a názorov pomocou *argumentov*. Filozofická práca teda nespočíva iba v uvedení, čo si my sami alebo niekto iný myslí o nejakej otázke; nie je len vyjadrením osobných postojov, ani prostým reportovaním myšlienok druhých. Vždy je potrebné doplniť, *prečo* zastávame určitý názor, čím sa dá zdôvodniť naše tvrdenie, ako dokážeme podporiť dokazovaný záver – slovom, zakaždým treba doplniť argumenty. Keď sa nad tým zamyslíme, tak skoro všetky autorské

zámery, ktoré môžeme v prácach sledovať, si vyžadujú nejakú formu argumentácie: dokazovanie tvrdení, kritizovanie alebo obhajovanie názorov, vysvetľovanie predností jedného stanoviska pred druhým, interpretovanie filozofických ideí, ako aj odhaľovanie dôsledkov a predpokladov filozofických pozícií. Pod argumentáciou pritom nemusíme mať na mysli len uvádzanie rigorózných deduktívnych argumentov. Vo všeobecnosti môžeme pod ňou chápať akékoľvek predkladanie vysvetlení a objasnení, prečo by mali platiť hlavné tvrdenia uvedené v texte práce. Pre tieto dôvody je priam nutnosťou venovať pri písaní špeciálnu pozornosť správnej argumentácii. Ak ju vytvoríme dobre, text sa ľahko ďalej buduje; ale prácu so zle vyargumentovanými závermi nezachráni žiadne ďalšie zásahy.

Dobre utvorený argument uvedený v texte odbornej práce musí spĺňať nielen logické požiadavky, ale mal by byť tiež jasný a čitateľsky zrozumiteľný. Z toho dôvodu sa pristavíme pri otázke, ako správne prezentovať argument, čiže predložiť ho tak, aby pôsobil na čitateľa želaným spôsobom. V jadre platí, že aj argumentov sa týka základná metóda pre rozvíjanie myšlienok, uvedená v predchádzajúcej časti: *čo tvrdím – prečo to tvrdím – čo to znamená*. V súvislosti s argumentmi sa špecificky označuje tiež ako *Toulminova metóda*, ktorá upravuje poradie, v akom vysvetľujeme jednotlivé argumenty. Podľa Toulminovej metódy by sme mali postupovať tak, že explicitne opíšeme: 1. obhajované tvrdenie, 2. dáta, z ktorých sme tvrdenie odvodili a 3. logický princíp, na základe ktorého sme odvodenie vykonali. V prvom kroku jednoducho sformulujeme výrok (záver), ktorý chceme pomocou argumentu podporiť. V druhom kroku pokračujeme dôkladným vymenovaním všetkých dôvodov (premís), ktoré svedčia v prospech daného záveru. Ak je to potrebné, tak objasníme jednotlivé premisy; niektoré totiž nemusia byť na prvý pohľad plne zrozumiteľné, a preto si vyžadujú výklad. Takéto odôvodnenie záveru môže spočívať aj v uvedení relevantných pasáží z diel relevantných filozofov a filozofiek. A napokon, v treťom kroku vysvetlíme, ako presne predložené premisy podporujú dokazovaný záver, teda aká je medzi nimi logická súvislosť a na základe čoho považujeme daný záver za dokázaný. Rovnaký postup platí aj v prípade, keď v argumente používame dôvody prebraté od iných autorov. Nepovinne sa môže prezentovanie argumentu zakončiť jeho prehľadnou sumarizáciou, najmä vtedy, keď ide o dlhší alebo zložitejší argument.

Ukážme si najprv jednoduchý príklad prezentovania argumentov pomocou Toulminovej metódy. Zoberme si argument „Harry je dánskym občanom, pretože sa narodil v Grónsku“. Pri jeho prezentovaní najskôr uvedieme hlavné tvrdenie (záver): Harry je dánskym občanom. Ďalej objasníme, z akých dát toto tvrdenie vyplýva, teda prečo platí, že Harry je dánskym občanom: Pretože sa narodil v Grónsku. A nakoniec vysvetlíme, ako tieto tvrdenia spolu súvisia a prečo jedno vedie k druhému: Grónsko je súčasťou Dánskeho kráľovstva, a teda kto sa narodí v Grónsku, získava dánske občianstvo. Princíp odvodenia medzi premisami a záverom je dobré aspoň stručne objasniť, aj keď sa javí ako banálny alebo všeobecne známy – text bude vďaka tomu čitateľsky prístupnejší.

Túto metódu prezentovania argumentov používajú aj profesionálni autori a autorky v odborných textoch. Všimnime si nasledujúci text od F. Gahéra, uverejnený v časopise *Filozofia*, v ktorom tiež začína svoj argument hlavným tvrdením, ktoré chce obhajovať. V ďalšej vete uvádza dôvod, ktorý podporuje predložené tvrdenie a vo zvyšku odseku sa venuje vysvetleniu, akým spôsobom tento dôvod dokazuje dané tvrdenie:

„Najvhodnejšou a z metodologického hľadiska azda najdostupnejšou cestou k *sémantickej* zrozumiteľnosti, presnosti a logickej neprotirečivosti komunikácie sú *definície*. (...) Práve definície totiž podstatným spôsobom prispievajú k charakteristike a identifikácii *skutočného jadra veci*. Autor danej teórie, vysvetlenia či argumentu spravidla musí používať kľúčové výrazy s presne vymedzeným a jednoznačným významom; v opačnom prípade nemusí byť zrejmé, čo jeho teória, vysvetlenie či argument chcú povedať. Ba dokonca v radikálnejšom duchu by sme mohli povedať, že bez presne vymedzených a jednoznačných významov nemá autor ani teóriu, ani vysvetlenie či argument.“³⁶

Rôzne argumenty sa líšia vo svojej priehľadnosti a pochopiteľnosti. Platnosť niektorých je očividná „na prvý pohľad“, iné môžu byť komplikovanejšie a ťažšie na pochopenie. Mnohé logicky správne argumenty nemusia byť pre čitateľov zrejmé, a preto nemusia porozumieť ich štruktúre a významu. Preto je dôležité, aby autori a autorky zabezpečili ľahkú pochopiteľnosť celej argumentácie, ktorú používajú vo svojich prácach. Argumenty, ktoré sú nielen logicky správne (teda platné a prípadne aj dokonalé), ale čitateľ ich tiež rozpoznáva ako logicky správne, sa nazývajú *presvedčivé argumenty*. Ideálne by mali byť všetky argumenty vo filozofických textoch presvedčivé – mali by presvedčať čitateľov o tom, že sú správne a mali by tak činiť viditeľne, bez nutnosti veľkého myšlienkového úsilia. Dosiachnutie presvedčivosti argumentov je v kompetencii pisateľov filozofických prác. Úlohou autorov je predvídať a uľahčiť čitateľom pochopenie argumentov pomocou jasného a dôkladného vysvetlenia ich prvkov a vzťahov. Len keď čitateľ dostatočne porozumie všetkým argumentom, tak bude schopný plnohodnotne sledovať postup práce a chápať význam toho, čo sa v nej vykonalo.

Presvedčivosť argumentov možno zabezpečiť jednak pomocou spomenutej Toulminovej metódy pri ich uvádzaní, a jednak prihliadaním na isté vlastnosti, ktoré by mali spĺňať uspokojivé argumenty. Najvýznamnejšie *vlastnosti dobrých argumentov* si v krátkosti opíšeme:

1. **Formulačná precíznosť.** Všetky tvrdenia v argumente by mali byť sformulované čo najpresnejšie. Pokiaľ je to možné, treba sa vyhnúť vágnosti, čiže neurčitosti vyjadrení. Vágne tvrdenia totiž môžu vytvárať ťažkosti pri určovaní ich pravdivostnej hodnoty – nie však pre nedostatok dôkazov, ale nejednoznačnosťou svojej formulácie.
2. **Konzistentnosť premís.** Všetky tvrdenia v argumente musia byť navzájom zlučiteľné, to znamená, že by si nemali protirečiť. Ťažko sa totiž argumentuje pomocou tvrdení, ktoré sa

³⁶Gahér, F.: O definíciách a definovaní. *Filozofia*, 65 (8), 2010, s. 719 – 720.

navzájom vyvracajú. Argumenty, ktoré obsahujú vzájomne sporné tvrdenia, nazývame paradoxy.

3. **Nekruhovosť argumentu.** V premisách argumentu sa nemôže nachádzať tvrdenie, ktoré chceme argumentom dokázať – aj keby bolo vyjadrené inými slovami. Keby sme vopred predpokladali to, čo chceme dokázať, naša argumentácia by bola defektná. Niekedy nie je kruhovosť v argumentoch zrejmalá na prvý pohľad a jej odhalenie si vyžaduje hlbšiu analýzu.
4. **Epistemická korektnosť.** Výsledok argumentu nemôže byť silnejší než tvrdenia, z ktorých vychádza. Všeobecne platí, že akékoľvek závery, ktoré prekračujú dostupné premisy, nie sú správne utvorené. Napríklad na základe údajov o niektorých ľuďoch nemôžeme odvodzovať tvrdenia o všetkých ľuďoch, na základe neistých údajov nemôžeme argumentovať, že niečo platí s istotou a podobne. Korektnosť tvrdení sa dá zabezpečiť pomocou vhodného výberu kvalifikačných termínov – každý, všetci, viacerí, niektorí, určite, pravdepodobne, možno, zdanlivo, na základe, podľa...

Zanedbanie uvedených vlastností môže viesť k chybám v argumentoch, ktoré tak nebudú korektne dokazovať zamýšľané závery a v horšom prípade môžu znehodnotiť celú prácu. To opäť podčiarkuje potrebu zvýšenej pozornosti pri práci s argumentáciou. Niektoré typické pochybenia si priblížime na konkrétnych príkladoch:

- (1) Britskí empirici odmietali existenciu substancií.
- (2) Veda sa dá chápať ako rozšírenie zdravého rozumu. Veda dokazuje, že zdravý rozum je mylný.
- (3) Boh garantuje, že moje poznávanie pracuje správne, a tak pomocou poznávania môžem pravdivo dokázať, že Boh existuje.
- (4) Všetko, čo vnímam, sú obrazy v mojej mysli. Aj ľudia, ktorých vnímam, sú len obrazy v mojej mysli, preto žiadni skutoční ľudia okrem mňa samého neexistujú.

V príklade (1) sa uvádza vágne tvrdenie. Nešpecifikuje, ktorých britských empirikov máme na mysli, pričom z dejín filozofie vieme, že niektorí substanciu prijímali (J. Locke) a iní zase odmietali (D. Hume). Príklad (2) obsahuje nekonzistentné tvrdenia. Ak veda vyvracia zdravý rozum, z ktorého sama pochádza, tak fakticky vyvracia samú seba. Takáto formulácia tvrdení teda utvára paradox. Iný problém sa týka príkladu (3), ktorý je skrátanou verziou argumentu od R. Descarta. Vidíme, že autor ním chce dokázať existenciu Boha, no zároveň ju vopred predpokladá ako garanciu správneho poznávania. Dopúšťa sa teda kruhovej argumentácie. Nakoniec v príklade (4), ktorý je narážkou na argumentáciu G. Berkeleyho, sa vyvodzuje bizarný záver, že neexistujú iní ľudia okrem mňa samého. Premisy tohto argumentu však nepodporujú taký silný záver – z toho, že iných ľudí nevnímam inak ako obrazy v mojej mysli,

zrejme ešte nevyplýva, že by nemohli naozaj existovať. Autor tak pravdepodobne utvoril nekorektný záver, ktorý prekračuje údaje zahrnuté v premisách.

Textové nástroje

Argumentácia tvorí centrálnu, no nie jedínú zložku odborných filozofických prác. Pri písaní využívame tiež všelijaké *textové nástroje* s rozličnými funkciami. Primárne ich delíme na dva druhy. Prvým z nich sú *analytické nástroje*, ktoré slúžia na rozbor preberanej problematiky. Zopakujme si, že „analýza“ je metóda rozboru alebo rozkladu skúmanej veci na jednoduchšie časti s cieľom lepšie jej porozumieť. Vo filozofii analýza spočíva v identifikovaní a vysvetlení jednotlivých súčastí textu – hlavných pojmov, tvrdení, argumentov a pod. Druhým druhom používaných textových nástrojov sú *ilustračné nástroje*, ktorých úlohou je priblížiť čitateľovi prvky práce a pomôcť s ich objasnením. Obohm druhom textových nástrojov sa budeme bližšie venovať.

Prvým a zda najdôležitejším analytickým nástrojom, ktorý si priblížime, je *definovanie* používaných výrazov. Už niekoľkokrát sme spomenuli, že odborné termíny v textoch nesmú ostať bez vysvetlenia. Ťažiskové výrazy alebo slovné spojenia si vyžadujú objasnenie ich významu, ktoré dosiahneme práve pomocou definovania. Dobre utvorené definície umožňujú porozumieť pojmom, ale aj pochopiť ich pozíciu v konceptuálnom systéme autora, a tak prispieť k lepšiemu porozumeniu celej problematike. Pokiaľ ide o otázku, ktoré výrazy treba v práci definovať, tak sa držíme základného pravidla, že žiadny *odborný termín*, čiže špeciálny filozofický výraz, ktorý prekračuje hranice prirodzeného jazyka, by nemal ostať bez definície. Na druhej strane, nemusíme definovať známe slová, ktoré sú používané v bežnom zmysle. Taktiež sa nedefinujú individuálne mená – možnosť definovania sa týka výlučne všeobecných pojmov. Teda môžeme definovať, čo vo filozofii znamená napríklad „idealista“, ale nedá sa „definovať“ jeho konkrétny predstaviteľ G. W. F. Hegel. Povedané presnejšie, pojmy sú definované a indivíduá sú pomenované.

Ako teda vytvárať dobré definície? Základnou *metódou definovania* je uvedenie najbližšieho vyššieho rodu a špecifického druhového rozdielu. Táto poučka však nemusí byť každému bezprostredne jasná, preto ju prerozprávame o čosi voľnejšie: Výrazy definujeme tak, že najprv uvedieme, do akej „rodiny vecí“ patrí daný predmet a následne vysvetlíme, čím sa líši od iných členov tej istej „rodiny“. Ešte zrejmejšie to bude na príkladoch:

- (1) Trojuholník je rovinný útvar, ktorý má tri strany.

Všimnite si, ako je sformulovaná táto definícia trojuholníka. V prvom kroku je trojuholník zaradený do istej „rodiny vecí“, do ktorej patrí – v tomto prípade do skupiny rovinných útvarov.

V druhom kroku je následne odlišený od iných členov tej istej skupiny pomocou špecifického znaku, že má tri strany.

(2) Strýko je rodinný príslušník, ktorý je mužským súrodencom rodiča.

Opäť môžeme vidieť, že „strýko“ bol najprv zaradený do skupiny rodinných príslušníkov a následne bol špecifikovaný – je to taký rodinný príslušník, ktorý spĺňa uvedenú podmienku.

(3) Planéta je kozmické teleso značného objemu, ktoré obieha okolo hviezdy a súčasne neobieha okolo iného telesa.

Definície môžu byť tiež zložitejšie a pracovať s viacerými podmienkami, ale aj vtedy fungujú podľa rovnakej metódy. Príkladom je definícia planéty, ktorá v prvom kroku zaraďuje tento objekt medzi kozmické telesá. V druhom kroku následne pomocou niekoľkých znakov špecifikuje, čím sa planéta odlišuje od iných kozmických telies – musí mať väčší objem, obiehať okolo hviezdy, ale neobiehať okolo iného telesa (lebo vtedy by bola mesiacom).

Obdobným spôsobom sa dajú utvárať definície rozličných živočíšnych druhov, členov rodiny, matematických útvarov, vedeckých disciplín, povolání atď. Pochopiteľne, ťažšie je vytvárať definície filozofických termínov, keďže často ide o abstraktnejšie alebo viac teoretické pojmy – no metóda je stále tá istá. Zoberme si napríklad vyššie spomenutého „idealistu“. Do akej skupiny by sme zaradili takú postavu a čím sa odlišuje od iných členov svojej skupiny? Zčať môžeme jednoducho: „idealista“ je predstaviteľ filozofického názoru. Teraz by mala nasledovať špecifikácia daného názoru, ktorá bude závisieť od chápania idealizmu. Po určitom zisťovaní môžeme napríklad stanoviť, že je to predstaviteľ filozofického názoru, podľa ktorého je konečná povaha skutočnosti nemateriálna. Tým máme definovaného filozofického „idealistu“.

Nakoniec upozorníme na niektoré chyby pri definovaní, ktorých by sme sa mali vyvarovať, ak chceme vytvárať prijateľné definície. Prvou možnou chybou je *kruhové definovanie*. To nastáva, ak sa priamo alebo nepriamo odvolávame na samotný definovaný pojem. Napríklad: „Mrznutie je proces, ktorý sa deje v mraze.“ Takáto definícia nie je objasňujúca, pretože keď niekto nerozumie, čo je to mrznutie, tak pravdepodobne mu nepomôže informácia, že prebieha v mraze. Druhý častý nedostatok tvoria *nepresné definície*. O tých hovoríme, keď definície zahŕňajú buď menej, alebo viac entít, než by malo spadať pod daný pojem. Napríklad: „Učiteľ je človek, ktorý je zamestnaný v školstve.“ Ide o nepresnú definíciu, pretože v školstve pracujú aj iní zamestnanci okrem učiteľov – kuchári a kuchárky, školníci, vychovávateľky atď. Uvedená definícia by aj takého školníka nesprávne zaradila medzi učiteľov, pretože pracuje v školstve, a práve preto je nepresná.

Od definícií sa teraz presunieme k *deleniam*, ktoré tvoria ďalší častý analytický nástroj, používaný pri písaní filozofických textov. Pomocou delení roztriedujeme skúmané prvky do viacerých kategórií, čo sprehľadňuje riešený problém a uľahčuje jeho riešenie. Predpokladom

dobre utvoreného delenia je hlavne dôkladné sformulovanie *kritéria delenia*, čiže aspektu, podľa ktorého budeme prvky deliť do jednotlivých skupín. Neporiadne uvážené kritérium môže viesť k nejasnostiam a vzniku nekorektnej alebo nepresnej kategorizácie prvkov do tried. Napríklad výrok „Politici sa delia na vládu a opozíciu“ je pokusom o delenie politikov na základe nedostatočne precízneho kritéria. Vláda je totiž súčasťou výkonnej moci, zatiaľ čo opozícia zahŕňa časť parlamentných zástupcov, a teda sa týka legislatívnej moci. Aby nedochádzalo k takejto kategoriálnej chybe, musíme lepšie stanoviť kritérium delenia. Napríklad môžeme rozdeliť poslancov a poslankyne parlamentu podľa toho, či sú členmi vládnych strán – a z toho nám vyjdú poslanci koalíční a opoziční. Nesprávne delenie, ktoré nie je založené na existencii relevantného rozdielu (kritéria), označujeme ako „pseudodelenie“.

Správne utvorené delenie by malo spĺňať dve podmienky: malo by byť *vyčerpávajúce* a *vyučujúce*.³⁷ Vyčerpávajúce delenie znamená, že každý triedený prvok by mal byť zaradený v niektorej kategórii, a teda nemal by nám ostať nezaradený „zvyšok“. Vylučujúce delenie zase vyžaduje, aby bol každý prvok zatriedený len v jednej kategórii, čiže aby žiadny prvok nepatrilo do viacerých skupín súčasne. Tieto dve podmienky sa dajú ľahko skontrolovať na hocikakom vytvorenom delení, a tak overiť, či dané delenie neobsahuje nejaký nedostatok. Vráťme sa k výroku „Politici sa delia na vládu a opozíciu.“ Okrem spomenutej kategoriálnej chyby nám bližší rozbor odhaľuje, že toto delenie nie je vyčerpávajúce. Existujú totiž politici, ktorí nie sú ani vládni, ani opoziční (napr. komunálni), a teda tvoria neželaný „zvyšok“, ktorý toto delenie nezohľadňuje. Iný problém sa zase spája s delením „Ludia sú buď odsúdení, alebo na slobode“. Keďže niekto by mohol byť odsúdený, a predsa neprísť o slobodu (napríklad pri podmienenečnom treste), tak by mohol patriť do oboch vymedzených kategórií naraz. To je však dôkaz, že dané delenie nie je vylučujúce, a preto je chybné.

Čo sa týka ilustračných textových nástrojov, tak ide o také nástroje, ktoré pomáhajú čitateľovi lepšie pochopiť myšlienky obsiahnuté v texte pomocou ich priblíženia (ilustrovania) v zrozumiteľnej forme. Medzi takýmito nástrojmi hrá nepochybne hlavnú úlohu uvádzanie *príkladov*. Filozofi od nepamäti ozrejmujú svoje myšlienky pomocou reálnych alebo fiktívnych príkladov, pomocou ktorých sa snažia demonštrovať prijateľnosť svojich tvrdení. Zakomponovanie príkladov do filozofických prác možno jednoznačne odporúčať. Najmä ak píšeme o zložitejších alebo abstraktnejších veciach, tak čitateľovi určite pomôžeme, keď ich znázorníme na konkrétnom príklade. Obsah príkladov plne závisí od vôle a predstavivosti autora; niektorí filozofi si dali zvlášť záležať na vymýšľaní nekonvenčných, bizarných alebo vtipných príkladov. Ale aj uvádzanie príkladov sa musí riadiť istými pravidlami, ak má fungovať správne. Po prvé, zvolený príklad musí jednoznačne ilustrovať presne ten jav, ktorý sa ním snažíme vysvetliť. Neurčité príklady, ktoré nie celkom zodpovedajú rozoberaným myšlienkam, môžu vytvárať

³⁷Martinich, A. P.: *Philosophical Writing: An Introduction*. Third Edition. Malden: Blackwell 2005, s. 96.

zmätok a nášmu výkladu skôr uškodiť. Po druhé, príklad by nemal byť komplikovanejší než teória, ktorú má ilustrovať. Zložité a zamotané príklady čitateľovi neuľahčujú chápanie textu. Preto treba voliť príklady priliehavé, ale pritom čo najjednoduchšie. A po tretie, zasadenie príkladu do textu by malo byť zreteľne ohraničené. Príklad je potrebné uviesť takými slovami, aby bolo pre čitateľa jasné, kde sa začína a končí, a kde opäť pokračuje pôvodný výklad problematiky. Odporúča sa tiež doplniť bližšie vysvetlenie, ako presne daný príklad podporuje alebo osvetľuje tie myšlienky, ktoré má za cieľ ilustrovať.

Povedané si znázorníme – na príklade:

„Predstavme si, že ja a niekto druhý si vymeníme mozgy. Ja si potom myslím, že som on a on si myslí, že som ja. Ja som však presvedčený, že ja ostávam totožný so sebou, pretože ja mám to isté telo.“

Môžeme sa domnievať, že ide o fiktívny príklad, ktorý má ilustrovať otázku osobnej identity v oblasti filozofie mysle. Všimnime si, že tak ako je daný príklad sformulovaný, nevyznieva príliš zrozumiteľne. Dôvodom je zrejme neopatrné používanie zámena „ja“, ktoré referuje raz na aktéra vystupujúceho v príklade (na osobu, ktorá si vymieňa mozgy) a inokedy na rozprávača, ktorý z opisovanej situácie vyvodzuje isté závery. Ide teda o nejednoznačný príklad, ktorý treba najskôr rozmotať, a preto sa celkom nehodí na vyjasňovanie nejakých myšlienok. Pritom existuje prosté riešenie, ako sa vyhnúť takýmto problémom: postavy v príkladoch pomenovať. Ak si mozgy budú vymieňať napríklad Janko s Marienkou, tak nevznikne riziko zámeny medzi postavami a rozprávačom príkladu.

Špecifickým typom príkladov sú tzv. *protipríklady*, ktoré sa používajú na spochybnenie všeobecných tvrdení pomocou uvedenia aspoň jedného presvedčivého prípadu, ktorý protirečí danému tvrdeniu, a tým ho spochybňuje. Vo filozofickom výskume sa tento typ kritizovania využíva s veľkou obľubou. Keď napríklad niekto tvrdí, že všetci ľudia konajú zo sebeckých príčin, môžeme mu predložiť príklad aspoň jedného konkrétneho človeka, ktorého konanie sa nedá vysvetliť sebeckými príčinami. Tým predložíme protipríklad k jeho pôvodnému tvrdeniu, ktoré tak spochybníme. Tento druh príkladov sa však viac týka argumentácie a zdôvodňovania než ilustrovania myšlienok.

ZHRNUTIE

Písanie filozofického textu sa začína zostavením základného konceptu práce, ktorý sa ďalej upravuje a precizuje. Myšlienky a argumenty v texte je vhodné rozvíjať prostredníctvom schémy: čo tvrdím – prečo to tvrdím – čo to znamená.

Argumenty v texte sa prezentujú pomocou Toulminovej metódy, ktorá vyžaduje uvedenie tvrdeného výroku, podporujúcich dôvodov a vysvetlenie princípu odvodenia.

Argumenty v texte by mali spĺňať vlastnosť presvedčivosti, teda by mali byť priehľadné a čitateľsky ľahko pochopiteľné.

Textové nástroje sa delia na analytické nástroje, medzi ktoré patria definície a delenia; a ilustračné nástroje, ku ktorým sa zaraďuje hlavne uvádzanie príkladov. Definície vytvárame uvedením vyššieho rodu a druhového rozdielu. Pri deleniach dbáme najmä na určenie jasného kritéria delenia. Zložitejšie myšlienky je vhodné objasniť na reálnych alebo fiktívnych príkladoch.

CVIČENIA

1. Vyberte si niektorú stranu filozofického sporu o tom, či ľudia majú slobodnú vôľu a nájdite aspoň jeden argument, ktorý podporuje vaše vybrané stanovisko (nemusí sa zhodovať s vašim skutočným názorom). Pokúste sa tento argument vysvetliť v krátkom texte za použitia Toulminovej metódy.
2. Zamerajte sa na nasledujúce delenie a poukážte na všetky jeho nedostatky z hľadiska požiadaviek kladených na správne utvorené delenia:
Spisovateľ J. L. Borges cituje istú starú čínsku encyklopédiu³⁸, ktorá delí zvieratá na:
 - a) patriace cisárovi,
 - b) nabalzamované,
 - c) zdomácnené,
 - d) prasiatka,
 - e) sirény,
 - f) bájne,
 - g) túlavé psy,
 - h) zvieratá zahrnuté do tejto kategórie,
 - i) čo sú ako bláznivé,
 - j) nespočítateľné,
 - k) nakreslené tenúckym štetcom z ťavej srsti,
 - l) a podobne,
 - m) tie, ktoré práve rozbili džbán,
 - n) tie, ktoré z diaľky pripomínajú muchy.

³⁸Tento príklad je uvedený v učebnici: Martinich, A. P.: *Philosophical Writing: An Introduction. Third Edition.* Malden: Blackwell 2005, s. 97.

10 ŠTYLISTICKÉ ÚPRAVY

PROBLÉM

- Prácu nepíšte ako sloh, ale vyjadrujte sa akademicky!
- Dobre, ale... – aké vyjadrovanie to má byť?

Akademický štýl

Odborný text by mal byť napísaný *akademickým štýlom*. Je to spôsob písania príznačný pre akademické práce, ktorý sa vyznačuje najmä orientáciou na výskum samotnej témy a jeho výsledky. Zachováva určité „akademické dekórum“, teda o téme hovorí pokojne a vecne, bez hovorových alebo poetických prvkov, bez irónie, komiky, pátosu a rozhodne bez prejavov nepriateľstva, pohrdania či výsmechu oponenta. Akademický štýl sa od iných typov písania odlišuje hlavne v tom, že je formálnejší – ide priamo k veci, pričom si až tak nepotrpí na spisovateľskú pútavosť, zábavu či literárnu hodnotu textu. Niektorí môžu akademické písanie pokladať za pomerne nudné, no jeho pointa je v tom, že funkciou akademických prác je v najčistejšej forme sprostredkovať rozbor a riešenie problému, a nezakrývať ho literárnymi prvkami alebo prílišnými osobnými vyjadreniami.

Akademickú prácu na tú istú tému by mal v istom zmysle každý napísať veľmi podobne. Odborný text sa totiž píše *neosobným štýlom*, v rámci ktorého nezohľadňujeme osobné pocity a zážitky autora, ale myšlienky prezentujeme nestranne, pomocou citovo a hodnotovo neutrálnych vyjadrení. Vyhýbame sa preto expresívnym výrazom, klišé, slangovým frázam, ako aj hocikakým nespisovným vyjadreniam. Vhodná je tiež rodová neutralita, teda používanie mužského a ženského dvojtvary všade tam, kde je to primerané (filozofi a filozofky, študenti a študentky).³⁹ No pozor – písanie neosobným štýlom nemá znamenať rezignáciu na *autorský vklad*! Pripomeňme si, že práce sa píše preto, aby v nich autori a autorky spracovali určitú tému, vykonali jej rozbor, dospeli k jej riešeniu, formulovali určité zistenia a podobne. Akademický štýl si vyžaduje iba to, aby takéto spracovanie problematiky prebehlo vecne a bez rétorických okrás; ale určite nás nenabáda k tomu, aby sme odmietli dosiahnuť riešenie.

Z uvedeného hľadiska sa treba vyhnúť najmä dvom veciam, ktoré sa v študentských prácach neraz opakujú. Po prvé, neistote vyjadrovania a sponchybnovaniu seba samého, ako napríklad

³⁹Odporúčať je možné aj striedanie rodov, alebo skupinové pomenovania ako študentstvo, zamestnanectvo a pod. Bližšie sa o tom píše napríklad v publikácii: Cviková, J. a kol.: *Ako používať rodovo vyvážený jazyk. Možnosti, otázky, príklady*. Bratislava: Centrum vzdelávania MPSVR SR 2014. Dostupné na: http://www.ruzovyamodrysvet.sk/chillout5_items/1/5/9/9/1599_8a6542.pdf [citované 2023-04-06].

„možno som to správne nepochopil“, „neviem, či to dokážem dobre vyložiť“ atď. Pokiaľ si niekto nie je istý, tak je jeho autorskou zodpovednosťou študovať (prípadne konzultovať) tému až dovtedy, kým jej porozumie. Ani pri iných odborníkoch a odborníčkach by sme nepovažovali za šťastné, keby sa takto vyhovárali: keby napríklad v predpovedi počasia zaznelo, že zajtra bude asi pršať, ale možno sme nevyhodnotili všetky dáta správnym spôsobom. A po druhé, v práci by sme vždy mali zaujať stanovisko k riešenému problému či téme – odpovedať na výskumnú otázku, zosumarizovať zistenia, vyhodnotiť analýzu atď. Občas, keď študenti nevedia urobiť tento krok, tak odrazu prepadajú prehnanej zdržanlivosti, keď sa odvolávajú na zložitosť problematiky alebo obmedzený rozsah textu, ktoré im vraj zabraňujú v snahe utvoriť nejaký záver. Ako sme však spomínali v kapitole o cieľoch práce, nevyhodnotenie cieľa možno chápať ako chybu, ktorá devaluje odbornú hodnotu práce. Slovom, keď čitateľovi nepoviem, k čomu sme prišli, tak celá práca môže vyznievať ako zbytočná.

Nakoniec sa dotkneme myšlienky, že existuje niekoľko druhov akademického štýlu, ktoré sa odlišujú podľa geografických oblastí. Autori S. Čmejrková s kolektívom opisujú realie českého akademického písania, no môžeme sa domnievať, že podobné charakteristiky platia aj na Slovensku. Podľa autorov je české prostredie kontaktnou zónou, v ktorej sa miešajú viaceré štylistické vplyvy – ruský, nemecký, čiastočne aj anglosaský. Pre české vedecké texty je typická vysoká modalizovanosť, teda menej priamych tvrdení a viac zdržanlivosti, čo sa prejavuje frázami ako: možno, zdá sa, javí sa, dalo by sa povedať, mohli by sme interpretovať atď. Zároveň vykazujú vyššiu autorskú skromnosť, nižšiu asertívnosť, defenzívnosť vo formuláciách a hypotetickosť jazyka, čo sa dá často vidieť už na oslabujúcom tóne titulkov: príspevok k..., pokus o..., poznámky k... a pod.⁴⁰ Treba však zdôrazniť, že tento spôsob písania nie je jediný možný, ani jediný prípustný. Pokiaľ niekomu viac vyhovuje napríklad anglosaský štýl, ktorý je priamejší, asertívnejší a systematickejší, tak je úplne v poriadku ho použiť. Dôležité je, aby bol text o skúmanom probléme a nie o autorskom rozpolžení.

Explicitné vyjadrovanie

K akademickému štýlu písania sa dá priblížiť pomocou dodržiavania dvoch základných požiadaviek:

1. *explicitné vyjadrovanie*, aby bola čo najlepšie zachytená podstata preberaných javov a myšlienok;
2. *orientovanie čitateľa*, teda pomocný komentár pre ľahšie pochopenie postupu a výsledkov práce.

Obidvom aspektom sa budeme venovať v nasledujúcich dvoch častiach.

⁴⁰ Pozri: Čmejrková, S., Daneš, F., Světlá, J.: *Jak napsat odborný text*. Praha: Leda 1999, s. 28 – 30.

Jadrom explicitného vyjadrovania je *jasnosť* písania. Napísaný text musí byť dostatočne jasný, aby bol pre čitateľov zrozumiteľný. Darmo budeme v práci prezentovať výnimočné myšlienky a prepracované argumenty, ak im čitateľ nebude schopný rozumieť pre ich nedbalé vyjadrenie. Jasnosť sa dá zabezpečiť v prvom rade striednym používaním cudzích slov a komplikovaných vetných konštrukcií. Ako vieme, do filozofie patria odborné výrazy, no nie za každú cenu. Odborné termíny je vhodné použiť len vtedy, keď si to vyžaduje povaha danej témy, a len ak ich sami dokonale ovládame. Taktiež nehladáme kvetnaté alebo inak nafúknuté vyjadrenia len preto, aby text vyzeral zaujímavo. Vyhýbame sa pokusom o umelú učenosť alebo tajomnosť prostredníctvom viet, ktoré možno znejú hlboko, ale nič konkrétne nehovoria. Naopak, sústredíme sa na pokiaľ možno jednoduché a vecné komunikovanie myšlienok a na to, aby sme vhodnou voľbou slov predišli možným nejasnostiam a nedorozumeniam. Používame radšej kratšie vety, ktoré sa dajú jednoduchšie pochopiť na prvé prečítanie. S určitou dávkou zveličenia môžeme povedať, že niektoré klasické filozofické diela sú známe nie vďaka, ale napriek ich komplikovanému štýlu.

Prehnaná snaha o zložité formulácie v textoch sa označuje ako tzv. „odbornícke“ vyjadrovanie. Autori sa k nemu niekedy uchylujú v očakávaní, že budú vyznievať odbornejšie, no v skutočnosti tým len zahmlievajú zmysel svojho textu, ktorý potom čitatelia musia namáhať rekonštruovať. Preto ide o nežiaduci jav: byť odborníkom neznamená vyjadrovať sa nezrozumiteľne, ale práve naopak – vedieť zrozumiteľne hovoriť aj o zložitých veciach. (Prípomene si L. Wittgensteina: „Čo sa dá povedať, dá sa povedať jasne.“)

Príklad nežiaduceho „odborníckeho“ vyjadrovania, na ktorom je dobre vidno, ako nás autor „zasypal“ cudzími slovami a ako mu preto nedokážeme jasne porozumieť:

„*Prima facie* je Augustínova reinterpretácia kontingentného času plauzibilná pre apriórny pohľad tých, ktorí redundantne odmietajú nevyhnutnosť večnosti. *Tempus* Augustínových *Vyznaní* sa chronologizuje v lineárnej sekvencii pohybov, ktorými dospieva k finálnej afirmácii večnosti a k deštrukcii kontingentného sveta živých, biologických bytostí.“⁴¹

Po ďalšie, okrem jasnosti je v písomných prácach potrebné sústrediť sa aj na *presnosť* vyjadrovania. Rôzne nepresnosti môžu viesť k nesprávnemu pochopeniu napísaného a v konečnom dôsledku opäť znižovať jasnosť textu. Spresňovanie vlastných vyjadrení, t. j. odstraňovanie potenciálne viacznačných miest, je preto dôležitou súčasťou stylistickej úpravy práce. Absolútna presnosť, čiže formulovanie dokonale jednoznačného textu patrí z praktického hľadiska skôr do ríše ideálov. No čo sa dá (a má) urobiť, je odstraňovať bežné nedostatky, ktoré narúšajú korektnosť študentských prác. Medzi najčastejšie z nich patria nasledujúce:

⁴¹ Príklad je vypožičaný z učebnice: Vydra, A.: *Akademické písanie*. Trnava: Filozofická fakulta TU v Trnave 2010, s. 90.

1. **Vágnosť:** nešpecifické, nekompletné alebo nejednoznačné tvrdenia. Niekedy tiež indexické výrazy, t. j. výrazy zrozumiteľné len v určitom konkrétnom kontexte.

Príklady: „Lockove teórie boli vyvrátené“ – ktoré, všetky?; „substancia je problematický pojem“ – v koho chápaní, prečo?; „boj s dezinformáciami je u nás obmedzený“ – kde u nás, na Slovensku?

2. **Dosah tvrdení:** unáhlené alebo zavádzajúce zovšeobecnenia. V prípade neistoty je vhodné zvoliť menej absolutizujúce určenia, napr. niektorí, viacerí, možno a pod. (Na druhej strane, priveľa takýchto výrazov zbytočne relativizuje naše tvrdenia a netreba ich používať v prípadoch, ak sme si istí niečím, čo sa dá overiť.)

Príklady: „vedci sa nezaujímajú o názory filozofov“ – treba vymedziť mieru (mnohokrát, zvyčajne); „zdravie je najvyššia hodnota“ – lepšia by bola opatrnejšia formulácia (jedna z najvyšších hodnôt).

3. **Príčinnosť:** neopodstatnené používanie vetných spojok, ktoré naznačujú príčinnú súvislosť medzi vecami aj tam, kde nie je zrejma alebo potvrdená.

Príklady: „Kant skúmal metafyziku, a preto ju odmietol ako vedu“ – záver súvetia nie je dôsledkom jeho prvej časti; „Aristoteles bol realista, hoci Platón bol idealista“ – aká je medzi nimi spojitosť?

Ďalšou častou chybou je domnienka, že pojmy treba obmieňať za rôzne synonymá, aby sa tak obohatil text. Možno ide o pozostatok zo slohovej výchovy; opäť však zdôrazňujeme, že písanie akademických prác nemá primárne za cieľ literárnu alebo spisovateľskú hodnotu. Ich účelom je jasne a presne rozobrať problém a dospieť k riešeniu. Preto ak sú raz v práci zavedené určité pojmy, tak ich svojvoľná zmena za iné, príbuzné pojmy je neprípustná. (Podobné je to aj v prírodných vedách; napr. v biológii sa pevne hovorí o bunke, ktorá sa nemení za iné pojmy, napr. „tkanivová tehlička“ či „telesný atóm“.)

Čo je teda konečným ideálom v snahe dbať na jasnosť a presnosť vyjadrovania? Môžeme povedať, že z hľadiska akademickej štylistiky je žiaduce ovládať tzv. *koncízne vyjadrovanie*. Koncíznosť textu je kombinácia jasnosti a presnosti tvrdení s obsažným a výstižným písaním. Inými slovami, je to schopnosť zreteľne vyjadriť dostatočne bohatý obsah na relatívne malom priestore, a to za dodržania všetkých akademických kritérií. Dosiahnuť takýto ideál nie je jednoduché; na jednej strane príliš hutný text môže byť náročný na pochopenie, na druhej strane príliš rozvláčne písanie môže čitateľa vyčerpávať. Koncíznosť sa dá vycibriť praxou: na začiatok dbáme na to, aby naše vyjadrenia boli čo najviac jasné a presné, ale aby sa zbytočne neopakovali, ani neboli obklopené nepotrebným balastom. Skrátka, hovoríme len to, čo chceme povedať, ale hovoríme to poriadne.

Detailnejšie to približuje N. Rescher pomocou niekoľkých princípov koncízneho vyjadrovania:

- ▶ Tvrdenia formulujte dostatočne ucelene a starostlivo tak, aby ste sa vyhli nedorozumeniam, ale nie až tak detailne a podrobne, aby ste svojich poslucháčov unavili.
- ▶ Vyjadrenia si zostavte dosť dlhé na to, aby obsiahli všetky vaše myšlienky, ale nie také dlhé, aby ste nimi márnili čas, úsilie a trpezlivosť druhých. Vyjadrenia majú byť čo najviac informatívne.
- ▶ Zameriavajte sa na to, čo je najviac zaujímavé a pozoruhodné, ale nestrácajte čas so samozrejmými a triviálnymi vecami.⁴²

Na záver si ukážeme jednoduchý príklad koncízne sformulovanej vety: „*Descartes artikuluje radikálne pochybnosti o rozsahu ľudského poznania.*“ Všimnime si, že veta je formulovaná nekomplikovane, zrozumiteľne a bez použitia nadmerného množstva cudzích slov. Z tejto pomerne krátkej vety však dokážeme vyvodit' celý zoznam informácií: Descartes pochybuje, svoje pochybnosti artikuluje, jeho pochybnosti sú radikálne, týkajú sa ľudského poznania a spochybňuje sa rozsah poznania. Uvedená veta plní svoju funkciu vďaka tomu, že je jasná, presná a dôkladne sformulovaná. Napriek tomu, že vyzerá dosť jednoducho, je za ňou kus akademickej pisateľskej práce. Práve v tom spočíva umenie akademického písania: vytvorit' text, ktorý je informačne nabitý, odborne korektný, ale jeho prečítanie (a pochopenie) vyzerá ako najľahšia vec.

Orientovanie čitateľa

Pri štylistickej úprave akademických prác je potrebné dbať tiež na to, aby sa čitateľ dokázal v texte ľahko orientovať; aby neustále vedel, o čom práve píšeme a kam tým smerujeme. Inak povedané, autori a autorky prác majú za úlohu jednak vložit' do textu vaše vlastné zistenia a myšlienky, a jednak zabezpečiť, aby týmto zisteniam a myšlienkam čitateľ ľahko porozumel. Takáto úprava textu sa dá dosiahnuť pomocou niekoľkých nástrojov.

Najskôr treba zdôrazniť, že odborné texty by mali byť rozčlenené na prirodzené obsahové jednotky: *odseky* a *kapitoly*. Dlhý, súvislý a nečlenený text sa číta náročnejšie než jasne oddelené kratšie úseky. Kľúčová je schopnosť odhadnúť, kedy už začať nový odsek resp. kedy začať novú kapitolu. Učebnicová definícia odseku (pozor, nie odstavca!) vraví, že je to graficky oddelený súbor viet, ktoré sa zaoberajú tou istou myšlienkou. Čiže ak chceme povedať jednu vec (myšlienku, tvrdenie), ktorú potrebujeme ďalej komentovať alebo zdôvodniť, tak toto všetko patrí do toho istého odseku. Keď však prejdeme k ďalšej, novej veci, je vhodné začať nový odsek textu. Komu to robí problémy, môže sa aspoň zo začiatku riadiť pomocným pravidlom, že čitateľsky pohodlné sú približne dva až tri odseky textu na jednej strane.

⁴² Pozri: Rescher, N.: *Common-Sense: A New Look at an Old Philosophical Tradition*. Milwaukee: Marquette University Press 2005, s. 126.

Výrazne viac alebo menej odsekov na strane už znižuje čitateľskú prístupnosť textu. Čosi obdobné platí aj pre kapitoly, akurát s tým rozdielom, že novú kapitolu začíname až vtedy, keď otvárame novú tému alebo podtému preberanej problematiky. Napríklad vtedy, keď sa na predmet práce ideme pozrieť z nového hľadiska, keď začíname opisovať názory odlišného filozofa, keď sa chystáme písať o ďalšom dejinnom období a pod. Seminárne práce nemusia obsahovať kapitoly (a keď áno, tak len malý počet); v záverečných prácach je členenie na kapitoly nutnosťou.

Samotné odseky by mali mať v ideálnom prípade podobnú vnútornú štruktúru, akú má celá práca. Úvodná veta každého odseku by mala nastoliť centrálnu myšlienku, o ktorú v danom odseku pôjde; uviesť hlavné tvrdenie alebo otázku, okolo ktorej sa bude celý odsek točiť. Nasledujúce vety odseku by mali bližšie rozoberať túto úvodnú myšlienku – vysvetľovať ju, obhajovať, polemizovať o nej, atď. Napokon posledná veta odseku môže sumarizovať a uzatvárať jeho obsah tak, aby čitateľovi zostali na pamäti hlavné body. Nie je to nepodobné Toulminovej metóde prezentovania argumentov, ktorú sme si spomínali v príslušnej kapitole. Hovorí sa, že dobre napísaný text by sa mal dať sledovať len pomocou toho, že si vždy prečítame prvú (a prípadne aj poslednú) vetu v každom odseku. Táto metóda nám síce poskytne iba dosť hrubé pochopenie textu, v ktorom budú chýbať mnohé detaily, ale dá sa využiť napríklad na rýchle „skenovanie“ prác, keď nemáme priestor ich podrobne študovať. (Metódu „skenovania“ prvých viet odsekov si môžete vyskúšať na rôznych odborných textoch, alebo trebárs aj na týchto skriptách.)

Ako sme povedali, autori a autorky akademických prác majú za úlohu vystavať svoje texty tak, aby čo najviac uľahčili čitateľom pochopenie svojich cieľov. V súlade s touto ambíciou možno do textu zakomponovať určité frázy, ktoré čitateľovi signalizujú významné body alebo naznačujú ďalší postup. Jazykové prvky, ktoré slúžia na prepájanie častí práce, respektíve na sprehľadňovanie a smerovanie textu, nazývame *konektory* a *orientátory*. Ide o výrazy ako napríklad: ukončili sme výklad... a teraz prejdeme k..., v ďalšej kapitole si priblížime..., vráťme sa..., zhrňme si..., v súvislosti..., v dôsledku..., napriek tomu..., inými slovami..., na začiatok..., na koniec..., najskôr..., potom..., po prvé..., po druhé... – a mnohé iné. Je zrejmé, že takéto frázy môžu čitateľovi zásadne pomôcť vyznať sa v texte; chápať náš zámer, čo ním sledujeme a funkciu, ktorú zohráva v práci.

Ak si to zhrnieme, v odborných prácach autorsky účinkujeme až v troch odlišných polohách. Po prvé, niektoré veci *vysvetľujeme*, čiže opisujeme a rekonštruujeme zmysel rozličných myšlienok, teórií alebo filozofických učení. Po druhé, určité veci *komentujeme*, teda analyzujeme a hodnotíme ich význam a prijateľnosť, argumentujeme o nich, polemizujeme s nimi a podobne. A po tretie, text doplníme systematickým *sprievodným slovom*, ktoré uľahčuje čitateľovi orientáciu. Napríklad aj na to, aby si nepoplietol, kedy vysvetľujeme myšlienky

niekoho iného, a kedy ich komentujeme, teda uvádzame vlastné stanoviská. Sprievodné slovo sa veľakrát podceňuje, čím sa však zvyšuje riziko nedorozumení a nesprávnych presvedčení. Preto v prácach pravidelne zhŕňame, čo sme vykonali a naznačujeme ďalšie kroky. Ale hlavne nepredpokladáme, že si čitateľ niečo domyslí sám: všetky súvislosti a výsledky, ktoré považujeme za dôležité, uvádzame explicitne.

Dobre je to vidieť na nasledujúcom príklade. Ak by autor uviedol povedzme len prvé tri vety a zvyšok by ponechal na domyslenie čitateľovi, tak by mohli vzniknúť spory o tom, ako to presne myslí, a časť čitateľov by jeho myšlienke možno vôbec neporozumela. Naopak, pri otvorenom a podrobnom „dopovedaní“ všetkých súvislostí je hrozba nejasností výrazne nižšia: „Paradox starého otca sa ukazuje na určitých biografiách, ktoré zahŕňajú cestovanie v čase. Predpokladajme, že Alica cestuje späť v čase, aby zabila svojho starého otca, keď bol ešte malý chlapec. Tento predpoklad o Alici je paradoxný: ak Alica zabije svojho starého otca, potom nie je pravda, že Alica zabije svojho starého otca. Dôvodom je to, že ak zabije svojho starého otca, potom jej starý otec nikdy nespodí jej otca, a tak jej otec nikdy nespodí ju, a teda tu Alica nebude, aby zabila svojho starého otca. Takže biografia, ktorú sme opísali, je paradoxná. Nie je to biografia, ktorá by sa dala žiť. To, čo ju znemožňuje, je v nej obsiahnutý prvok cestovania v čase. Je lákavé tvrdiť, že ak by cestovanie v čase bolo možné, potom by bola možná aj Alicina biografia, ale keďže jej biografia nie je možná, tak cestovanie v čase nie je možné. Toto v skratke nazývam argument na základe paradoxu starého otca.“⁴³

ZHRNUTIE

Akademický štýl charakterizuje orientácia na problém a jeho riešenie. Neobsahuje subjektívne ani literárne prvky, ale tému prezentuje neutrálne a vecne.

Jadrom akademického štýlu je explicitné vyjadrovanie, ktoré sa vyznačuje dostatočnou jasnosťou a presnosťou formulácií. Ideálom je koncízne vyjadrovanie, ktoré tvorí kombinácia jasnosti a presnosti s obsažnosťou a výstižnosťou písania.

Pri písaní akademických textov netreba zabúdať na prvky, ktoré pomáhajú čitateľovi orientovať sa v priebehu práce. Patria medzi ne najmä členenie na odseky a kapitoly, používanie signalizačných jazykových prvkov (konektorov a orientátorov) a systematické sprievodné slovo.

⁴³Chudnoff, E.: *A Guide to Philosophical Writing*. Cambridge, MA: Harvard University 2007, s. 16 – 17.

CVIČENIA

1. Uvažujte o nasledujúcich vyjadreniach z hľadiska akademického štýlu a skúste pomenovať, ktoré nedostatky sa v nich vyskytujú:
 - a) Tie dôkazy Boha od Akvinského sú mega. Keby ich táto nemožná cirkev vedela nejak spropagovať, tak tomu ver, že by im vydalo na viac followerov.
 - b) V práci sme predstavili argumenty pre a proti, zosumarizovali sme možné námietky, ale rozsah práce nám už nedovoľuje zaujať k problému vlastné stanovisko.
 - c) Záverom chcem povedať, že sa mi viac páči Aristotelova filozofia, lebo sa mi zdá oveľa reálnejšia, na rozdiel od Platóna, ktorého teórie si úplne neviem predstaviť.
2. V bežnom spravodajstve si vyberte ľubovoľnú správu o aktuálnom spoločenskom dianí. Pokúste sa preformulovať text správy tak, aby mala čo najviac koncízny charakter.

11 CITOVANIE ZDROJOV

PROBLÉM

- V práci buďte dôslední pri citovaní zdrojov!
- Dobre, ale... – ako sa správne vytvárajú citácie?

Problém plagiátorstva

Vedecké písanie predstavuje základný spôsob komunikácie v odbornej komunite. Akékoľvek nové myšlienky, postrehy a objavy sa dajú preberať v diskusiách na rôznych konferenciách a sympóziách, ale ich skutočné rozšírenie a vplyv zabezpečuje až ich písomné publikovanie. Preto sa venuje toľká pozornosť náležitostiam akademického písania – aby autori a autorky mohli hladko zverejňovať výsledky svojho bádania. Tiež sa tým predchádza možným nedorozumeniam, z ktorých najväčším by zaiste bolo popletenie toho, kto prišiel s ktorou myšlienkou a komu treba za ňu pripisovať zásluhy. Najmä v humanitných vedách a vo filozofii majú výsledky výskumov často len myšlienkovú podobu, a nesprávne pripísanie ich autorstva môže znehodnotiť celý výskum danej osoby. Okrem toho vo filozofických textoch mnohokrát prirodzene nadväzujeme a opierame sa o myšlienky iných autorov, čo si opäť vyžaduje obozretnosť pri správnom označovaní ich pôvodcov.

Zo všetkých týchto dôvodov sa zaviedli pevné akademické pravidlá, ktoré predpisujú, ako narábať s cudzími myšlienkami v odborných textoch – ako ich treba vyznačovať, ako uvádzať ich zdroje a podobne. Tieto pravidlá sú známe ako *pravidlá citovania* a tvoria základnú výbavu každého autora a autorky akademických prác. Vďaka nim totiž dokážeme jasne oddeliť naše vedomosti od cudzích, zachovať správne označenie ich vlastníctva, a nakoniec tak zvýrazniť aj náš vlastný prínos. Ovládanie pravidiel citovania sa vyžaduje už v prvých študentských prácach a ich nedodržiavanie sa hodnotí ako vážna chyba. Preto si celú nasledujúcu kapitolu vyhradíme na to, aby sme si priblížili hlavné princípy citovania a ukázali si niekoľko konkrétnych citačných techník. No najprv sa pristavíme pri fenoméne, ktorý vzniká porušením pravidiel citovania – pri plagiátorstve.

Plagiátorstvo je známe predovšetkým ako „kradnutie“, teda vydávanie cudzích myšlienok za vlastné. Patrí sem najmä vedomé kopírovanie cudzích textov; no pre vznik plagiátu stačí napríklad už to, aby cudzia myšlienka nebola v práci riadne označená. Treba zdôrazniť, že plagiátorstvo je definované ako *krádež duševného vlastníctva* a na akademickej pôde predstavuje závažný disciplinárny priestupok. Dokonca, keby vinou plagiátorstva vznikla nejaká škoda, tak jeho pôvodcovi hrozí postih podľa platných právnych predpisov SR. Je teda úplne

jasné, že s plagiátorstvom sa neoplatí riskovať a najlepšie je celkom sa mu vyhýbať. Niekedy však študentov trápia rôzne nejasnosti: Koľko cudzích myšlienok môžem v práci použiť, aby nevznikol plagiát? Ako mám vedieť, ktoré myšlienky už niekto povedal? A čo ak sa pri citovaní napríklad len pomýlim? Pre odpovede na takéto otázky je najskôr potrebné odlíšiť rôzne druhy plagiátov.

Rozoznávame dve základné formy plagiátorstva, pod ktoré patria viaceré rôzne defekty:

1. **Úmyselné plagiátorstvo.** Najväznejšou podobou je podvrh, teda vydávanie celej cudzej práce za svoju. Ďalej môže ísť o kopírovanie, čiže preberanie častí cudzieho textu a jeho vydávanie za vlastný. Zaradujeme sem kopírovanie z tlačných médií (kníh, časopisov), ale tiež opisovanie z internetových stránok alebo trebárs z iných študentských prác. Slovom, úmyselné plagiátorstvo nastáva vždy, keď použijete cudzí text a klamlivo predstierate, že je váš vlastný. Niektorí do tejto kategórie pridávajú ešte tzv. recyklovanie vlastných prác, teda odovzdávanie tej istej práce (alebo jej častí) na rozličných predmetoch. V tomto prípade však ide viac o etické, než citačné zlyhanie.

2. **Neúmyselné plagiátorstvo.** Najčastejšie sa objavuje ako dôsledok určitej nedbanlivosti, prípadne nedostatkov v ovládaní citačných pravidiel. Napríklad v texte nie je dostatočne vyznačená prebratá myšlienka, nie je jednoznačné, ktoré časti pochádzajú od ktorých autorov, nie je riadne identifikovaný zdroj (dielo), z ktorého citujeme a podobne. O plagiátorstve teda hovoríme aj vtedy, keď v samotnom texte nie je možné jasne určiť, od koho pochádzajú jednotlivé myšlienky. Pochopiteľne, ide o trochu menej vážny priestupok, než v prípade úmyselného kradnutia.⁴⁴

V univerzitnom prostredí je obvyčajne prvou sankciou za odhalený plagiát anulovanie konkrétneho výkonu študenta (napr. seminárnej práce). Ďalší postup závisí od závažnosti priestupku, vrátane toho, či išlo „len“ o zanedbanie citačných pravidiel, alebo či existuje podozrenie, že sa študent pokúšal o podvod. Pri neúmyselnom plagiátorstve možno študenta vyzvať k náprave textu a doplneniu chýbajúcich prvkov citovania. No v prípade úmyselného plagiátorstva hrozia aj vážnejšie opatrenia: celý predmet môže byť ohodnotený známkou „nedostatočná“, navyše, vyučujúci môže podať podnet na disciplinárne konanie. Ak sa počas takého konania preukáže, že študent skutočne hodlal naplniť zadanie podvodom, tak môže byť potrestaný až vylúčením zo štúdia!

Na druhej strane, kto sa dokáže vyhýbať úmyselnému, ako aj neúmyselnému plagiátorstvu, nemusí sa obávať žiadnych negatívnych dôsledkov. Vyhýbať sa úmyselnému plagiátorstvu je veľmi jednoduché: stačí nepodvádzať a nevydávať cudzie myšlienky za vlastné. Ak zakaždým, keď do práce vložíme text prebratý od niekoho iného, zároveň uvedieme jeho zdroj, tak sa nie

⁴⁴Podrobnejšie sa rozličné typy plagiátorstva rozoberajú v učebnici: Staroňová, K.: *Vedecké písanie. Ako písať akademické a vedecké texty*. Martin: Osveta 2011, s. 186 – 201.

je čoho obávať. Určite sa však neradno spoliehať, že text tajne skopírovaný napríklad z málo známej internetovej stránky nikto neobjaví. Učitelia a učiteľky si vedia dobre všímať znaky, pomocou ktorých sa takéto pokusy prezradia. Záverečné práce sa okrem toho automaticky podrobujú elektronickým testom originality. A ako sa vyhnúť neúmyselnému plagiátorstvu? Najlepším riešením je poriadne sa naučiť pravidlá citovania a dbať na ich správne dodržiavanie pri písaní každej akademickej práce. Sú totiž určite potrebné počas celého štúdia a pre niektorých zrejme aj potom.⁴⁵

Pravidlá citovania

V tejto časti si zhrnieme základné poznatky o citovaní, ktoré sú univerzálne platné a treba ich preto bezpodmienečne ovládať. Tieto poznatky sa dajú rozčleniť do troch elementárnych okruhov:

1. *Kedy* citujeme?
2. *Čo* citujeme?
3. *Ako* citujeme?

1. Kedy citujeme? Ako prvotnú pomôcku si môžeme zapamätať, že v odbornej práci je nevyhnutné použiť citovanie vždy vtedy, keď uvádzame myšlienku, ktorá *nie je naša vlastná*. Taká situácia môže nastať pomerne často, keďže vo filozofických prácach sa takmer zakaždým opierame o existujúce poznatky, myšlienky a názory. Napríklad, v práci môžeme použiť informáciu získanú z nejakej knižky alebo webstránky, opisovať učenie vybraného filozofa, odkazovať na názory iných autorov alebo iným spôsobom využiť čosi, čo napísal niekto druhý.⁴⁶ Vo všetkých týchto prípadoch je nutné priznať a uviesť *pôvodný zdroj* daných informácií pomocou citovania. Keby sme túto požiadavku zanedbali, tak by sa v texte mohli ocitnúť cudzie myšlienky bez ich riadneho označenia, čím by sme sa fakticky dopustili plagiátorstva.

2. Čo citujeme? „Jednotkou“ citovania je *ucelená myšlienka* iného autora. Teda pri každej myšlienke, ktorú odniekiaľ preberieme, by sme mali uviesť jej zdroj a mali by sme to urobiť pri každej myšlienke zvlášť. Obyčajne nie je vhodné citovať kratšie úseky, ak nezachytávajú celú myšlienku, ako napríklad jedno či dve slová, keďže pri nich hrozí riziko vytrhnutia z kontextu. Na druhej strane, rovnako nežiaduce je tiež preberanie dlhých blokov textu obsahujúcich väčší počet myšlienok, ale s uvedením ich zdroja až na konci. Opakujeme, že každú myšlienku treba citovať zvlášť. Medzi časté študentské chyby patrí spísanie celého odseku

⁴⁵ Pre ďalšie detaily o téme plagiátorstva možno odporúčať napríklad príručku: Hrdináková, L., Duchoňová, L.: *Plagiátorstvo*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2014. Dostupné na: <https://midas.uniba.sk/wp-content/uploads/2016/02/midas-plagiatorstvo.pdf> [citované 2022-06-21].

⁴⁶ Podrobnejší zoznam situácií, v ktorých prichádza do úvahy potreba citovania, ponúka učebnica: Staroňová, K.: *Vedecké písanie. Ako písať akademické a vedecké texty*. Martin: Osveta 2011, s. 164 – 169.

textu, ktorý zakončia odkazom na nejaký zdroj. Z takého odkazu však nie je zrejmé, ktoré myšlienky v danom odseku patria študentovi či študentke a ktoré sú prevzaté. (Samozrejme, v prípade potreby možno odcitovať aj dlhší text, ale ten musí byť jasne odlišený a označený – ako, to si ukážeme zanedlho.)

Niekedy sa študenti zase obávajú, či musia citovať takmer každú vetu, ktorú v práci použijú – veď máločo majú vyslovene z vlastnej hlavy; naopak, väčšinu vecí, o ktorých píš, sa odniekiaľ naučili. Takéto obavy však nie sú na mieste. Vo všeobecnosti totiž citujeme len tie myšlienky, ktoré sa dajú jednoznačne pripísať *konkrétnemu autorovi*. To znamená, že nemusíme citovať bežne známe fakty, alebo základné školské poznatky, aj keď ich pôvodne nemáme z vlastnej hlavy. Napríklad nie je nutné uvádzať zdroj k tvrdeniu, že Platón bol grécky filozof, dokonca ani k faktu, že napísal trebárs dialóg *Menón*. Ale ak použijeme špecifickú informáciu, že Platón v dialógu *Menón* prvý raz tematizuje problém hodnoty poznania, tú je potrebné doplniť citačným odkazom.⁴⁷ V prípade nejasností si môžeme položiť otázku: Je daná informácia (v odborných kruhoch) všeobecne rozšírená, alebo ju možno chápať ako zistenie či názor jedného konkrétneho autora? V druhom prípade, pre uchovanie intelektuálneho vlastníctva, ju vždy treba odcitovať.

Pridáme ešte zopár „technických“ poznámok. Citovať by sme mali iba také zdroje, ktoré sa dajú v prípade potreby dohľadať a overiť v nich citované pasáže. Z toho dôvodu na citovanie nepoužívame neverejné zdroje ako sú zaheslované webstránky, materiály prístupné len v školských skupinách, osobné poznámky z vyučovania a pod. Všetky citované zdroje by mali byť publikované, čiže verejne dostupné, a to aj vrátane internetu. Po ďalšie, v práci je vhodné minimalizovať citovanie „z druhej ruky“, keď citujeme autora X, ktorý hovorí, že autor Y tvrdí to a to. Pokiaľ je to možné, mali by sme čerpať priamo z diel tých autorov, ktorých chceme citovať. A nakoniec, pri citovaní cudzojazyčných zdrojov je potrebné preložiť príslušné časti do jazyka písomnej práce, teda spravidla do slovenčiny. Prednostne pri tom využívame existujúce odborné preklady, ktoré je potrebné vyhľadať. Ak však taký preklad neexistuje, musí ho vytvoriť autor práce, čiže študent alebo študentka. Kto by mal pochybnosti o kvalite svojho prekladu, má možnosť v poznámke pod čiarou pre istotu uviesť aj originálny text v cudzom jazyku.

3. Ako citujeme? Existujú dva hlavné druhy citovania, ktoré sú prípustné v odbornom texte: po prvé, doslovný citát, a po druhé, parafráza. *Doslovný citát* tvorí presný prepis textu z originálneho zdroja, vykonaný od slova do slova a bez svojvoľných zmien. Pri doslovnom citáte teda preberáme text presne v tej podobe, v akej ho pôvodný autor napísal. Odlišný spôsob citovania predstavuje *parafráza*, ktorá si nevyžaduje presné zachovanie originálnej predlohy.

⁴⁷Pre úplnosť dodávame, že spomenutú zmienku možno nájsť v diele: Platón: Menón. In: *Dialógy*. Zväzok I. Prel. J. Špaňár. Bratislava: Tatran 1990, s. 520 – 521.

Ak citovanú myšlienku parafrázujeme, tak ju môžeme prerozprávať voľnejšie, vlastnými slovami. No v takom prípade je nanajvýš dôležité, aby sme zachovali *zmysel* citovaného textu. V tomto je parafrázovanie o čosi náročnejšie – poskytuje nám síce väčšiu voľnosť pri formuláciách, ale spája sa s ním tiež väčšie riziko prekrútenia citovanej myšlienky. Výber medzi použitím doslovného citátu alebo parafrázy nie je ničím obmedzený a závisí len od voľby autora či autorky práce.

Pre schopnosť korektného citovania je napokon podstatné praktické ovládanie konkrétnych techník, pomocou ktorých vyznačujeme doslovné citáty a parafrázy v texte, ako aj odkazujeme na ich zdroje. Ako na to, si systematicky a s príkladmi priblížime v nasledujúcej časti.

Techniky citovania

Uvedenie cudzej myšlienky v práci predpísaným spôsobom sa nazýva *citácia*. Citácie pozostávajú z dvoch rovnako dôležitých zložiek, ktorým sa budeme postupne venovať:

1. vyznačenie prebratej myšlienky v samotnom texte práce;
2. uvedenie bibliografického odkazu na zdrojovú publikáciu.

Pristavme sa pri prvom bode, čiže pri otázke, ako máme *vyznačiť prebratú myšlienku* v našom texte tak, aby bolo jasné, že uvádzame myšlienku iného autora. Odpoveď závisí od toho, či chceme použiť doslovný citát, alebo parafrázu.

Doslovné citáty sa ohraničujú úvodzovkami – napríklad: „Nič nie je v rozume, čo predtým nebolo v zmysloch.“⁴⁸ Dôležité je, aby sa citované pasáže vnútri úvodzoviek dokonale zhodovali s originálom. Nesmie v nich nič chýbať a nemôžeme v nich nič svojvoľne zmeniť. Týka sa to aj takých drobností, ako sú interpunkčné znamienka, veľké a malé písmená či zvýraznenie niektorých slov. Skrátka, doslovný citát musí byť presnou kópiou zdrojového textu. V prípade dlhších citátov (viac ako 30 – 40 slov) sa odporúča oddeliť ich do samostatného odseku textu, ohraničeného prázdny riadkom pred citátom i za ním.

Niekedy však nastanú situácie, že doslovný citát sa nám celkom dobre nehodí do textu, napríklad je odlišne vyskloňovaný, začína nepotrebným veľkým písmenom a podobne. Pre takéto (výnimočné) prípady existujú isté nástroje, ktoré nám umožňujú spraviť zásahy aj v doslovných citátoch. Po prvé, môžeme *vynechať* časť citátu, ak je pre naše zámery nadbytočná a pokiaľ to nenarúša jeho celkový zmysel. Tento úkon sa označuje symbolom troch bodiek v zátvorke – (...). Po druhé, do citátu môžeme *doplniť* nejaké slová, ale iba v nevyhnutnej miere na vyjasnenie jeho zmyslu alebo z gramatických príčin. Obsah, ktorý nie je v originálnom zdroji, sa

⁴⁸Locke, J.: Rozprava o ľudskom rozume. In: Münz, T. (ed.): *Antológia z diel filozofov. Novoveká empirická a osvietená filozofia*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry 1967, s. 42.

v citáte vyznačuje uzatvorením do hranatých zátvoriek – [doplnený text]. Napokon, je možné tiež *zvýrazniť* niektoré časti citátu, ktoré považujeme za dôležité. No ak takéto zvýraznenie originál neobsahuje, tak na konci citátu treba uviesť, kto takú zmenu vykonal – (kurzíva X. Y.). (Pozor, citáty sa neuvádzajú automaticky kurzívou, ako sa domnievajú niektorí študenti, ktorí sa tým dopúšťajú nepresného citovania.)

Príklady zmien v doslovných citátoch:

- (1) „Ale aj keď nás zmysly pri vnímaní (...) občas klamú, predsa je veľa takého, o čom vôbec nemožno pochybovať“.⁴⁹
- (2) „Nemožno sa bez určitých trápnych pocitov prizerať, ako (...) [Humovi] protivníci Reid (...) [a ďalší] vonkoncom nepochopili úlohu, ktorú vytýčil.“⁵⁰
- (3) „Filozofické skúmanie, *viac než akákoľvek iná intelektuálna disciplína*, sa riadi intuitívnymi súdmi“ (kurzíva M. N.).⁵¹

Parafrázy sa nevyznačujú úvodzovkami, ale tvoria plynulú súčasť textu. Ako sme si vysvetlili vyššie, parafráza nemusí zachovávať originálnu predlohu od slova do slova, ale dáva nám možnosť opísať citovanú myšlienku vlastnými slovami – samozrejme, pri zachovaní jej zmyslu. Citlivou otázkou potom je zakomponovanie parafrázy do písaného textu tak, aby bolo očividné, ktoré z myšlienok patria nám a ktoré citovanému autorovi. Keďže pri nich nepoužívame úvodzovky, požadované odlišenie musíme dosiahnuť iba pomocou vhodne zvolených formulácií. Pokúsme sa adekvátne parafrázovať pred chvíľou spomenutý doslovný citát:

- (4) Locke zastáva názor, že všetky obsahy rozumu sme pôvodne nadobudli cez zmyslové vnímanie.⁵²

Parafrázy a doslovné citáty sa môžu v písomnej práci voľne kombinovať – pokojne aj v jednej vete:

- (5) Locke povedal: „Nič nie je v rozume, čo predtým nebolo v zmysloch“,⁵³ ale Leibniz ho poopravuje, že tam musí byť aspoň rozum samotný.⁵⁴

⁴⁹Descartes, R.: Meditácie o prvej filozofii. In: Várossová, E. (ed.): *Antológia z diel filozofov. Novoveká racionalistická filozofia*. Bratislava: EPOCH 1970, s. 112.

⁵⁰Kant, I.: Prolegomena ku každej budúcej metafyzike, ktorá sa bude môcť nazývať vedou. In: Várossová, E. (ed.): *Antológia z diel filozofov. Novoveká racionalistická filozofia*. Bratislava: EPOCH 1970, s. 427.

⁵¹DePaul, M., Ramsey, W. (eds.): *Rethinking Intuition. The Psychology of Intuition and Its Role in Philosophical Inquiry*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers 1998, s. vii.

⁵²Locke, J., op. cit.

⁵³Locke, J., op. cit.

⁵⁴Pozri: Röd, W.: *Novoveká filozofie II. Od Newtona po Rousseaua*. Praha: OIKOYMENH 2004, s. 122.

Prejdime k druhému bodu, teda k *uvádzaniu bibliografických odkazov* na zdroje, z ktorých čerpáme citované myšlienky. Aby bola citácia kompletná, musí byť pri nej zakaždým uvedená informácia, z akého zdroja sme citovaný text zobrali. Nestačí len dať nejakú vetu do úvodzoviek; čitateľ musí zároveň jasne vidieť, kde nájde danú vetu v origináli. To platí pre doslovné citáty aj pre parafrázy. Bez ohľadu na to, či citujeme z kníh, časopisov, internetových stránok – zakaždým je nevyhnutné uviesť pri citácii aj presný odkaz na zdrojovú publikáciu.

Bibliografické odkazy na zdroje by mali obsahovať minimálne nasledujúce údaje, aby bolo možné citácie efektívne dohľadať:

- a) meno a priezvisko autora alebo autorov;
- b) úplný názov práce;
- c) ďalšie identifikačné údaje – v prípade knižnej publikácie názov vydavateľstva a miesto vydania, pri článku v časopise názov časopisu a jeho ročník a číslo, pri online publikáciách webová adresa a dátum citovania atď.;
- d) rok vydania;
- e) presnú stranu alebo strany, na ktorých sa nachádza citovaný obsah.

Úpravu bibliografických odkazov pri písaní textu predpisujú takzvané *citačné konvencie* (alebo *štýly citovania*). Tie stanovujú konkrétne spôsoby tvorby odkazov pri citovaní. Sú veľmi detailné: predpisujú presné použitie zátvoriek, bodiek, čiarok a podobne. Tieto odporúčania treba bezvýhradne rešpektovať. Môže sa to zdať ako bazírovanie na nepodstatnostiach, no treba si uvedomiť, že cieľom citačných konvencií je zabezpečiť jednotný spôsob citovania v rámci celej odbornej komunity, ktorý bude rovnako zrozumiteľný pre všetkých. Dovoľiť každému vlastnú metódu citovania by zrejme viedlo k zmätkom a najmä k ťažkostiam pri hľadaní použitých zdrojov. Preto je žiaduce oboznámiť sa s pravidlami citovania a naučiť sa ich riadne používať už počas štúdia – a potom si tieto znalosti udržiavať. Navyše, používanie citačných konvencií vyžaduje medzinárodný štandard ISO 690, ktorý je súčasťou slovenských technických noriem (STN), a ktorý je tiež odporúčaným štandardom citovania na Univerzite Komenského v Bratislave.⁵⁵

Pozrime sa teda na konkrétne citačné konvencie a ukážme si, ako sa podľa nich značia citácie v texte. Všetky tieto konvencie majú spoločné to, že priamo v texte zavádzajú len *stručné, skratkovité odkazy*, ktoré nás majú naviesť na celý bibliografický záznam, uvedený v zozname literatúry na konci práce. Totiž vypisovať pri každej jednej citácii meno autora, názov diela a všetky vydavateľské údaje by bolo určite nepraktické a výrazne by to narúšalo prehľadnosť

⁵⁵ Bližšie podrobnosti o dokumentoch upravujúcich štandardy citovania sa dajú nájsť v skriptách: Lichnerová, L.: *Písanie a obhajoba záverečných prác. Vysokoškolské skriptá pre študentov Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Stimul 2016, s. 9. Dostupné na: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/studium/student/bakalar_magister/Pisanie_a_obhajoba_zaverecných_prac.pdf [citované 2023-12-01].

textu. Jednotlivé citačné konvencie sa líšia hlavne v tom, aké typy skrátených odkazov odporúčajú umiestňovať do textu. Je ich mnoho, no nám postačí, keď sa oboznámime s tromi najčastejšími citačnými konvenciami:

1. **Autor + rok:** Odkaz v texte má formu jednoduchej zátvorky, ktorá obsahuje priezvisko autora, rok vydania diela a stranu citácie. Príklad: (Chabada 2015, 23).
2. **Číselné odkazy:** Odkaz v texte má formu jednoduchej zátvorky, obsahujúcej v hranatých zátvorkách uvedené poradové číslo diela v zozname literatúry a stranu citácie. Príklad: ([4], 23).
3. **Poznámky pod čiarou:** Odkaz v texte má formu čísla uvedeného v podobe horného indexu, pričom celý odkaz sa nachádza na tej istej strane v poznámke pod čiarou. Príklad: podľa Chabada¹ platí...

Ako autori a autorky prác si môžeme zvoliť citačnú konvenciu, ktorá nám najviac vyhovuje (pokiaľ ju nepredpisuje napríklad vyučujúci alebo periodikum, pre ktoré má text vzniknúť). Dôležité však je, že keď si raz zvolíme určitú konvenciu, tak sa jej musíme striktne držať v celej práci; citačné konvencie *nikdy nekombinujeme*.

V nasledujúcej tabuľke sú uvedené praktické príklady citovania pomocou troch citačných konvencií, ktoré sme vymenovali. Všimajme si, akými spôsobmi sú uvedené odkazy pri doslovných citátoch i parafrázach a ako sú zaznačené celé bibliografické záznamy citovaných prác:

Autor + rok	Číselné odkazy	Poznámky pod čiarou
Ľudovít Štúr odmieta západnú kultúru: „Niet tu pokoja, stálosti, všetko sa valí a tlačí vpred, rúti sa a všetci tu vidia svoje konečné vytúžené šťastie – v záhube“ (Štúr 1993, 114). Tibor Pichler upozorňuje, že Štúr vo vzťahu k Západu dokonca pripúšťa cenzúru (Pichler 2006, 799).	Názor, že „súčasní analytickí filozofi sa spoliehajú na intuície ako na evidenciu“ ([1], 3), je podľa Hermana Cappelena nezdôvodnený. Ako podotýka Marián Zouhar, Cappelen svoj záver dokazuje bez akéhokoľvek odvolávania sa na intuície ([2], 628).	Zatiaľ čo podľa Heideggera metafyzika hrá podstatnú úlohu v ľudskej existencii, ¹ Carnap hovorí, že metafyzika je klamlivá, pretože „dáva nám ilúziu poznania, ale v skutočnosti nám nijaké poznanie neposkytuje. To je aj dôvod, prečo ju odmietame.“ ²
Zoznam literatúry: Pichler, T. (2006): „Západ“ a „Východ“ v etnickom romantizme Ľudovíta Štúra. <i>Filozofia</i> , 61 (10), 794 – 803. Štúr, Ľ. (1993): <i>Slovanstvo a svet budúcnosti</i> . Prel. A. Bžoch. Bratislava: BIMŠ.	Zoznam literatúry: [1] Cappelen, H.: <i>Philosophy without Intuitions</i> . Oxford: Oxford University Press 2012. [2] Zouhar, M.: Herman Cappelen: <i>Philosophy without Intuitions</i> [recenzia]. <i>Filozofia</i> 68 (7), 2013, 625 – 628.	——— ¹ Heidegger, M.: Co je metafyzika? In: <i>Konec filozofie a úkol myšlení. Sborník překladů z děl Martina Heideggera</i> . Praha, samizdatové vydanie, 1984, s. 23 – 24. ² Carnap, R.: <i>Filozofia a logická syntax</i> . In: Bodnár, J. (ed.): <i>Antológia z diel filozofov. Logický empirizmus a filozofia prírodných vied</i> . Bratislava, VPL, 1968, s. 275.

Príklady si v krátkosti okomentujeme. V prvom stĺpci vidíme citačnú konvenciu *autor + rok*. Všimnime si, že v samotnom texte sú uvedené len skrátene odkazy v zátvorke – (Štúr 1993, 114) – a to aj za doslovným citátom, aj za parafrázou. Kompletné informácie o dielach, ktoré sa skrývajú za týmito odkazmi, sa dajú nájsť v zozname literatúry na konci práce, v ktorom ich môžeme vyhľadať podľa konkrétneho mena a roku vydania. Tak napríklad zistíme, že odkaz (Štúr 1993) označuje jeho dielo *Slovanstvo a svet budúcnosti*.

Citačná konvencia *číselných odkazov*, znázornená v druhom stĺpci, sa používa podobne ako tá predošlá, len s tým rozdielom, že v skrátene odkaze sa namiesto mena autora a roku vydania zaznačuje číslo v hranatých zátvorkách – ([1], 3). Toto číslo signalizuje poradie daného diela v zozname literatúry, ktorý musí byť v tomto prípade očíslovaný. Podľa toho vieme zistiť, že [1] označuje knihu od H. Cappelena.

Odlišnú metódu zapisovania odkazov ponúka citačná konvencia *poznámok pod čiarou* v treťom stĺpci. V texte práce nevyžaduje nijaké skrátene odkazy na citované diela. Jediný spôsob, akým sú v hlavnom texte označované doslovné citáty a parafrázy, predstavuje uvedenie čísla v tzv. hornom indexe. Získame ho tak, že na to miesto v texte, kam patrí bibliografický odkaz, vložíme poznámku pod čiarou. (Nerobíme to ručne, ale pomocou príslušnej funkcie v textovom editore.) V spodnej časti strany, „pod čiarou“, sa vytvorí priestor na písanie poznámok a do tohto priestoru uvedieme k príslušnému číslu kompletné, neskrátene informácie o citovanej publikácii a strane. Napríklad drobné číslo ² referuje na záznam pod čiarou, z ktorého sa dozvieme, že ide o prácu R. Carnapa z *Antológie z diel filozofov*, v ktorej dané vyjadrenie nájdeme na strane 275. Keďže všetky údaje o citovaných dielach sa v rámci tejto konvencie uvádzajú priebežne, tak samostatný zoznam literatúry na konci práce nie je nutný. (Poznámka na okraj: pozorný čitateľ si isto všimol, že táto metóda sa používa práve v týchto skriptách.)

Dalo by sa pokračovať ďalšími a ďalšími podrobnosťami o citovaní rôznych druhov dokumentov. Situácií, ktoré môžu pri citovaní nastať, je neúrekom. Niektoré publikácie (napr. zákony) nemajú identifikovateľného autora. Staršie diela niekedy nie sú k dispozícii a musíme ich citovať „z druhej ruky“, teda autor X hovorí, že autor Y povedal to a to. Ako sa citujú inštitúcie (EÚ, SHMÚ, UK...), televízne relácie, zverejnené videá či všeobecne známe, ale oficiálne nepublikované dokumenty? Samostatnou kapitolou je citovanie *elektronických zdrojov*, najmä z internetu. Podotkneme len, že pri ich citovaní v žiadnom prípade nestačí uviesť iba internetovú adresu, tzv. link. Aj online texty majú svojho autora, názov, rok vydania atď., ktoré treba vyhľadať a uviesť rovnako, ako pri iných typoch publikácií. To, že ide o elektronický zdroj, sa vyznačí až potom, pomocou poznámky „Dostupné na“, za ktorou sa uvedie spomínaný link a tiež presný dátum citovania.

Príklad elektronického zdroja:

- (6) Pust, J. (2017): Intuitions. In: Zalta, E. N. (ed.): *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné na: <https://plato.stanford.edu/entries/intuition/> [citované 2022-07-20].

Nemalo by zmysel preberať tu spôsoby citovania všetkých možných zdrojov; rovnako nemá zmysel sa všetky učiť naspamäť. Pre bežnú akademickú prácu stačí dobre ovládať základné princípy citovania a menej obvyklé detaily sa dajú vždy naštudovať v *príručkách citovania*, ktoré je užitočné mať poruke. Ani profesionálni autori väčšinou nenosia v hlave všetky nuansy citovania a v prípade neistoty bez okolkov siahajú po príručkách. Preto možno jednoznačne odporúčať zaobstaranie si kvalitnej príručky citovania už študentom a študentkám na začiatku štúdia. Investícia do nej sa im vráti minimálne počas celej vysokej školy, keď sa vďaka nej vyhnú problémom so správnym citovaním, ktoré patria medzi najviac chronické študentské ťažkosti. V slovenčine sú dostupné viaceré tituly venované (aj) citačným technikám: spomenieme napríklad publikácie od Dušana Meška a kolektívu *Chcete byť úspešní na vysokej škole?*,⁵⁶ od Kataríny Staroňovej *Vedecké písanie*⁵⁷ a od Lucie Lichnerovej *Písanie a obhajoba záverečných prác*.⁵⁸

Na samý záver sme si nechali pár slov o vytváraní *zoznamov literatúry*. Zoznam literatúry je spravidla povinnou súčasťou odborných prác; uvádza sa na konci práce za ukončením hlavného textu. Mali by v ňom byť vymenované všetky tituly použité pri písaní práce; na žiadny z nich nesmieme zabudnúť. Na druhej strane, do zoznamu literatúry patria len *použité tituly* – nepridávame doň diela, z ktorých sme v práci necitovali. Možno si pri príprave práce prečítame aj viaceré ďalšie texty, no v zozname treba uviesť len tie citované. Zatiaľ čo v texte sme uvádzali skrátené odkazy na zdroje (podľa citačnej konvencie), v zozname literatúry má byť vždy úplný záznam o danej publikácii. Ako sme spomenuli vyššie, zahŕňa to najmä meno autora či autorov, celý názov publikácie, rok vydania a ďalšie identifikačné údaje podľa druhu publikácie. Pre detaily bibliografických záznamov vrátane bodiek, čiarok, dvojbodiek, zátvoriek, kurzívy a podobne, opäť odkazujeme na *príručky citovania*, v ktorých možno nájsť množstvo rôznorodých príkladov uvádzania titulov v zozname literatúry.

Pre ilustráciu si ukážeme šablónu a) monografie, b) článku v časopise a c) článku v zborníku:

- a) Priezvisko, Meno (Rok): *Názov diela*. Miesto vydania: Vydavateľstvo.
b) Priezvisko, Meno (Rok): *Názov článku*. *Názov časopisu*, Ročník (Číslo), Strany.

⁵⁶ Meško, D., Katuščák, D., Findra, J. a kol.: *Chcete byť úspešní na vysokej škole? Akademická príručka*. Martin: Osveta 2013.

⁵⁷ Staroňová, K.: *Vedecké písanie. Ako písať akademické a vedecké texty*. Martin: Osveta 2011.

⁵⁸ Lichnerová, L.: *Písanie a obhajoba záverečných prác. Vysokoškolské skriptá pre študentov Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Stimul 2016. Dostupné na: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/studium/student/bakalar_magister/Pisanie_a_obhajoba_zaverecnych_prac.pdf [citované 2023-12-01].

- c) Priezvisko, Meno (Rok): Názov článku. In: Meno editora (ed.): *Názov zborníka*. Miesto vydania: Vydavateľstvo, Strany.

Jednotlivé záznamy sa zoraďujú do abecedného poradia podľa priezvisk autorov; v prípade metódy číselných odkazov sa tiež očísľujú. Znova môžu nastať rôzne okolnosti. Ak má dielo viacerých autorov, riadime sa priezviskom prvého z nich. Ak má jeden autor viacero prác v tom istom roku, tak za rok pridávame malé písmená a tak ich aj citujeme – (Szapuová 2019a), (Szapuová 2019b). V prípade zborníkov a antológií odlišujeme ich zostavovateľov od autorov textov pomocou skratky „editor“ – (ed.). Pri internetových zdrojoch nezabúdame uviesť webovú adresu a dátum citovania. (Niekoľko takýchto príkladov sme preberali v kapitole 2.)

Ako vidno, zvládanie rôznorodých nástrah citovania sa naozaj javí ako ľahšie s pomocou presných inštrukcií a príkladov v príručkách, než vlastnými pokusmi a omylmi. Pravidelným opakovaním sa však najčastejšie druhy citovania napokon pevne vpíšu aj do ľudskej pamäti.

ZHRNUTIE

Plagiátorstvo je nepriznané použitie cudzích myšlienok v odbornej práci. Delí sa na úmyselné, ktoré je pokusom o akademický podvod, a neúmyselné, ktoré vzniká nedostatčným vyznačením citovanej myšlienky v texte práce.

Predmetom citovania sú ucelené myšlienky iných autorov. Citujeme vždy, keď použijeme cudziu myšlienku, ktorá sa dá pripísať konkrétnemu autorovi. Na výber máme doslovný citát, teda presný prepis textu z originálneho zdroja, alebo parafrázu, čiže vyjadrenie myšlienky vlastnými slovami. Doslovné citáty sa píšú v úvodzovkách, parafrázy tvoria plynulú súčasť textu.

Spôsoby vyznačenia citácií v práci upravujú citačné konvencie. Najčastejšie používané konvencie sú autor + rok, číselné odkazy a poznámky pod čiarou. V texte sú odkazy skratkovité, plný bibliografický záznam sa spravidla nachádza v zozname literatúry na konci práce. Pre správne vytváranie citačných odkazov a bibliografických záznamov sa odporúča konzultovať príručky citovania.

CVIČENIA

1. Vytvorte krátky text na hocijakú filozofickú tému, do ktorého zahrniete citácie myšlienok od iných autorov. Spolu uveďte aspoň dva doslovné citáty a dve parafrázy. Použiť môžete ktorúkoľvek citačnú konvenciu. Na konci textu vytvorte kompletný zoznam literatúry. (Pokúste sa pri tom využiť niektorú z príručiek správneho citovania.)

- 2. V texte z predošlej úlohy vymeňte doslovné citáty za parafrázy a naopak. Nakoniec v celom texte zmeňte použitú citačnú konvenciu na inú; v prípade potreby tomu prispôsobte aj zoznam literatúry.**

12 FINALIZÁCIA PRÁCE

PROBLÉM

- Dajte si pozor, aby ste dodržali formálne požiadavky práce!
- Dobre, ale... – ktoré všetky to sú?

Úvod a záver práce

Každá akademická práca by mala obsahovať *úvod* a *záver*. Účelom týchto kratších častí na začiatku a na konci práce je najprv viesť čitateľa do témy a napokon ho z nej vyviesť. Bez nich by mohlo byť náročné pochopiť presný zámer práce, ako aj jej výsledky a význam. Úvodom a záverom preto treba venovať dostatočnú pozornosť; v žiadnom prípade by sa nemali robiť unáhle či nedôsledne, alebo nebodaj úplne vynechať. Dôvodom je aj to, že základný názor o odbornej práci by sa mal dať spraviť len na základe toho, že si pozrieme jej úvod a záver. Je to dobrý spôsob, ako sa rýchlo zorientovať v literatúre, ktorú nepoznáme; navyše neraz tak postupujú aj komisie, ktoré hodnotia študentské práce, napríklad na obhajobách.

Úvod a záver sa odporúča doplniť až na konci písania celej práce, keď je hlavný text hotový. Je to strategické rozhodnutie, ktorým sledujeme to, aby všetky časti textu navzájom primerane súviseli. Z hľadiska výstavby práce je totiž ľahšie najprv písať o vlastnej téme a úvod so záverom dopísať až potom – a prispôbiť ich tak, aby dokonale nadväzovali na tému rozobratú v jadre práce. Takýto postup je úplne prijateľný, no vo výslednom texte ho nesmie byť vidieť. Úvod, jadro a záver musia tvoriť prirodzenú postupnosť bez tematických skokov alebo narušení. Konkrétna podoba úvodu a záveru je vymedzená hlavným textom; obidve časti sú mu obsahovo podriadené a nemali by otvárať žiadne nové otázky, ktoré sa neriešili v jadre práce. Nezabudnite, že aj úvod a záver musia spolu súvisieť: ak úvod nastoľuje určitý problém, záver by mal naň príslušne reagovať.

Ako sme uviedli v kapitole o štruktúre práce, základným účelom *úvodu* je vysvetliť čitateľovi kontext práce, riešenú tému a poskytnúť mu základné východiskové súradnice. Nevyhnutnou súčasťou úvodu je formulovanie *cieľa práce*, teda presné stanovenie toho, čo chceme v práci dosiahnuť. Vhodné je tiež naznačiť zamýšľaný postup práce v jednotlivých krokoch. *Záver* slúži na uzavretie práce, interpretáciu výsledkov a ich zasadenie do širších súvislostí. Pre lepšiu prehľadnosť môže rekapitulovať významné myšlienky a zistenia, ktorým sme sa venovali v jadre textu. Dôležitý je však najmä návrat k cieľu práce a vyhodnotenie, či sa ho podarilo dosiahnuť, aj s autorským komentárom. Je teda zrejmé, že úvod ani záver nemajú len zhŕňať obsah, prípadne postup práce, ale majú aj ďalšie funkcie. Doplníme, že odporúčaný

rozsah úvodu i záveru je približne desať percent z celkového rozsahu textu, no tento údaj sa môže meniť v závislosti od toho, o akú prácu ide – v seminárnych prácach niekedy stačí pár riadkov, no v rozsiahlych záverečných prácach môže pokrývať aj niekoľko strán.

Úvod aj záver by mali byť vecné a nemali by odbiehať od témy. Nepatria do nich napríklad životopisy filozofov (pokiaľ nie sú podstatné pre riešenú tému), ale ani takzvané „omáčky“, čiže nič nehovoriace všeobecné vyjadrenia typu: „Filozofi od nepamäti riešili rôzne zložité problémy“ alebo „Rozhodnutie, ktorý z týchto názorov je prijateľnejší, prinesie až čas“ a tak podobne. Vyjadrenia by mali byť vecné a konkrétne: „Táto práca bude o probléme...“, „V texte budeme dokazovať, že...“ atď. Tak isto by sa v úvode ani v závere nemali objavovať **osobné prejavy** autora alebo autorky, akými sú zdôvodnenie záujmu o zvolenú tému, priblíženie procesu vzniku práce či poďakovanie rodine za podporu. A ako sme už spomenuli, v žiadnom prípade nie je vhodné znižovať význam svojej práce pochybnosťami o pochopení témy alebo o relevantnosti výsledkov. Keď to zhrnieme, tak úvod a záver sú časti práce, ktoré sa týkajú riešenej témy, preto sa v nich venujeme odborným otázkam – a nie sebe.

Osobné prejavy, ktoré sme vymenovali, môžu byť súčasťou **predhovoru**, krátkej časti práce zaradenej ešte pred úvodom. Práve predhovor slúži ako priestor na osobný príhovor autora alebo autorky pred tým, ako začne riešiť samotnú tému práce. V predhovore sa dá ozrejmiť, prečo sme si vybrali danú tému a prečo ju považujeme za dôležitú, čo sme na jej spracovaní považovali za najnáročnejšie, kto nám pomohol, komu ďakujeme a podobne. No pozor, predhovor je súčasťou iba rozsiahlejších prác, ako sú napríklad záverečné práce; do seminárnych prác nepatrí.

Formálne náležitosti

Dopísaním celého textu sa práca nekončí. Aby z nej vznikol plnohodnotný akademický výstup, je potrebné venovať pozornosť niektorým formalitám, ktoré nemožno zanedbať. Inak by práca mohla pôsobiť nekvalitne a získať pre to znížené hodnotenie. Prejdeme si najvýznamnejšie prvky, ktoré by nemali chýbať najmä v úvodnej časti práce.

Práci nezabudnime dať **názov**. Mal by byť jasný a vecný, nie príliš dlhý a mal by korešpondovať so skutočným obsahom práce. Aforistické alebo metaforické názvy sú nevhodné. Neoddeliteľnou súčasťou akademických prác je **titulný list**. Ide o prvý list práce, na ktorom sú uvedené jej základné identifikačné údaje: názov práce, typ práce (seminárna, bakalárska...), meno autora alebo autorky, názov inštitúcie (fakulta, katedra), názov predmetu, meno vyučujúceho, miesto a dátum odovzdania. Absencia titulného listu sa pokladá za chybu, ktorá komplikuje zisťovanie, o akú prácu ide a komu je určená. Rozsiahlejšie, najmä záverečné práce si vyžadujú tiež **abstrakt** (niekedy nazývaný anotácia) a zoznam **klúčových slov**. Účelom abstraktu

je v zhustenej forme vystihnúť podstatné body textu: cieľ, postup, hlavné tvrdenia a závery. Nemal by príliš rozoberať detaily; píše sa obyčajnými oznamovacími vetami v rozsahu zopár riadkov. Kľúčové slová zase predstavujú zoznam niekoľkých najvýznamnejších odborných výrazov, na ktoré sa práca zameriava. Spravidla zahrňa názvy riešených problémov, rôzne „-izmy“, mená filozofov a podobne. Abstrakt a kľúčové slová sa zvyknú uvádzať tiež v cudzom jazyku. Ďalšou dôležitou položkou je **obsah**, ktorý sumarizuje názvy jednotlivých častí práce a strany, na ktorých ich nájdeme. Obsah sa vkladá pred úvod resp. predhovor, najlepšie pomocou príslušnej funkcie v textovom editore. Odporúča sa však len pri dlhších prácach; bežná seminárna práca, ktorá nepresahuje 5 – 10 strán, obsah z pochopiteľných príčin nepotrebuje. Súčasťou akademického písania je tiež adekvátne **grafická úprava** textu. Vo všeobecnosti volíme také vizuálne prvky, ktoré sú jasné, seriózne a nerušivé. Nie sú vhodné žiadne excentrické úpravy, ktoré by na seba samoúčelne strhávali pozornosť a potláčali samotný text. To znamená, že je žiaduce vybrať si niektorý zo štandardne používaných typov písma a nastaviť mu obvyklú veľkosť (najčastejšie 11 alebo 12 bodov) a riadkovanie (1,15, prípadne 1,5 riadka). Text by mal byť zarovnaný a každý nový odsek odsadený. Nadpisy jednotlivých častí práce sa uvádzajú väčším alebo zvýrazneným písmom; v prípade rozsiahlejších prác sa kapitoly tiež čísľujú. Netreba zabudnúť na očíslovanie všetkých strán práce – s výnimkou titulného listu, na ktorom sa číslo strany nezobrazuje. Na zvýraznenie dôležitých slov alebo viet v texte najčastejšie používame **kurzívu** (šikmé písmo). Iné druhy zvýraznenia sú zriedkavé; rozhodne však písmu nemeníme farbu ani podfarbenie. Pokiaľ pri písaní narazíme na zaujímavé doplnkové informácie, ktoré sa však nehodia do hlavného textu, dajú sa uviesť v poznámke pod čiarou. Takéto poznámky sa smú voľne kombinovať s citačnými poznámkami pod čiarou, t. j. môžu mať jednotné číselné poradie. Ďalšie grafické prvky ako obrázky alebo rôzne prílohy sa vo filozofických prácach síce nevyskytujú často, no nie sú ani vylúčené. Platia pri nich rovnaké pravidlá: obrázky a prílohy by nemali byť samoúčelné, ale vecné a jasné, a mali by vždy zlepšovať alebo prehĺbovať pochopenie témy – inak do práce nepatria.

Zložitejšie formálne požiadavky sa kladú na **záverečné práce**, od bakalárskych až po dizertačné. Na Univerzite Komenského ich upravuje príslušná smernica rektora⁵⁹. Ide o predpis, ktorý záväzne určuje, aké časti a v akom poradí majú záverečné práce mať a čo má byť zhruba ich obsahom. Oboznámiť sa s týmto predpisom jednoznačne odporúčame všetkým študentom a študentkám ešte predtým, než sa pustia do písania samotnej záverečnej práce. Okrem charakterizácie povinných častí práce poskytuje smernica tiež detailné informácie o rozsahu a členení prác, požadovanej formálnej úprave, štylistike, citovaní atď. Z rozsahových dôvodov

⁵⁹Vnútorň predpis č. 32/2023. Smernica Rektora Univerzity Komenského v Bratislave o základných náležitostiach záverečných prác, rigorózných prác a habilitačných prác, kontrole ich originality, uchovávaní a sprístupňovaní na Univerzite Komenského v Bratislave. Dostupné na: https://uniba.sk/fileadmin/ruk/legislativa/2023/Vp_2023_32.pdf [citované 2023-12-01].

tu nebudeme uvádzať všetky podrobnosti, ktorým sa spomenutá smernica venuje. Zdôrazníme len to, že neprihliadnuť na ňu by zaváňalo ľahkovážnosťou a takmer istými problémami pri takej dôležitej veci, akou je napísanie a obhajoba záverečnej práce – najmä, ak je daný predpis verejne dostupný.⁶⁰

Nasledujúca tabuľka porovnáva súčasti seminárnej práce a záverečnej práce. Všimnime si, že zatiaľ čo záverečné práce pozostávajú z väčšieho množstva formalít, seminárna práca obsahuje len titulný list, úvod, jadro, záver a zoznam literatúry:

Časti práce	Seminárna práca	Záverečná práca	
<i>Predná časť</i>	Obal	nie	áno
	Titulný list	áno	áno
	Zadanie	nie	áno
	Podakovanie	nie	nepovinné
	Abstrakt a kľúčové slová	nie	áno
	Predhovor	nie	áno
	Obsah	nie	áno
	Zoznam obrázkov a tabuliek	nie	nepovinné
<i>Hlavná časť</i>	Úvod	áno	áno
	Jadro	áno	áno
	Záver	áno	áno
<i>Zadná časť</i>	Zoznam literatúry	áno	áno
	Vecný a menný register	nie	nepovinné
	Prílohy a sprievodný materiál	nepovinné	nepovinné

Kontrola a odovzdanie práce

Práca je hotová, text je dopísaný, formality sú doplnené. Pred samotným odovzdaním sa odporúča urobiť ešte jedno záverečné čítanie celého textu, ktorému hovoríme *redakcia textu*. Slúži na to, aby sme sa z odstupu pozreli na celok práce a skontrolovali všetky jej aspekty, a prípadne vychytali nejaké chybičky. Pri vzniku práce sa totiž zvykneme zamerať na niektorý

⁶⁰ Užitočné informácie o formálnych náležitostiach, ako aj obsahových požiadavkách záverečných prác sú uvedené tiež v skriptách: Lichnerová, L.: *Písanie a obhajoba záverečných prác. Vysokoškolské skriptá pre študentov Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Stimul 2016, kap. 2 a 3. Dostupné na: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/studium/student/bakalar_magister/Pisanie_a_obhajoba_zaverecnych_prac.pdf [citované 2023-12-01].

jej detail, na koniec preto treba prácu uchopiť v jej celistvosti a presvedčiť sa, či v nej tak povediac všetko „drží pokope“. To znamená, že pri záverečnom čítaní pozorujeme niekoľko podstatných vecí. Po prvé, sledujeme *obsahovú správnosť* práce. Z tohto hľadiska kontrolujeme, či je celkový postup práce dostatočne zmysluplný, či na seba dobre nadväzujú jednotlivé časti, či sú jasne sformulované dôležité tvrdenia, či sú úvod a záver primerané obsahu práce a podobne. Slovom, máme na pamäti, čo sme chceli prácou povedať a pozeráme sa, či sme to tak naozaj povedali. A po druhé, sledujeme *formálnu správnosť* práce. Tu zase overujeme, či sme všade dodržali akademický štýl, či je citovanie v práci jednotné a úplné, či má práca všetky predpísané časti, či sme niekde nespravili preklepy atď. Nevyhnutnosťou každej akademickej práce je stopercentná gramatika. Ak nepatrí medzi niekoho silné stránky, tak určite by mal využiť automatickú kontrolu v textovom editore alebo dať text opraviť komusi druhému. Napokon sa treba vrátiť k pôvodnému zadaniu práce (napríklad v sylabách) a skontrolovať jeho súlad s výsledkom. Zadanie je nutné chápať ako doslovné pokyny k písaniu – výsledná práca by mala spĺňať všetky požiadavky, ktoré sú v ňom uvedené, vrátane presnej témy, rozsahu, štruktúry či odporúčanej literatúry.

Hotovú písomnú prácu so všetkými obsahovými i formálnymi náležitosťami je potrebné odovzdať *stanoveným spôsobom* do *stanoveného termínu*. Ak vyučujúci požaduje prácu v elektronickej forme, tak nie je vhodné dávať mu ju v papierovej podobe – a naopak. Rozhodne však práce nenechávajte na ľubovoľných miestach, ako sú rôzne poštové schránky, podateľňa, sekretariát, u kolegov a pod. Pokiaľ vyučujúci tieto možnosti vyslovene neuviedol, tak takto odovzdané práce vôbec nemusí nájsť. Niekedy sú študenti a študentky zase na pochybách, čo majú urobiť, keď nestíhajú prácu odovzdať v termíne. Základné pravidlo znie, *nikdy neodovzdávame nekompletnú alebo neskontrolovanú prácu!* Neupravený text s rozličnými nedostatkami je dôvodom na zlé hodnotenie či dokonca odmietnutie práce, ale aj vyjadrením istej neúcty voči učiteľovi, ktorý stráca čas s čítaním nedokončeného „polotovaru“. V časovej tiesni je oveľa lepším riešením kontaktovať vyučujúceho a skúsiť ho požiadať o posunutie termínu. Nie je síce zaručené, že takejto žiadosti zakaždým vyhovie, no vždy je lepšia priama komunikácia než vyhováranie sa a prosenie o láskavosť po termíne.

Ani po úspešnom odovzdaní sa proces nekončí. Súčasťou akademickej etiky je zaujímať sa o *výsledok hodnotenia* a venovať pozornosť spätnej väzbe od vyučujúceho. Akékoľvek pripomienky, vrátane tých negatívnych, treba chápať konštruktívne. Snažíme sa najmä porozumieť, na čo chce učiteľ pomocou nich poukázať. Cieľom vyučujúcich totiž nie je vyvyšovať sa a vyhadzovať študentom na oči chyby. Naopak, ich prípadná kritika je spravidla vždy mienená ako návod na zlepšenie študentského písania. O pripomienkach sa dá, samozrejme, diskutovať, ale bolo by zbytočné sa o nich hádať alebo sa urážať. V tejto súvislosti sa študenti občas pýtajú, podľa čoho vlastne učiteľia hodnotia jednotlivé práce. Musí si študent myslieť to isté, čo vyučujúci, aby dostal dobrú známku? Nie; pokiaľ nejde priamo o faktografickú

otázku, tak hodnotenie práce vo všeobecnosti nezávisí od toho, či učiteľ súhlasí s názormi jej autora. To, čo vyučujúci pri hodnotení sledujú, je akademická úroveň práce: schopnosť formulovať myšlienky a zdôvodňovať tvrdenia pri zachovaní formálnych kritérií. V tom sa zhodujú odborníci naprieč názorovým spektrom – a ako sme sa pokúsili vysvetliť aj v týchto skriptách, to tvorí základ dobrého filozofovania bez ohľadu na konkrétnu tému alebo pozíciu. Kto zvládne tieto nároky, tak môže o sebe smelo vyhlásiť, že sa vyučil v „remesle filozofie“.

Veľa šťastia pri čítaní a písaní filozofických textov!

ZHRNUTIE

Úvod a záver slúžia na otvorenie riešenej témy na začiatku práce a na uzavretie témy na konci práce. Pre lepšiu nadväznosť sa odporúča dopisovať ich ako posledné, až keď je hlavný text hotový.

Akademické práce musia obsahovať predpísané formálne časti: titulný list, pri rozsiahlejších prácach aj abstrakt a kľúčové slová, obsah. Grafická úprava textu má byť seriózna a nerušivá.

Pred odovzdaním práce sa odporúča vykonať záverečnú redakciu textu. Odovzdanie by malo prebehnúť stanoveným spôsobom a do stanoveného termínu. Po odovzdaní sa patrí zaujímať sa o spätnú väzbu a hodnotenie práce.

CVIČENIA

1. Zoberte si ľubovoľnú seminárnu prácu, ktorú ste napísali (ak ste takú prácu ešte nepísali, môže ísť o prácu niekoho iného). Vykonajte jej celkovú kontrolu a pomenujte, ktoré obsahové alebo formálne aspekty by sa na nej dali vylepšiť z hľadiska akademických kritérií.
2. Nájdite a prezrite si ponuku tém bakalárskych prác, ktoré sú uverejnené na webstránke katedry. Zvoľte si jednu tému podľa vášho výberu a vypracujte k nej kompletný titulný list bakalárskej práce. (Tip: Riadte sa pri tom príslušnou smernicou, ktorá upravuje podobu záverečných prác.)

LITERATÚRA

- Aristoteles:** *Metafyzika*. In: **Martinka, J.** (ed.): *Antológia z diel filozofov. Od Aristotela po Plotina*. Bratislava: Pravda 1972.
- Aristoteles:** *Etika Nikomachova*. Bratislava: Pravda 1979.
- Bailey, S.:** *Academic Writing. A Practical Guide for Students*. London; New York: Routledge-Falmer 2003.
- Bailin, S., Case, R., Coombs, J. R., Daniels, L. B.:** Conceptualizing Critical Thinking. *Journal of Curriculum Studies*, 31 (3), s. 285 – 302.
- Cappelen, H.:** *Philosophy without Intuitions*. Oxford: Oxford University Press 2012.
- Carnap, R.:** *Filozofia a logická syntax*. In: **Bodnár, J.** (ed.): *Antológia z diel filozofov. Logický empirizmus a filozofia prírodných vied*. Bratislava: VPL 1968.
- Cviková, J. a kol.:** *Ako používať rodovo vyvážený jazyk. Možnosti, otázky, príklady*. Bratislava: Centrum vzdelávania MPSVR SR 2014. Dostupné na: http://www.ruzovyamodrysvet.sk/chillout5_items/1/5/9/9/1599_8a6542.pdf [citované 2023-04-06].
- Čmejková, S., Daneš, F., Světlá, J.:** *Jak napsat odborný text*. Praha: Leda 1999.
- DePaul, M., Ramsey, W.** (eds.): *Rethinking Intuition. The Psychology of Intuition and Its Role in Philosophical Inquiry*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers 1998.
- Descartes, R.:** *Meditácie o prvej filozofii*. In: **Várossová, E.** (ed.): *Antológia z diel filozofov. Novoveká racionalistická filozofia*. Bratislava: Epoque 1970.
- Dewey, J.:** *How We Think*. Boston: D.C. Heath 1910.
- Eddington, A.:** *The Nature of the Physical World*. London: Macmillan 1928.
- Freeley, A. J., Steinberg, D. L.:** *Argumentation and Debate: Critical Thinking for Reasoned Decision Making*. Wadsworth: Cengage Learning 2009.
- Gahér, F.:** O definíciách a definovaní. *Filozofia*, 65 (8), 2010, s. 719 – 737.
- Heidegger, M.:** *Co je metafyzika?* In: *Konec filozofie a úkol myšlení. Sborník překladů z děl Martina Heideggera*. Praha: samizdatové vydanie 1984.
- Hrdináková, L., Duchoňová, L.:** *Plagiátorstvo*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2014. Dostupné na: <https://midas.uniba.sk/wp-content/uploads/2016/02/midas-plagiatorstvo.pdf> [citované 2022-06-21].
- Hume, D.:** *Úvahy o ľudskom rozume*. In: **Münz, T.** (ed.): *Antológia z diel filozofov. Novoveká empirická a osvietenská filozofia*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry 1967.
- Hume, D.:** *Zkoumání o lidském rozumu*. Praha: Svoboda 1996.
- Chudnoff, E.:** *A Guide to Philosophical Writing*. Cambridge, MA: Harvard University 2007.
- Kant, I.:** *Kritika čistého rozumu*. Bratislava: Pravda 1979.

- Kant, I.:** Prolegomena ku každej budúcej metafyzike, ktorá sa bude môcť nazývať vedou. In: **Várossová, E. (ed.):** *Antológia z diel filozofov. Novoveká racionalistická filozofia*. Bratislava: Epona 1970.
- Katina, J.:** Analýza pojmu koroborácie v Popperovej teórii vedy. *Filozofia*, 67 (2), 2012, s. 124 – 135.
- Lichnerová, L.:** *Písanie a obhajoba záverečných prác. Vysokoškolské skriptá pre študentov Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Stimul 2016. Dostupné na: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/studium/student/bakalar_magister/Pisanie_a_obhajoba_zaverecnych_prac.pdf [citované 2023-12-01].
- Locke, J.:** Rozprava o ľudskom rozume. In: **Münz, T. (ed.):** *Antológia z diel filozofov. Novoveká empirická a osvietená filozofia*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry 1967.
- Marcelli, M.:** Komunikácia: myslenie vo veľkom. *Filozofia*, 64 (5), 2009, s. 410 – 419.
- Martinich, A. P.:** *Philosophical Writing: An Introduction. Third Edition*. Malden: Blackwell 2005.
- Meško, D., Katusčák, D., Findra, J. a kol.:** *Chcete byť úspešní na vysokej škole? Akademická príručka*. Martin: Osveta 2013.
- Nietzsche, F.:** *Antikrist*. Olomouc: Votobia 1995.
- Pichler, T.:** „Západ“ a „Východ“ v etnickom romantizme Ľudovíta Štúra. *Filozofia*, 61 (10), 2006, s. 794 – 803.
- Platón:** Menón. In: *Dialógy. Zväzok I*. Prel. J. Špaňár. Bratislava: Tatran 1990, s. 483 – 524.
- Platón:** Teaitetos. In: **Martinka, J. (ed.):** *Antológia z diel filozofov. Predsokratici a Platón*. Bratislava: Iris 1970.
- Rescher, N.:** *Common-Sense: A New Look at an Old Philosophical Tradition*. Milwaukee: Marquette University Press 2005.
- Rojka, L.:** *Kto je Boh a či vôbec existuje? Úvod do filozofickej teológie*. Trnava: Dobrá kniha 2010.
- Röd, W.:** *Novoveká filozofia II. Od Newtona po Rousseaua*. Praha: OIKOYMENH 2004.
- Russell, B.:** Ľudské poznanie, jeho rozsah a hranice. In: **Hrušovský, I. (ed.):** *Antológia z diel filozofov. Logický empirizmus a filozofia prírodných vied*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry 1968.
- Saunders, C. et al.:** *Doing Philosophy: A Practical Guide for Students*. London; New York, NY: Continuum 2010.
- Schmidt, M., Šedík, M., Taliga, M.:** *Ako správne argumentovať, písať a diskutovať*. Banská Bystrica: Belianum 2018.
- Staroňová, K.:** *Vedecké písanie. Ako písať akademické a vedecké texty*. Martin: Osveta 2011.
- Szpuová, M.:** Sociálny obrat vo filozofii vedy a jeho dôsledky. *Filozofia*, 68 (8), 2013, s. 641 – 651.

Štúr, L.: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Prel. A. Bžoch. Bratislava: BIMŠ 1993.

Vnútorý predpis č. 32/2023. Smernica Rektora Univerzity Komenského v Bratislave o základných náležitostiach záverečných prác, rigorózných prác a habilitačných prác, kontrole ich originality, uchovávaní a sprístupňovaní na Univerzite Komenského v Bratislave. Dostupné na: https://uniba.sk/fileadmin/ruk/legislativa/2023/Vp_2023_32.pdf [citované 2023-12-01].

Vydra, A.: *Akademické písanie*. Trnava: Filozofická fakulta TU v Trnave 2010.

Warburton, N.: *Philosophy: The Basics. Fifth Edition*. London: Routledge 2012.

Wittgenstein, L.: *Tractatus Logico-Philosophicus*. Bratislava: Kalligram 2003.

Zouhar, M.: Herman Cappelen: Philosophy without Intuitions [recenzia]. *Filozofia* 68 (7), 2013, s. 625 – 628.

ISBN (PDF) 978-80-8127-391-9
ISBN (EPUB) 978-80-8127-392-6